

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ТАЪЛИМ ФАН ВА ИННОВАЦИЯЛАР ВАЗИРЛИГИ**

ГУЛИСТОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

БЕРИКБАЕВ АЛИШЕР АЛИКУЛОВИЧ

ТАСВИРИЙ САНЪАТНИНГ НАЗАРИЙ ВА УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ

Ўқув қўлланма

Ўқув қўлланма 60111200 – Тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси
таълим йўналиши талабалари учун мўлжалланган.

«ILM ZIYO ZAKOVAT»

Тошкент – 2023

УДК: 334.122.57.
КБК: 889.332.104
Б 40

Берикбаев Алишер Аликулович

“Тасвирий санъатнинг назарий ва услубий асослари”. Ўқув қўлланма. —
Тошкент: “**Ilm ziyo zakovat**” нашриёти, 2023 уй. 216 б.

Тузувчи:

Берикбаев Алишер Аликулович- Гулистон давлат университети
“Тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси” кафедраси мудир, PhD доктор

Тақризчилар:

Р.З.Хайров - Гулистон давлат педагогика институти “Ижтимоий ва
санъатшунослик” кафедраси в.б.дотценти, фалсафа фанлари бўйича PhD доктор

Б.Хақбердиев- А.Авлоний номидаги миллий тадқиқот институти, етакчи
илмий ходими, дотцент PhD доктор.

*Ushbu metodik qo'llanma Guliston davlat o'quv-uslubiy kengashining
2023-yil 27-iyundagi 11-sonli bayonnomasi hamda universitet rektorining
2023-yil 04-iyundagi 88-sonli buyrug'iga asosan chop etishga tavsiya etildi.*

ISBN 978-9943-9158-6-2

© Берикбаев Алишер Аликулович. 2023 у.
© «**Ilm ziyo zakovat**» 2023 у.

КИРИШ

Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда тасдиқланган “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон, 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сон, 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон ва 2020 йил 29 октябрдаги “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сонли Фармонлари, 2020 йил 27 февралдаги “Педагогик таълим соҳасини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4623-сонли қарори, 2020 йил 30 сентябрдаги Ўқитувчи ва мураббийлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги “Ўқитувчи ва мураббийлар—янги Ўзбекистонни барпо этишда катта куч, таянч ва суянчимиздир” номли нутқи ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизиминиянада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарорида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Мазкур ўқув қўлланма доирасида берилаётган мавзулар тасвирий санъат фанларини ўқитишнинг инновацион муҳитини лойиҳалаш бўйича мазмуни, сифати ва уларнинг тайёргарлигига қўйиладиган умумий малака талаблари ва ўқув режалари асосида шакллантирилган бўлиб, унинг мазмуни кредит модул тизими ва ўқув жараёнини ташкил этиш, илмий ва инновацион фаолиятни

ривожлантириш, педагогнинг касбий профессионаллигини ошириш, таълим жараёнига рақамли технологияларни жорий этиш, махсус мақсадларга йўналтирилган тасвирий санъат ва муҳандислик графикасини ўқитишда технологиялар ва лойиҳалаш фани бўйича, ўқув жараёнини ташкил этишнинг замонавий услублари, сўнгги ютуқлари, педагогнинг креатив компетентлигини ривожлантириш, таълим жараёнларини рақамли технологиялар асосида индивидуаллаштириш, тасвирий санъат фанларини ўқитишнинг инновацион муҳитини лойиҳалаш бўйича масофавий таълим хизматларини ривожлантириш, вебинар, онлайн, «blended learning», «flipped classroom» технологияларини амалиётга кенг қўллаш бўйича тегишли билим, кўникма, малака ва компетенцияларни ривожлантиришга йўналтирилган.

Умумий ўрта таълимни модернизатсия қилиш давом этмоқда давлат таълим стандартлари ўзгартиришлар асосида асосий бўлган психологик, педагогик ва компетенциявий ёндашувлар ва методик услублар билан ўқитишга ўзгартиришлар киритилмоқда. Бу жараёнларни қайта кўриб чиқишни талаб қилади. Барча ўқув фанларини, шу жумладан эстетик фанлардан бири, тасвирий санъат фанларини ўқитишга тизимли ташкиллаштиришни ҳамда тасвирий санъатни янада ривожлантиришга йўналтирилган кенг қўламли ишлар амалга оширилмоқда.

“Тасвирий санъат ўқитишнинг назарий ва услубий асослари” таълим муассасаларида тасвирий санъатни фанини ўқитишнинг энг сўнгги қоидалари педагогика фани ва ўқитиш мазмунига замонавий ёндашувлар билан узвийлигини таъминлашни тақазо этмоқда.

Қўлланма асосий тушунчалар ва тоифаларни ўз ичига олади дидактика ва тасвирий санъат ўқитиш методикаси унинг услубий асосларини ёритиб унинг хусусиятларни тушуниш ва тушунишга ёрдам берадиган саволларни аниқлайди ўқитувчининг фаолиятида методология масалаларига алоҳида эътибор берилади. Ушбу қўлланманинг мақсади талабаларга асосий билимларни ўзлаштиришга ёрдам беришдир назарий ва услубий асослар бўйича назарий билимлар

умумтаълим мактабларида тасвирий санъатга ихтисослаштирилган таълим муассасаларида, таълимнинг асосий йўналишлари бўйича ҳаракатлана олиш имкониятларини беради. Иш материалларидан эса назарий курсда фойдаланиш мумкин.

Ҳозирда айниқса, мактабгача таълим ташкилотларида тарбияланаётган фарзандларимизни эстетик фанлар орқали уларнинг тасаввур ва тасвирий фаолиятларини ривожлантиришга алоҳида машғулот соатлари ажратилган. Хусусан борликни идрок этиш, бадиий-қуриш яшаш ва аппликация машғулотлари учун вақт ажратилган. Кейинчалик мактабга чиқаётган болаларда тасаввур эта олиш орқали бошланғич синф дарсларини ўзлаштиришларига ёрдам бера олади.

Таълим муассасаларида тасвирий санъат назарий амалиётнинг таркибий қисмларидан бири сифатида 60111200 “Тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси” таълим йўналиши бўйича талабаларни тайёрлаш касбий фаолият учун тайёрланди.

Тасвирий санъат фанларини ўқитишда илғор таълим технологиясидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш: педагогик технология тушунчаси, унинг таърифлари, шарҳлари, мазмун ва моҳиятини билиши; педагогик технология билан методика орасидаги фарқларни билиши;

-педагогик технологиянинг турлари, асосий йўналишлари ва таснифини билиши;

-дарс модуллари, педагогик технологиядаги модул ва алгоритм тушунчаларини билиши, улардан амалда фойдалана олиши;

-тасвирий санъат фанларини ўқитишда илғор таълим технологиясидан фойдаланиш самарадорлигини оширишда, унинг шакллари, асосий мезонларини билиши ва амалда қўллай олиши;

- тасвирий санъат фанларини ўқитишда илғор таълим технологиясидан фойдаланиш самарадорлигини оширишда тарбия жараёни иштирокчилари, уларнинг вазифаларини билиши ва баҳолай олиши;

- тасвирий санъат фанларини ўқитишда илғор таълим технологиясидан фойдаланишда интерфаол машғулот самарадорлигининг педагогик-психологик асослари ва мониторингини олиб бориш йўлларини билиши ва амалда қўллай олиши;
- тасвирий санъат фанларини ўқитишда илғор таълим технологиясидан фойдаланиш самарадорлигини оширишда интерфаол дарс модулларини тузиш ва амалда қўллашни билиши;
- тасвирий санъат фанларини ўқитишда илғор таълим технологиясидан фойдаланиш самарадорлигини оширишда муаммоли таълимнинг назарий асосларини билиши;
- тасвирий санъат фанларини ўқитишда илғор таълим технологиясидан фойдаланиш самарадорлигини оширишда дарс жараёнида муаммоли вазиятлар ҳосил қилишни ва уларни ечиш усулларини билиши ва қўллай олиши;
- тасвирий санъат фанларини ўқитишда илғор таълим технологиясидан фойдаланиш самарадорлигини оширишда интерфаол ўқитиш муҳитида талабалар билимини баҳолаш йўлларини билиши;
- бадиий таълим тизимида педагогик шаройтни дўстона муҳитини яратиш омилларини билиши;
- тасвирий санъат фанларини ўқитишда илғор таълим технологиясидан фойдаланиш самарадорлигини оширишда илғор педагогик технологияларни амалиётда қўллаб, имитацион ўқув машғулотларини ташкил эта олиши;
- тасвирий санъат фанларини ўқитишда илғор таълим технологиясидан фойдаланиш самарадорлигини оширишда педагогик технологияларни қўллаш жараёнида ишлатиладиган кўргазмали ва тарқатма материалларни тайёрлашга қўйиладиган талабларни билиши;
- бадиий таълим таълим жараёнини лойиҳалаш, лойиҳа асосида ишлаш методикасини билиши керак.

I. ТАСВИРИЙ САНЪАТ ФАНИДА КЎРГАЗМАЛИЛИКНИ ЎЗЛАШТИРИШНИНГ ПСИХОЛОГИК-ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ

Ўқитишнинг назарий ва услубий асослари. Таълим муассасаларида тасвирий санъат вазифалари ва курс мазмуни.

Ушбу қўлланманинг мақсади ижодий қобилиятни ривожлантиришдир. Бўлажак ўқитувчининг шахсияти ва касбий маҳоратлари мажмуаси “Тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси” таълим йўналиши бўйича талабаларни тайёрлаш учун кўмакчи вазифани ўтайди. Ушбу қўлланма 60111200- Тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси таълим йўналишида теҳсил олаётган бакалавр ўқув дастури асосида талабалар томонидан назарий фанларни ўрганишни назарда тутди. Тасвирий санъат фанини ўқитиш методикаси жиҳатлари, ўзлаштириш учун зарур бўлган касбий билим, кўникма, малакалар, ҳамда билимларни амалиётда қўллай олиш, унинг вазифаси билим ва кўникмаларни шакллантиришдан иборат касбий фаолиятни ташкил этиш ва тасвирий санъатни ўқитиш жараёнини унинг бирлигида амалга ошириш компонентлар: мақсадни белгилаш, ўқитиш мазмунини лойиҳалаш, таълим жараёнини режалаштириш, унинг учун дидактик воситаларни яратиш амалга ошириш, педагогик диагностика ва акс этириш, услубий билим ва ўқитувчининг турли функсияларини бажаришни таъминлайдиган кўникмалар ҳисобланади. Тасвирий санъат фани касбий тайёргарликка ҳисса қўшади, эстетик жиҳатдан тарбиялаб ўқувчиларнинг дидини шакллантиради ва ривожлантиради.

Дастур мазмуни замонавий тарзда яратилган тасвирий санъат фанини ўргатишда композитсион масалалар ечишга ёндашувлар, курсининг умумий ажралмас қисмига айланди. Курс мазмунида қуйидаги бўлимлар киритилган.

1. Тасвирий санъатни фанини ўқитиш методикаси. Тасвирий санъат ўқитиш методикасининг асосий тушунчалари.
2. Тасвирий санъат ўқитиш методикасининг ривожланиш тарихи.
3. Тасвирий санъат фан сифатида ривожланиш тенденциялари.
4. Тасвирий санъат ўқитишнинг педагогик асослари.

5. Тасвирий санъат ўқитиш мазмунини амалга ошириш йўллари.

6. Тасвирий санъат фанидан таълимни ташкил этиш шакллари

Курсни ўрганиш жараёнида Тасвирий санъатнинг назарий ва услубий асослари талабалари:

- ✓ курснинг асосий тушунчаларини ўрганиш;
- ✓ кўргазмали ўқитиш методикасининг ривожланиш тарихини билиш;
- ✓ тасвирий санъат ўқитишнинг психологик асосларини билиши, айниқса, когнитив оқими ва ижодий жараёнлар, қобилиятларни ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари;
- ✓ асосий таълим муаммолари бўйича билим ва кўникмаларга эга бўлиш;
- ✓ таълим мазмунини амалга ошириш учун билим ва кўникмаларга эга бўлиш (тамоийиллар, усуллар; техникалар ва объектлар);
- ✓ ўқув қуролларидан фойдаланиш услубига эгаллик қилади;
- ✓ тасвирий санъат машғулотларни ташкил этиш бўйича билим ва кўникмаларга эга бўлиш;
- ✓ тасвирий санъат дарсларига тайёргарлик кўриш услубига эгаллик қилиши;
- ✓ талабалар билимини мониторинг қилиш, текшириш ва баҳолаш асосларини эгаллаш.

Талабаларни фан дастури бўйича назарий ва амалий шаклларда, маърузалар, амалий ишлари ва ўз-ўзини тайёрлаш, талабаларнинг мустақил иши орқали амалга оширилади.

Тасвирий санъатнинг назарий-услубий асослари - фан асосларининг энг муҳим қисми.

Фан методологияси - бу унинг қурилиши, ривожланиши, илмий билишнинг шакллари ва усуллари, қоидаларда санъат фалсафаси, дунёни бадиий билиш қонуниятлари, роли ҳақида инсоннинг маънавий оламида, унинг онгида, бошқалар билан мулоқотда, назарий ва амалий ўзаро боғлиқлик муаммолари ҳақида, оқилона ва ҳиссий, фундаментал ва амалий, ўқитишда биологик ва ижтимоий, фан методологияси янги ечимларни излашда, муҳимини танлашда

қўлланма бўлиб хизмат қилиш учун мўлжалланган тадқиқот йўналишларидир.

Техника бу сўзнинг кенг маъносида бирикма деган маънони англатади ҳар қандай мақсадга мувофиқ ўтказиш учун турли усуллар ва техникалар ишлатилади.

Ишни тўғри бажариш - мақсад сари бориш демакдир. Энг қисқа йўл билан, энг содда ва самарали тарзда, риоя қилган ҳолда маълум бир кетма-кетликдаги иш, оддийдан мураккабга ўтиш тизимидир. Ҳар қандай фаолиятни амалга ошираётганда, парчаланишга интилади. Бутун иш жараёнини алоҳида босқичларга ва услубий кетма-кетликда англаш лозим. Сўзнинг тор маъносида техника энг кўп комбинатсияни англатади таълим ва тарбиянинг оқилона (самарали) усуллари бўлиб ҳисобланади. Бу ўқитиш қоидалари ва усуллари ўрганувчи педагогиканинг махсус бўлимидир. Бу маънода техника қуйидагича бўлиши мумкин:

1) **умумий** - кўриб чиқиладиганда барча фанларга хос бўлган ўқитиш усуллари

2) **хусусий** –ҳар қандай таълим (соҳа) учун қўлланиладиган ўқитиш усуллари англатади.

Тасвирий санъат техникаси: педагогика фани, дидактиканинг бир тармоғи, қонуниятларни ўрганади тасвирий санъатни ўргатиш, оптимал усуллар ва воситаларни таъминлайдиган ижодий изланишлар тўплами ҳисобланади. Тасвирий санъат фанини ўқитишда мазмунни ўзлаштириш, фаолият тажрибаси, баҳолаш муносабатлари. Унда методологияда қабул қилинган дидактик тушунчалар изоҳланади, аниқроғи, турларга ва кичик турларга бўлинади. Демак, дидактикада методология тушунчаси таърифларни ифодаловчи дидактиканинг предмет бўлими сифатида таърифланади педагогик фаолиятнинг ўзига хос техникаси, усуллари, индивидуал таълим жараёнлари бўлиб хизмат қилади. Методология тушунчаси учта талқинга эга ва кўплаб турларга бўлинади. Ўзига хос тушунчалар: кўрғазмали ўргатиш методикаси, тасвирий санъат бўйича бошланғич таълим, ривожланиш методикаси, ижодкорлик ва бошқалар.

Мақтабда тасвирий санъат ўқитиш методикаси ривожланишининг тарихий назарий асослари

Чизиш қобилияти инсон учун ҳар доим катта аҳамиятга эга бўлган ва аҳамиятсиз бўлиб, ундан фойдаланиш одамлар ўртасидаги алоқа воситаларидан бири бўлиб хизмат қилган ва хизмат қилмоқда. Инсон қадим замонларданок расм чизиш маҳоратини ривожлантира бошлаган. Бу борада аллақачон ибтидоий одамлар катта муваффақиятларга эришдилар, буни археологлар томонидан топилган чизмалар тасдиқлайди. Қадимги Мисрда мактабларда расм чизиш билан бир қаторда тушунтиришлар орқали расм чизиш ҳам ўргатилган. Барча рассом-педагог учун ўқитиш усули ва тизими бир хил эди, чунки тасдиқланган қонунлар ва қоидалар барчага қатъий риоя қилишни белгилаб қўйган нормалар эди. Мисрликлар расм чизиш амалиётининг назарий асосига асос солган. Қадимги Мисрда чизмачилик машғулоти схемалар ва қонунларни ёдлаш, намуналарни нусхалаш орқали амалга оширилган. Рассом-ўқитувчи чизмачиликни ўргатиш жараёнида объектларнинг шакллари белгиланган шаблонларга мувофиқ тасвирлаш қоидаларини ўрганишга мажбур қилди. Бу маълум бир тарихий воқеа қадимги Миср чизмачиликни ўргатиш услубининг чекловлари эди.

Қадимги Юнон рассомлари таълим ва тарбия муаммосига янгича ёндашиб, ўқитиш усуллари сезиларли даражада бойитдилар. Юнон рассом-педагоглари биринчи марта расм чизишга асосланган табиатдан кўчирган ҳолда ўқитиш методини яратдилар.

Рим империяси даврида рассом-ўқитувчи ҳақида ҳеч нарса ўйламаган бадий ижоднинг юксак муаммолари устида иш олиб боришган. Намуналардан нусха кўчириш, Грециянинг буюк усталари ижоди техникасини такрорлаш устунлик қилди ва бу билан Рим рассомлари аста-секин Юнонистон рассомлари, ўқитувчилари қўллаган чизмачиликни ўқитишнинг чуқур ўйланган усулларидан ўртоқлашдилар.

Ўрта асрларда реалистик санъат ютуқлари рад этилди. Ўрта аср рассомлари текисликда тасвирларни куриш тамойилларини ҳам, юнонлар томонидан ишлаб чиқилган ўқитиш усуллари ҳам тан олишмаган. Виллард де

Синекур (XIII аср) (Виллард де Хоннесоурт), Ғарбий Европа ўрта аср меъморчилиги ҳақида қимматли маълумот манбаи бўлган албоми билан тарихга кирган франсуз меъморидир. Виллард ўзининг “Эскиз китоби” ёки чизмалар китобини (қўрғошин билан тўлдирилган, қалам билан айлантирилган ва шарҳлар билан таъминланган) дастлаб саёҳат кундалиги сифатида сақлаган, аммо кейин уни яхши дарсликка айлантиришга қарор қилган. Тош ва дурадгорликнинг буюк санъатида маслаҳатлар, шунингдек, геометрия қонунлари ўргатганидек тасвирлаш қобилияти муҳим рол ўйнаган. Уста бу ерда меъморий эскизлар (Реймс, Чартресдаги соборлар ва бошқалар), қурилиш машиналарининг расмлари, безак намуналари, турли диний ва аллегорик фигуралар, ҳайвонларнинг тасвирлари ва нисбатлар диаграммаларини беради. Бу ерда ҳамма нарса - антик қадимий даврдан фарқли ўлароқ - у ёки бу тасвир тузилган одатий геометрик фигуралар тизимига бўйсунди. Уйғониш даври тасвирий санъатнинг ривожланиш тарихида ҳам, чизмачиликни ўқитиш методикаси соҳасида ҳам янги даврни очди.

Тасвирий санъатнинг энг яхши усталари чизмачилик муаммолари устида ишлай бошлайдилар: Ченнини Ченнино, Леон Баттиста Алберти, Леонардо да Винчи, Албрехт Дюрер. Улар илмий изланишлар йўлига фаол киришади, табиат ҳодисасининг қонуниятларини тушунишга, фан ва санъат ўртасидаги боғлиқликни очиб берди. Уйғониш даври рассомлари Леонардо да Винчи каби ўз ижодкорларининг иш услубларини тушуниш учун қадимий маданиятни қайта тиклашга, қадимий санъат ёдгорликларини йиғиш ва ўрганишга интиладилар.

Қадимги Юнонистон санъати ҳақидаги тарихий маълумотларга асосланиб, майдонини ишлаб чиқди. Бу давр санъати назариётчилари ва амалиётчиларининг диққат марказида мутаносиблик, перспектива ва анатомия таълимоти туради. Л.Алберти бутун ўқув жараёнини ҳаётдан келиб чиқиб чизишга ундайди. Кетма-кетликни кузатиб, Л.Алберти талабани чизиқли перспективанинг асосий қоидалари билан таништиради. Л.Алберти биринчи бўлиб фан қонунлари ва табиат қонунларига асосланган чизмачилик назариясини яратди.

Айниқса, чизмачиликни ўргатиш учун А.Дюрер таклиф қилган шаклни умумлаштириш усули катта аҳамиятга эга. А.Дюрер расм чизишни ўргатишда

шахсий кўргазмага алоҳида аҳамият берган.

Уйғониш даври рассомлари санъатнинг энг долзарб муаммоларини нафақат назарий асослаб бердилар, балки уларни амалда исботладилар. Леонардо да Винчи ўз даврининг барча билимларини ҳамма нарсада қамраб олишга ҳаракат қилди. У чизмачилик, ҳайкалтарошлик, меъморчилик, шунингдек, математик, ҳарбий муҳандис, ботаник бўлиб, у бутун билимларини расмда тўплашга интилди. Фақатгина бу санъат, унинг фикрича, ҳақиқатнинг тўлиқ иллюзиясини яратишга ва инсон ақл заковатини етказишга имкон беради.

Леонардо да Винчи атиги 20 га яқин расм қолдирган. XVII-XIX асрларда Ғарбий Европада тасвирий санъатни ўргатиш Л.Карракчи ва унинг акаси П.Рубенс, Д.Дидро, И.Гёте, Жан-Жак Руссо, Л.Девид, И.Песталотси, А.Ивон, Л.Жулиен, К. Рамсауер, П.Шмидт, ака-ука Александр ва Фердинанд Дюпи томонидан олиб борилган.

XIX аср охири XX аср бошларида тасвирий санъат таълими Л.Тедд, С. Ҳаллоши, А. Ашбе, Г.Кершенштейнер, Ж.Девей фаолияти туфайли ишлаб чиқилган. Бу муҳим иш XVI аср охирида очилган Бадиий академиялар томонидан амалга оширила бошланди. Ўша пайтдан бошлаб ўқув юртларида тасвирий санъатни ўргатиш бошланди. Тасвирий санъатни ўқитиш методикаси тарихида XVII аср янги педагогик тизим - академик тизимнинг шаклланиш даври ҳисобланади. Янги тизим нафақат талабаларга, балки ўқитувчиларга ҳам аниқ талаблар қўя бошлади. Бу даврнинг энг характерли хусусияти олий ўқув юртлари – санъат академиялари ва санъат мактабларининг ташкил этилишидир. Академик ўқитиш тизимининг самарадорлиги шундан иборат эдики, санъатни ўқитиш илмий маърифат ва юксак ғояларни тарбиялаш билан бир вақтда амалга оширилди. Тасвирий санъатни ўқитиш методикаси тарихини ўрганар эканмиз, академияларда ўқитишнинг аниқ ва қатъий тизими, рассомнинг туйғуларини ёритиш ва юксалтиришга интилиш мавжудлигини кўрамиз.

Ўша даврда ташкил этилган тасвирий санъатни аниқ ва ташкилий тизими методларга таъсир қила бошлади ва умумтаълим муассасаларида тасвирий санъатни ўргатиш ҳам ривожланди.

Жиддий илмий билимларсиз тасвирий санъатни ўзлаштириб бўлмайди.

Тасвирий санъатни ўрганиш, талаба бир вақтнинг ўзида дунёни ўрганadi. Демак, хулоса: Тасвирий санъат дарслари ҳамма учун фойдалидир. Бу ғоя нафақат санъат аҳли, барча тизимларининг ҳам онгини банд қила бошлайди. Умумтаълим фани сифатида тасвирий санъатнинг афзалликлари ҳақидаги таниқли чех ўқитувчиси Я.А.Коменский “Буюк дидактика” асарида келтириб ўтган. Тўғри, Я.А.Коменский ҳали ҳам мактаб ўқув дастурига тасвирий санъатни мажбурий фан сифатида киритишга иккиланарди. Аммо унинг расм чизиш ҳақидаги фикрлари педагогика масалалари билан чамбарчас боғлиқ эди. Я.А.Коменскийнинг фикрлари биз учун алоҳида қадрлидир. Унинг фикрича, расм чизишнинг умумий тарбиявий аҳамиятини инглиз тили ўқитувчиси ва файласуфи Жон Локк ҳимоя қилган. Бироқ, Ж.Локк мутахассис бўлмагани учун услубий кўрсатмалар бера олмади. У тасвирий санъатни ўргатиш машғулотнинг афзалликлари ҳақида умумий фикрлар билан чекланди.

Француз файласуфи-энтсиклопедисти Жан-Жак Руссо расм чизиш ҳақида умумий таълим предмети сифатида батафсилроқ гапирди. У расм чизишни фақат табиатдан ўргатиш керак ва болада табиатнинг ўзидан бошқа ўқитувчи бўлмаслиги керак деб ҳисобларди. Иоган Волфганг Гёте тасвирий санъатни ўргатиш методикаси ҳақида кўплаб қимматли фикрларни билдирган. Тасвирий санъатни ўзлаштириш учун билим, билим ва билим керак, деди.

Я.А.Коменскийнинг педагогик ғоялари. Коменский, Ж.Локк, Ж.Ж.Руссо, И.В.Гёте тасвирий санъатни ўргатиш назарияси ва амалиётини бойитди. Уларнинг назарий ишлари педагогик фикрнинг янада ривожланишига туртки бўлиб хизмат қилди.

Бироқ, XVII-XVIII асрларда ҳам тасвирий санъатнинг умумтаълим фани сифатидаги улкан роли ҳақидаги нуфузли баёноتلарга қарамай малумотлар йўқ эди.

XIX асрнинг бошларида тасвирий санъат фани мактабларда фаолияти доирасига кира бошлади. Бу борадаги ташаббус Швецариялик педагог Иоган Гейнрих Песталотсийга тегишли эди. Кейин И.Г.Песталотсийни бежиз айтишмаган мактаб усулларининг отаси деб. Песталотси ёзишдан олдин тасвирий санъатни бўлиши керак дейди - бу нафақат ҳарфлар услубини

ўзлаштиришни осонлаштиргани учун, балки осонроқ бўлгани учун ҳам ассимилятсия қилинган. И.Г.Песталотсий чизишни ўрганиш табиатдан бўлиши керак деб ҳисоблаган, чунки табиатни кузатиш, ўзгартириш мумкин деб таъкидлаган.

И.Г.Песталлотсининг хизматлари шуки, у биринчи бўлиб тасвирий санъат фанини бирлаштирган тасвирнинг ҳар бир позитсиясини услубий ишлаб чиқиш зарурати масаласини кўтарди. И.Г.Песталлотси кўзнинг ривожланиши учун битта техника, шаклларни тушуниш учун - бошқаси, техника учун - учинчи бўлиши керак деб ҳисобларди. Бу иш унинг шогирдлари томонидан амалга оширила бошланди ва издошлари давом эттирди.

Кейин И.Г.Песталлотси расм чизиш умумтаълим фани сифатида барча бошланғич мактабларда жорий эта бошлади. Умумтаълим мактаблари учун тасвирий санъат фани бўйича кўплаб ўқув қўлланмалари чоп этилиб, уларда турлича муносабат ва ўқитиш усуллари мавжуд эди. П.Шмидт, И.Г.Песталлотсининг шогирди Песталотси, Питер Шмид, ака-ука Александр ва Фердинанд Дюпи, Э.Галляралар эди.

И.Шмидт тасвирларни чизишга ўргатишда махсус машқларни ишлаб чиқишни зарур деб ҳисоблаган:

- 1) қўлни ривожлантириш ва уни чизишга тайёрлаш;
- 2) чиройли шакллар яратиш ва топиш;
- 3) тасаввурни ривожлантириш учун;
- 4) жисмларнинг геометрик чизмасида;
- 5) истиқболда қўллай олиш.

И. Шмидт геометрик моделлардан фойдаланган. У “геометрик метод” деб номланган фаннинг ривожланишига асос солган.

XIX асрнинг охирига келиб, мактабда тасвирий санъат фанини ўргатиш бўйича мутахассислар иккита гуруҳга бўлинган: тарафдорлар геометрик усулда, иккинчиси–ҳақиқий (реал) қандай кўриниш бўлса шундай тасвирлашдир. Геометрик методда тасвир чизишга ўргатиш геометрияга асосланган эди. Ушбу усулга кўра, атроф-муҳитдаги барча объектлар ҳақиқат геометрик нуктаи назардан кўриб чиқилади: ҳар бир объектнинг шакли асосида геометрик шакл

ёки жисм топилади. Масалан, олма чизиш, талаба биринчи навбатда тўпнинг шаклини белгилайди, сўнгра уни нисбатини аниқлайди; челакни чизишда талаба биринчи навбатда кесилган конусни тасвирлайди, сўнгра шаклини нисбатан аниқлайди. 1888-йилдан бошлаб барча умумтаълим мактабларида геометрик усул жорий этилди. Натурал (реал) ўқитиш усули шундан иборат эдики, талаба объектларни кўрган заҳоти шаклини соддалаштирмасдан чизиши керак эди. Бу усул тарафдорлари геометрик усулдан фарқли ўлароқ, ўқувчини ҳаётга, табиатга яқинлаштиради, деб таъкидладилар.

Тасвирий санъатнинг ҳозирги ҳолатига умумий тавсиф бериш хорижий давлатлар мактабларида ўқитиш усулларида намуна олиб дарс бериш зарур шунини таъкидлаш керакки, ташкилий жиҳатдан кўплаб мактабларда масала тўғри қўйилади. Усулларни худди шундай кочирмасдан миллилаштирилган ҳолда жорий қилиш мақсадга мувофиқдир.

Эстетик тарбияда тасвирий санъатнинг ўрни жуда катта, аммо, маҳаллий педагогика фани эстетик тарбия муаммосини кенгроқ кўриб чиқмоқда, уни фақат санъат орқали тарбиялаш билан чекламайди. Эстетик тарбия воситалари ҳам атрофимиздаги воқелик, ҳам гўзалликни очиб берувчи дунё ҳақидаги илмий билимдир табиатнинг объектив қонунлари, ва меҳнат, ва одамларнинг ижтимоий муносабатлари, ва кундалик ҳаёт ва бошқалар.

Жан-Жак Руссо ўзининг “Емил ёки таълим тўғрисида” китобида тасвирий ҳислар ривожланиши учун зарур эканлигини. У дарс беришни таклиф қилдичизиш билан табиатни боғлади.

1880-йиллар тасвирий санъатда Франтсия санъати, айниқса рассомчиликда импрессионизмдан узоқлаша бошлади. Юқорида айтиб ўтилганидек, аллақачон бир қатор импрессионистларнинг ишларида, 1870-йилларда реалистик пленердан узоқлашиш тенденцияси кўпроқ эди, декоратив услуб ҳам ривож топиб бораётган эди. Бу жараён ўзини алоҳида куч билан маълум қилди.

1890-йил Клод Моне каби импрессионизмнинг устаси ишида ўз аксини топди. Лекин кўпроқ бу асарларнинг маъноси чуқур эди. Ўзгаришлар ва кеч ижодкорлик импрессионистларнинг ўзлари ва бадиий ҳаётнинг биринчи

қаторига кўтарилиш янги номлар гуруҳи пайдо бўлишига олиб келди. Бу янги бадий авлоднинг усталари ҳеч қандай ҳолатда эмас, улар ҳар хил қабул қилиш менинг бадий вазифам дея ўз ишларига астойдил ёндашишган. Баъзи ҳолларда рассомлар янада кўпроқ ҳаракат қилишди десак ҳам муболаға бўлмайди. Модификация импрессионизм (Ван Гог, Пол Гоген, Пол Сезан), ва бошқалар йўналишида ижод қилганлар интилиш, енгиш, чекланган томонлар импрессионизм, улар рангтасвир табиати ва санъатнинг ролини тушунишлари билан унга қарши чиқдилар. (Пабло Пикассо, Салвадор Дали Марк Захарович Шагал ва бошқ).

Биринчи марта Россияда тасвирий санъатфани деган дарс машғулоти пайдо бўлди. Шундай қилиб, 1715-йилги тасвирий санъатда денгизчилик академиясининг фанлари қаторига киритилган.

1735-йилда И.Д.Прейслер томонидан тасвирий санъат бўйича дарслик ишлаб чиқилди. Унга кўра таълим тизимида тасвирий санъат асарлари бевосита чизиқлар, геометрик шакллар ва ҳажмли фигуралар ёрдамида тасвирланади дейди.

Реалистик усул ўрганиш тарафдори Шебуева эди. У кўп йўллари кидирди, шакл тузилишининг обектив қонуниятларини билиш табиатига талабани яқинлаштириш кераклигини такидлади. Шебуева масалага тадқиқот тарафидан ёндашди. 1822-йилда тугатди. Шу хусусда олий таълим жараёнида рангтасвир ва қаламтасвир машғулотларини мустаҳкамлаш учун ўқув дала амалиётлари киритди.

1834-йилда А.П.Сапожников “Графика” номли китоб нашр этди. Ушбу китоб ҳаётдан чизишга асосланган эди.

II. ТАСВИРИЙ САНЪАТДА ЎҚУВ ЖАРАЁНИНИ НАЗАРИЙ-УСЛУБИЙ ФАОЛИЯТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШДА ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ

Ўқув жараёни фаолиятни модернизациялашда инновацион таълим технологияларининг таърифлари

Илмий-техник тараққиёт нафақат аксарият ишлаб чиқариш соҳасинигина технологиялаштиради, балки у маданият, таълим соқаларига ҳам кириб бормоқда. Бугунги кунда тасвирий санъатдан ўқув жараёни ва ўқув-услубий фаолиятни модернизациялашда инновацион таълим технологияларини жорий этиш, таълим ва бошқа технологиялар тўғрисида фикр юритиш мумкин.

Тарихан технология тушунчаси техник тараққиёт билан боғлиқ равишда юзага келган ва бу тушунча санъат, ҳунар ва фан ҳақидаги таълимотга мувофиқ келади.

Технология деганда, одатда ашёларни қайта ишлаш методлари ва ишлаб чиқариш жараёни ҳамда уларнинг илмий тавсифларининг мажмуи тушунилади.

Сиёсий луғат (М., 1989)да технологияга шундай изоҳ берилади:

1) ишлаб чиқариш жараёнида ашёлар, материаллар, ярим тайёр ашёларни қайта ишлаш, тайёрлаш ҳолати, хусусияти, шаклининг ўзгариш методлари йиғиндиси;

2) ашёлар, материаллар ва ярим хом ашёларга мувофиқ ишлаб чиқариш куруллари орқали таъсир ўтказиш усуллари тўғрисидаги фан.

«Қомусий луғат»да шунга яқин изоҳ берилади, лекин уни бирмунча кенгроқ ёритади: «Фан сифатида технологиянинг вазифаси ҳар томонлама самарали ва тежамли ишлаб чиқариш жараёнларини аниқлаш ва амалиётда ундан фойдаланиш мақсадида физика, кимё, механика ва бошқа қонуниятларини бажариш».

Технология грекча сўз бўлиб, *technos*- санъат, маҳорат, *logos*- таълимот деган маъноларни билдиради.

Педагогик технология педагогнинг талабаларга таъсир қилишни ташкил

этиш бўйича касбий аҳамиятга молик малакалар тизимини аниқлаб беради, педагогик фаолиятнинг технологиклигини англаш усулларини таклиф этади.

Ҳозирги давр таълим технологиялари муаммоси, педагогик инновация тажрибалари уларни бир тизимга тушириш ва аниқлаштиришни талаб қилади. Олий мактаб олдида педагогик технологияларнинг илмий асослари, уларнинг таснифи, моҳиятини очиб бериш ва ўқув жараёнининг технологиклиги муаммоларини таъминлаш масаласи турибди.

Педагогикага оид адабиётлар таҳлили чуни кўрсатадики, ҳозирги даврда педагогик технология тушунчаси таълим амалиёти ва назарияси илмдан мустаҳкам ўрин эгаллади, лекин уни педагогиканинг мукамал луғатлари (тезаурус)даги ўрни ҳали номаълумлигича қолмоқда.

Педагогик технология тушунчасининг шаклланиши ва ривожланиши тарихида турли қарашлар мавжуд бўлган: у техник воситалар ҳақидаги таълим деб ҳамда ўқитиш жараёнини лойиҳалаштирилган ҳолда изшил ва мунтазам ташкил этиш деб талқин қилинган. Ҳозир педагогик технологияларнинг бир қанча таърифлари мавжуд.

В.П. Беспалко педагогик технологияни амалиётга татбиқ қилинадиган муайян педагогик тизим лойиҳаси сифатида белгилайди. У педагогик тизим технологиялар ишлаб чиқиш учун асос бўлади, деб ҳисоблайди. Бунда асосий диққат ўқув-педагогик жараённи олдиндан лойиҳалашга қаратилади, дидактик вазифа ва ўқитиш технологиялари тушунчасидан фойдаланилади. Шу тариқа *В.П. Беспалко* ўқув жараёнини лойиҳалаш ғоясини илгари суради, афсуски, педагогик технология ва лойиҳа тушунчалари ҳақида аниқлик йўқ.

Педагогик технология таълим жараёнига жадаллик билан кириб бораётган бўлса ҳам, унинг мақоми ноаниқлигича қолиб кетмоқда. Тадқиқотчиларнинг ишларида фан ва амалиёт оралиғидан ўрин эгалламоқда.

Н.Ф.Тализина ҳар бир педагог реал педагогик жараённи ташкил этишдан олдин ўқув жараёни ҳақида технологик даражада билимлар тизимини билиб олган бўлиши чарт деб ҳисоблайди. У фан ва амалиёт оралиғида тамойилларни

олға сурувчи, методлар ишлаб чиқувши, уларни изчил қўллаш каби масалалар билан шуғулланувчи алоҳида фан бўлиши керак, деб ҳисоблайди, уларсиз педагогик жараён асосланмай қолади (технология реал ўқитиш жараёни сифатида).

Тасвирий санъатдан ўқув жараёни ва ўқув-услубий фаолиятни модернизациялашда инновацион таълим технологияларини жорий этишда айрим муаллифлар ўқитиш технологияларига фан ва санъат оралиғидаги фан деб қарайдилар, бошқалари уни лойиҳалаш билан боғлайдилар.

Чундай қилиб, бир ёндашувда ўқитиш технологиялари ўқитишнинг барча воситаларини қамраб олган қандайдир жиҳозлаш сифатида ҳам белгиланади. Унда технология ўқув жараёнини техниклаштиришни тақозо қилади.

Бошқа ёндашувда технологияга таълим амалиётини янги ёки замонавийлаштирилган билимлар билан таъминлашнинг усули сифатида қарашга имконият беради. Бунда технологияга таълимнинг илмий тамойиллари ва амалиётини тадбиқ этиш сифатида қаралади.

Технология тушунчаси 60-йиллардаги Америка ва ғарбий Европада таълимни ислоҳ қилиниши билан боқлиқ равишда кириб келди. Б.Блуи, Ж. Королл, П.Я.Галперин, В.И.Давидов, Н.А.Менчинская, З.И.Калмикова, Л.И. Занков технологиялари машқур. Ўқитишни ташкил қилишнинг технологик ёндашувлари В.П.Беспалко, Н.Ф.Тализина, Л.М.Фридман, Ю.Н.Кулюткина, Г.С.Сухобской, Т.В.Кудрявцев, А.М. Матючкин, М.И.Махмутов каби аксарият психолог ва дидактикачиларга тааллуқлидир.

Технологик ёндашувлар тақлили шуни кўрсатадики, аксарият ўқитиш технологиялари бўш технологияланганлиги бўйича қолиб кетмоқда. Бир қатор технологияларда назарий асослар қушайтирилган, амалий томони у қадар ойдинлаштирилмаган.

Т.А.Балло технологиянинг бир томонини, яъни ўқитишда топшириқли ёндашувни ёритади. Бошқаларида ё компьютер орқали дастурлаштирилган ўқитиш ёки ўқитишнинг муаммоли тузилмаси ажралиб туради.

Л.В. Занков, Т.Я.Галперин, В.И.Давидов тадқиқотларида босқичли ўқитишнинг яхлит технологиялари ҳақида фикр юритилади.

1. Педагогик технологияда ҳали кўп аниқланмаган масалалар бор. Бу муаммони тадқиқ этиш ўқитиш технологиясининг тушунчаси ва методологик моҳиятини аниқлаш билан боғлиқ.

Педагогик технология ўзига хос ва потенциал яратиладиган педагогик натижаларга эришиш учун педагогик тизимнинг барча ташкилий томонларига алоқадор назарий ва амалий (таълим тизими доирасида) тадқиқотлар соҳаси сифатида белгиланади.

Педагогик технология моҳиятини ёритиш учун педагог- дидактикачилар томонидан берилган таърифларга тўхталишни мақсадга мувофиқ деб топамиз.

«Педагогик технология – психологик ва педагогик ўғитлар йиғиндиси бўлиб, шакллар, методлар, усуллар, ўқитиш йўллари, тарбиявий воситаларнинг махсус тўпламидир. Айти замонда у педагогик жараённинг тачкилий-методик омилини ҳам билдиради» (Б.Лихачев).

«**Педагогик технология** – ўқув жараёнини амалга оширишнинг мазмуний техникаси» (В.П. Беспалко).

«**Педагогик технология** – режалаштирилган ўқитиш натижаларига эришиш жараёни тавсифи» (И.П. Волков).

«**Технология** – ишлов берич, қолатни ўзгартириш санъати, мақорати, малакаси ва методлар йиғиндиси» (В.М. Шепел).

«**Педагогик технология** – талаба ва ўқитувчининг уларга зарур шароит яратиш орқали ўқув жараёнини лойиҳалаштириш, ташкил этиш ҳамда ўтказиш бўйича улар педагогик фаолиятининг ҳар томонлама ўйланган моделидир.»(В.М.Манахов).

«**Педагогик технология** – бу таълим шаклларини жадаллаштириш вазифасини кўзлаган ўқитиш ва билимларни ўзлаштиришнинг барча жараёнларини техника ва инсон омилиларида ва уларнинг биргаликдаги ҳаракатлари воситасида яратиш, татбиқ этиш ва белгилашнинг изшил

методидир» (ЮНЭСКО).

«**Педагогик технология** – педагогик мақсадларга эришишда фойдаланиладиган шахсий имкониятлар, жиҳозлар ва методологик воситаларда амалда бўлишнинг тизимли йиғиндиси ва тартибини билдиради»(М.В.Кларин).

«**Педагогик технология** – ўзида турли муаллифлар (манбалар)нинг барша таърифлари мазмунини камраб олган мазмуний умумлачма ҳисобланади». (Г.К. Селевко).

Бу таърифлар таҳлилидан педагогик технология натижани қўлга киритиш учун таълим доирасида зарур бўлган воситалар тизимини режалаштириш ва татбиқ этиш деган хулосага келиш мумкин.

Таълим технологияси деганда таълимнинг белгиланган мақсади ва талабанинг билим даражасига кўра ўқув фаолиятини бошқаришнинг назарий лойиҳаси ва педагогик тизимнинг амалда бўлишини таъминловчи зарур воситалар тизими тушунилади.

Тасвирий санъатдан ўқув жараёни ва ўқув-услубий фаолиятни модернизациялашда инновацион таълим технологияларини жорий этишда ўқитишнинг шахсга йўналтирилган технология бирор назария ва мақсад асосида ишлаб чиқилади. Педагогик тизимнинг амалда бўлиши, унинг мосланувчанлиги ҳамда талабанинг шахсий хусусиятлари, уларнинг технологик ва индивидуал меъёрлари билан боғланган. Бунда ушбу технологияларнинг мослашувчанлиги, уларнинг вариативлиги, талаба хатти-ҳаракатларининг босқишлилиги муҳим аҳамият касб этади.

Тасвирий санъатдан ўқув жараёни ва ўқув-услубий фаолиятни модернизациялашда инновацион таълим технологияларини жорий этишда ўқитиш технологияси сатқида ўқув жараёнининг барча компонентлари ёритилади.

Шахсга йўналтирилган технология асосида талабаларнинг интеллектуал ва эмоционал-мотивацион ривожланиши, билим ва касбий малакалар шаклланиши, таълим жараёнига қадрият сифатида ёндашиш муносабатини

таъминлаш, фаолликни очириш, ўз-ўзини англаш ва мустақиллигини шакллантириш ётади.

Бу тадқиқотларни тақлил қилган ҳолда ушбу таърифни бериш мумкин:

Педагогик технология таълим мақсадларига эришиш ва шахсининг ривожланишига қаратилган педагогик фаолиятни муттасил равишда ривожлантириш тизими лойиҳасидир.

Педагогик технологиянинг кўринишлари, даражалари, таснифи

Педагогик фаолиятда «технология» атамасининг қўллана бошлаши билан педагогик амалиёт, унинг назарий жиҳатлари ҳамда улар ҳақидаги билдирилаётган мулоҳазалар бир мунча юқори илмий даражага кўтарилмоқда.

Педагогик технология ҳозирги замондаги дидактика ва педагогика тараққиётининг маъсули. Уни педагогиканинг ҳозиргача мавжуд бўлган ҳамда такомиллашиб келаётган барча асосий йўналишлари бўйича амалий вазифаларни янада юқорироқ даражада амалга ошириш йўлидаги янги босқич деб ҳисоблаш мумкин.

Шу нуқтаи назарлардан педагогик технологияни аввало ҳозирги педагогика фани тараққиёти натижасида ҳосил бўлган янги йўналиш деб ҳисоблаган ҳолда, унинг ўзига хос бўлган тамойиллари, қоидаларини чуқур ўрганиб бориш ва пировардида қонуниятларини аниқлаш йўлидаги муаммоларни ечиш лозимлиги кўриниб турибди.

Педагогик технология аввало таълим-тарбияни янада ривожлантириш эҳтиёжларини қондириш йўлидаги инсонлар (педагоглар, ота-оналар, жамоатчилик) фаолиятдан иборат ижтимоий ҳодиса ҳисобланиши лозим.

Ҳар қандай ижтимоий ҳодисалар каби педагогик технологияни ҳам илмий жиҳатдан ўргануви фан соҳаси мавжуд бўлиб, уни педагогик технология фани деб номланади. Шу педагогик технология фани ўз навбатида замонавий

таълим-тарбиянинг энг мақсадга мувофиқ йўллари ва усулларини тадқиқ қилувчи назарий фан ҳамда ўқув фани турларига ажралади.

Шу билан бирга педагогик технология амалий фаолият йўналиши сифатида тасвирий санъатдан ўқув фаолиятни модернизациялашда ўқув- тарбия жараёнида қўлланиладиган тамойиллар, алгоритмлар ва бошқарув тизими ҳамда бевосита таълим-тарбия жараёнини ўз ичига олади.

Педагогик технология ижтимоий ҳаётнинг турли соҳалари билан ўзаро боғлиқ равишда шаклланиб ва ривожланиб бориши натижасида турлича кўринишларда намоён бўлади. Булар педагогик технологиянинг қуйидаги кўринишларидан иборат: ижтимоий ҳодиса, назарий фан, ўқув фани, таълим-тарбия тизими, жараёни, педагогик фаолият ва унинг методикалари ҳамда алоқадор фанларнинг илмий-тадқиқот соҳаси.

Педагогик технология ижтимоий ҳодиса сифатида таълим-тарбия масалалари билан боғлиқ мотивлар: эҳтиёж, талаб, манфаат, қизиқиш, мақсадлардан келиб чиқади ва уларни амалга ошириш учун хизмат қилади. Шу билан бирга худди шундай мотивлар ҳар бир шахсда, оилада ҳам мавжуд. Жамият ҳар бир аъзосининг таълим-тарбия даражаси ортиб бориши шу жамият ва давлатнинг ривожланишидаги энг асосий шартлардан ҳисобланади.

Бу шартнинг бажарилиши эса ўз навбатида, педагогик технологиянинг қанчалик юқори даражада эканлигига боғлиқ. Бундан эса педагогик технология шахс, оила, жамият, давлат ҳаёти учун катта аҳамиятга эга ижтимоий ҳодиса эканлиги кўринади.

Педагогик технология назарий фан сифатида педагогика фанининг алоҳида йўналишини ташкил қилади. Ўз мақсади, вазифалари, муаммолари, методологияси ва бошқа назарий асосларига эга. Ўз муаммоларини ҳал қилишда бошқа кўп фанлар билан боғлиқликларга эга.

Педагогик технология назарий фан сифатида таълим-тарбия соҳасида кафолатли натижага эришиб бериш даражасини ошириш муаммоларини тадқиқ қилиш билан шуғулланади.

Ўқув фани кўринишида педагогик технологияларни ижтимоий ҳодиса, назарий фан, таълим-тарбия тизими, жараёни, педагогик фаолият ва унинг методикалари, алоқадор фанларнинг илмий-тадқиқот соҳаси сифатида турли таълим муассасаларида белгиланган ўқув дастури асосида ўргатишданиборат.

Таълим-тарбия тизими кўринишида педагогик технология белгиланган таълим-тарбия фаолиятини амалга ошириш учун хизмат қилувчи моддий таъминот ва маънавий қадриятлардан иборат. Бунга ўқув режа, дастурлар ва дидактик воситалар ҳам киради. Бу тизим бошқа ижтимоий тизимлари каби тегишли махсус тайёргарликка эга мутахассислар меҳнати орқали фаолият олиб боради.

Ҳозирда бу тизим узлуксиз таълим босқишларидан ташкил топган. Узлуксиз таълимнинг ҳамма босқишларида педагогик технологиялар жорий қилиниши билан бу тизимнинг тўлиқ шаклланиши амалга оширилади.

Педагогик технологияни таълим-тарбия жараёни сифатида иштирокчиларининг фаолиятлари орқали амалга оширилади. Бу жараённинг пировард мақсади баркамол инсонни шакллантириш ва ривожлантириш бўлиб, асосан қуйидагилардан таркиб топади:

- таълим-тарбия бериш;
- ахборотларни авлоддан-авлодга узатиш;
- мустақил фикрлашга ўргатиш;
- билим, кўникма, малакаларни ўргатиш ва ўзлаштирилишигаэришиш;
- турли методикаларни қўллаш ва такомиллаштириш;
- диагностика, мониторинг олиб бориш;
- инсонпарварлик, халқпарварлик, мафкуравий тамойилларгаасосланиш;
- талаба нинг тайёргарлик даражасини, психологик, физиологик, ёш хусусиятларини, гигиеник талабларни ҳисобга олиш;
- таълим менежменти, маркетинги талаблари ва хулосаларини, ижтимоий

мотивларни ҳисобга олиш.

Педагогик фаолият ва унинг методикалари қурилишида педагогик технология ўзини тўлиқ намоён қилади. Педагогик технологиянинг ҳаракатга келиши ва ундан кўзда тутилган натижага эришиш фақат педагогик фаолият жараёнида амалга оширилади. Шунки педагогик технология ва педагогик фаолият бир-бирдан ажратиш қийин тушуншалар ҳисобланади ва уларнинг бири иккинчисисиз ўз маъносини ва аҳамиятини йўқотади.

Ўқув фанларининг сони кўплигини ҳисобга олганда, педагогик фаолиятнинг кўп қисми хусусий (ўқув фанлари) педагогии технологияси учун сарфланади. Шунинг учун хусусий фанлар даражасидаги педагогик технологиялар кўпроқ тарқалган. Шу айтилганлар асосида педагогик технология, энг аввало, педагогик фаолият ва унинг методикалари кўринишида намоён бўлади ва ривожланиб боради, деб ҳисоблаш мумкин.

Алоқадор фанларнинг илмий тадқиқот соҳаси сифатида педагогик технологияларнинг турли фанлар билан боғлиқликлари яққол кўринади. Педагогик технология кенг кўламли ижтимоий ҳодиса бўлиб, у кўп фанларнинг тадқиқот объекти ҳисобланади. Бунда ҳар бир фан ўз мақсад ва вазифаларига мувофиқ йўналишларда педагогик технологияни чуқур ўрганиши натижасида уни такомиллаштириб бориш йўл-йўриқлари белгилаб борилади.

Педагогик технология барча ўқув фанлари билан боғлиқ бўлиб, уларнинг ҳамда ўзининг мунтазам ривожланиб боришини кадрлар тайёрлаш орқали таъминлаб туради.

Педагогик технологиянинг юқорида айтилган кўринишларининг асосий белгиларини аниқлаш ва умумлаштирган ҳолда қисқа шаклда ифодалаш орқали унинг асосий таърифини ва бошқа белгиларини аниқлаш мумкин.

Шундай қилиб, ҳозирда педагогик технологияни ижтимоий ҳодиса, назарий фан, ўқув фани, таълим-тарбия тизими, таълим-тарбия жараёни, педагогик фаолият ва унинг методикалари ҳамда алоқадор фанларнинг илмий-тадқиқот соҳаси кўринишларида мавжуд деб ҳисобланади.

Педагогик технология даражалари

Юқорида айтилганлар асосида педагогик технологияларни умумпедагогик, хусусий (ўқув фанлари) ва кичик технологиялардан иборат учта даражага ажратилади.

Умумпедагогик технология турли даражадаги тизимларни ифодалайди. У айрим ҳудуддаги, тумандаги, таълим муассасасидаги ёки таълимнинг айрим поғонасидаги барча таълим-тарбия жараёнига тегишли бўлади. Умумпедагогик технология ўз ҳудуди ёки таълим муассасасидаги таълим- тарбиявий мақсадлар, мазмун, воситалар, бошқарув шакли ва усуллари, ўқув- тарбия жараёни иштирокчилари фаолиятининг алгоритмларини белгилайди.

Хусусий технология таълим-тарбия мазмунининг айрим йўналишларини амалга ошириш усуллари ва воситалари мажмуасини ўз ичига олувчи педагогик тизимларни қамраб олади. Бунга айрим фанларни ўқитиш технолгиялари, раҳбарнинг, ўқитувчининг, тарбиячининг ва талаба нинг ишлаш технологиялари киради.

Кичик технологиялар ўқув-тарбия жараёнининг алоҳида қисмларини ўз ичига олади. У айрим дидактик ва тарбиявий масалаларни ҳал қилишбилан шуғулланади. Буларга дарслар технологияси, тушунсчаларни шакллантириш, янги билимларни ўзлаштириш ва мустақил ишлаш технологиялари, айрим фаолият турлари ва алоҳида шахсий сифатларни тарбиялаш технологиялари, ўқув материалларини такрорлаш, ўзлаштиришни ва тарбияланганликни назорат қилиш технологиялари ҳамда айрим тадбирларни ташкил қилиш ва амалга ошириш технологиялари киради.

Педагогик технология таснифи: Мактаблар ишининг ҳозирги назарияси ва амалиётида ўқув-тарбия жараёнининг кўплаб вариантлари мавжуд. Ҳар бир муаллиф ҳамда амалиётчи педагогик жараёнга ўзининг индивидуал улушини кўшади. Лекин кўп технологиялар ўз мақсадлари, мазмуни, қўлланадиган методлари ва воситалари бўйича этарлича кўп ўхшашликларга эга ва уларни шу умумий белгиларига кўра тасниф қилиш мумкин.

Педагогик технологияларни қуйидаги белгиларига кўра тасниф қилинади:

- қўлланиш даражасига кўра;
- фалсафий асоси бўйича;
- асосий ривожлантирувчи омили бўйича;
- ўзлаштириш концепцияси бўйича;
- шахсий белги-сифатларига кўра йўналганлиги бўйича;
- мазмуни хусусиятлари бўйича;
- бошқарув тури бўйича;
- болага ёндашув бўйича;
- кўп қўлланиладиган методлари бўйича; таълим олувчилар тоифалари

бўйича.

Шу юқорида айтилган тасниф асосида мисол сифатида ҳозирги анъанвий мактаб таълимини қуйидагича таснифлаш мумкин:

- қўлланиш даражасига кўра: умумпедагогик;
- фалсафий асоси бўйича: мажбурлаш педагогикаси (умумий мажбурий таълим);
- асосий ривожлантирувчи омили бўйича: социоген, яни асосий эътибор жамиятнинг фаол аъзолари бўлган баркамол инсонларни тарбиялашга қаратилган; шу билан бир вақтда биоген омилларга, яъни шахснинг ҳар томонлама ривожланишига ҳам эътибор қаратилган ҳолда;
- ўзлаштириш концепцияси бўйича: ассоциатив-рефлектор бўлиб, суггестия (намуна, мисол, ўрнак, ибрат кўрсатиш)га таянган ҳолда;
- шахсий белги-сифатларга кўра йўналганлиги бўйича;
- ахборотли, яъни билим, малака, кўникмаларни шакллантириш ва мустаҳкамлашга йўналтирилган;
- мазмуни хусусиятлари бўйича: дунёвий, технократик, умумтаълим мазмунида бўлиб, таълим-тарбия жараёнини ташкил қилиш ва олиб боришда дидактикага марказий ўрин берилади;
- бошқарув тури бўйича: анъанавий-мумтоз (классик) бўлиб, унга

таълимнинг техника воситалари қўшилган;

- болага ёндашув бўйича: авторитар;
 - кўп қўлланиладиган методлари бўйича: тушунтириш-иллюстрациялаш;
- таълим олувчилар тоифалари бўйича: оммавий.

Шу билан бир вақтда, жамиятнинг ривожланиши алоҳидамамлакатларда ва умуман жаҳонда инсонпарвар фалсафий асосдаги янги педагогик технологияларни яратди. Булар ҳам юқорида айтилган белгиларга кўра қуйидагича тасниф қилиниши мумкин: ҳамкорлик педагогикаси, ўйин технологиялари, муаммоли таълим, программалаштирилган таълим, гуруҳли технологиялар ва бошқалар.

Педагогик технологияларни таснифлашда уларнинг энг яққол ажралиб турадиган хусусиятларига асосланилади. Аслида эса ҳар бир педагогик технология соф ҳолда учрамайди, уларда бошқаларига хос бўлган элементлар албатта мавжуд бўлади.

Масалан, ақлий ҳужум, ишчанлик ўйини, рўлли ўйин каби интерфаол машғулотлар таркибида ҳамкорлик, бола шахсига йўналтирилган, муаммоли, дидактик ўйин каби педагогик технологиялар элементлари албатта мавжуд. Худди шундай таҳлилни тасвирий санъатдан ўқув фаолиятида ҳар бир педагогик технология шакллари ва усуллариغا нисбатан ҳам ўтказиш ҳамда соф ҳолда ажратиб олиш мумкин бўлган алоҳида технология аслида амалда йўқлигига ишонч ҳосил қилиш мумкин.

Тасвирий санъат ўқитишда замонавий педагогик технологиялардан фойдаланишнинг долзарб масалалари

Мамлакатимизда таълим тизимини такомиллаштириш ва уни замон талабларига мослаштириш, замонавий ахборот технологияларига асосланган, жаҳон андазалари даражасидаги тизимни яратиш умумдавлат сиёсатининг муҳим таркибий қисмларидан бирига айланди.

Таълим сифати мазкур тизимнинг ҳолати ва самарадорлигини белгилайдиган мезон ҳисобланиб, таълим жараёнида эришилган натижаларнинг меърий талаблар, ижтимоий ва шахсий эҳтиёжларга мувофиқлиги билан белгиланади.

Таълим сифати нафақат ўқув жараёни натижалари, балки мазкур натижаларни шакллантирувчи омилларни ҳам ифодалайди. Бу омиллар таълим мақсади, таълимни ташкил этиш шакли, метод воситалари, ўқитувчилар таркиби, салоҳияти, педагогик фаолияти, таълимий дастурлар ва

таълим технологиялари, ресурслар ва улардан фойдаланиш шарт-шароитлари, таълимнинг ташкилий-ҳуқуқий, моддийтехник таъминоти, ахборот ва услубий таъминот, шунингдек, тарбиявий ишлар сифатидан иборат.

Таълим жараёнига инновацион технологияларни татбиқ этиш эса таълим натижалари ҳамда мазкур омиллар сифатини ошириш имконини беради. Шу жиҳатдан, инновацион технологиялар асосида таълим сифати ва самарадорлигини ошириш муаммоси шахсни ривожлантириш ҳамда уни ҳаётга тайёрлашга йўналтирилган комплекс вазифаларни амалга ошириш билан боғлиқ бўлиб, таълим сиёсатининг бугунги кундаги муҳимвазифаларидан бири ҳисобланади.

Дарс - таълим берувчи томонидан ёши ва маълумоти жиҳатидан бир хил бўлган таълим олувчилар гуруҳига ўқув режаси, ўқув дастури талаблари ва қатъий дарс жадвали асосида муайян вақт ичида билим бериш, малака ҳосил қилиш бўйича муайян машғулотдир. “Дарс бу - ўқитувчининг умумий ва педагогик маданиятининг кўзгуси, интеллектуал бойлигининг ўлчови, унинг билим доирасининг кўрсаткичидир. Ўқитувчи ўқув технологиясининг бевосита етказувчиси сифатида машғулотларга жиддий тайёрланган, янгиликлардан бохабар бўлгани ҳолда дарс жараёнини қизиқарли олиб бориши лозим.

Дарс бераётган фанига тааллуқли дидактик материалларни, дарсликларни, услубий қўлланмаларни ва электрон ўқув воситаларини ҳам мукамал ўрганиши, шунингдек, уларни дарсларида қўллай олиш, фаолиятини

мунтазам янгилаб бориши давр талабидир.

Тасвирий санъатни ўқитишда замонавий технологияларни қўллашнинг зарурияти. Замонавий таълим технологиясида дарсни ташкил этишга доир қатор умумпедагогик-дидактик талаблар қўйилади.

Булар:

- ҳар бир дарс технологик жиҳатдан мукамал даражада лойиҳалаштирилиши; - дарс мақсад ва вазифаларининг аниқ белгиланиши;
- дарсда таълим вазифаларининг тарбия вазифалари билан боғлиқ бўлиши;
- дарсни ўқув дастури, ўқув режаси талабига мувофиқ ташкил этиш; - дарс учун ажратилган вақтдан унумли фойдаланиш;
- дарснинг ташкилий жиҳатдан пухта белгиланган бўлиши;
- дарснинг жонли, самарали ва таълим олувчиларга эмоционал таъсирли бўлиши учун таълим берувчининг турли хил замонавий ва илғор таълим усуллари, воситалари ва кўргазмали қуроллардан, техника воситаларидан мохирлик билан фойдалана олиши;
- таълим берувчининг раҳбарлик роли билан таълим олувчиларнинг фаол билиш фаолиятини бирга олиб бориш;
- дарсларнинг ўзаро узвий ва диалектик хусусиятга эга бўлишига эришиш;
- таълим олувчиларнинг ёш ва психологик, шунингдек, мутахассислик хусусиятларини инобатга олиш;
- дарсни демократик тамойиллар асосида ташкил этиш; - дарсда таълим олувчи эркинлигини таъминлашга эришиш;
- дарсда таълим олувчиларни мустақил фикрлаш ҳамда ўз фикринибаён этишига ундаш ва имкон яратиш;
- дарс давомида таълим олувчилар фаолиятини тўғри ташкиллаштириш, муаммоли изланувчанлик лаёқатларини ривожлантириш;

- дарс жараёнида ўқитишнинг жамоа, гуруҳли ва якка тартибдаги шакллари ни мос равишда қўшиб олиб бориш;

- таълим олувчилар ўқув фаолиятларининг атрофлича назорат қилиниши ва адолатли даражада баҳолалиниши ва ҳ.к.

Дарсларда, масалан, табиатшунослик ва уни ўқитиш услубиёти дарсларида ўрганиш объектлари ҳисобланган кўргазмали қуроолларни иккита гуруҳга: табиий жисмлар ва ўқитиш учун махсус тайёрланган, жисм ва ҳодисаларнинг тасвирларига ажратиш мумкин.

Табиий жисмларга тоғ жинслари, минераллар, тупроқ намуналари, ўсимликлар, ҳайвонларнинг табиат бурчагидаги аслий намуналари ёки тулумлар киради.

Кўргазмали қурооллар сатҳи (суратлар, дисклар, мультимедиалар, диафильмлар, диапозитивлар, рангли расмлар, мавзуга оид жадваллар) ва ҳажмли (моделлар, макетлар, муляжлар, ҳўл препаратлар, аслий намуналар, коллекциялар, гербарийлар, план, харита, глобус, доскада расм чизиш)га ажратилади. Ҳар иккиси ҳам ҳаракатсиз ва ҳаракатли бўлиши мумкин.

Дарс самарадорлигини оширишда ўқув воситаларининг аҳамияти жудда каттадир. Буларга дарсликлар, ўқув қўлланмалари, радио эшиттиришлари, телевидение кўрсатувлари, газета ва журналлар, электрон дарсликлар, кодоскоп, проекцион рангли расмлар, слайдлар, компьютерлар, ҳамда ўқитишнинг барча замонавий техник воситалари, тажрибалар ўтказиш учун жиҳозлар, кундалик кузатиш дафтари, ўлкашунослик бурчаги, география майдончаси ва ундаги жиҳозлар, мактаб ўқув-тажриба майдончасикиради.

Ўқитувчи фаннинг истиқболлари ҳақида умумий тасаввурга эга бўлмай туриб, чуқур асосланган дарс ўтказишига умид қилиш қийин. Ўқув фанидаги ғоялар ва мавзуларнинг изчиллиги ва ўзаро боғлиқлигини тасаввур этганҳолда ўқитувчи дарс машғулоти жараёнида дарс мазмунидан ташқари дарсада фойдаланиладиган қўшимча манбалар (шеърлар, мақоллар, маталлар, топишмоқлар, ёзувчиларнинг асарларидан парчалар, ҳаёт билан боғлиқлик,

фанлараро боғланишлар)дан унумли фойдаланиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Дарслар самарадорлиги ўқитиш услублари тўғри танланганида ва уларни кўргазмалар куруллар, ўқув воситалари билан уйғунлаштирилганда сезиларли даражада ортади. Ўқитишнинг замонавий техника воситалари ва ахборот технологияларидан мохирона фойдаланиш дарс самарадорлигини таъминлайди ва ўқув меҳнати интенсивлигини ҳамда ўқув жараёни техник маданиятини оширади. Ҳозирги пайтда кўп мамлакатлар, шу жумладан республикамиз узлуксиз таълим тизимида ҳам турлича номланган технологиялардан фойдаланилмоқда.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Технология ва педагогик технологияларнинг умумий ва хусусий жиҳатлари нималардан иборат?
2. Анъанавий дарснинг ютуғи ва камчиликларини айтиб беринг?
3. Педагогик технология ва тасвирий санъат ўқитиш методикасига оид қандай ўқув адабиётларни ўқигансиз ҳамда унинг қисқача мазмуни, сифати ҳақидаги фикрингиз нималардан иборат?
4. Тасвирий санъат дарсларида замонавий педагогик технологияларни амалий татбиқида қандай муаммоларни кўрсата оласиз?
5. Таълимда инновацион технологиялар ҳақидаги маълумотга эгамисиз?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Ишмухамедов Р. Ўқув жараёнида интерфаол услублар ва педагогик технологияларни қўллаш услубияти. - Т.: РБИММ, 2008. – 68 б.
2. Ишмухамедов Р.Ж, Абдуқодиров А., Пардаев А. Директорнинг иш китоби (амалий тавсиялар). – Т.: «Фан ва технология» нашриёти, 2007. - 122б.
3. Ишмухамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). – Т.: Истеъдод, 2008.-180 б.
4. Ишмухамедов Р.Ж, Абдуқодиров А., Пардаев А. Тарбияда инновацион технологиялар (таълим муассасалари ўқитувчилари, тарбиячилари, гуруҳ раҳбарлари учун амалий тавсиялар).– Т.: Истеъдод, 2010.-140 б.
5. Толипов Ў.Қ., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари (ўқув қўлланма).-Т.: «Фан» нашриёти, 2006 й.
6. Толипова Ж.О. Педагогик технологиялар-дўстона муҳит яратиш омили. -Т.: ЮНИСЕФ, 2005 й.

III. ИНТЕЛЛЕКТУАЛ САЛОҲИЯТГА ЭГА БЎЛГАН МУТАХАССИС КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИ ВА ТАЪЛИМ МАЗМУНИНИ ЯРАТИШ

Тасвирий санъат машғулотида замонавий педагогик технологиялар асосида интеллектуал салоҳиятга эга бўлган мутахассис кадрлар тайёрлаш технологиялари

Замонавий педагогик ва ахборот технологиялари тасвирий санъатда эгаллаётган билимлари мустақкам бўлишига, уларнинг қўшимча адабиёт ўқиб, тасвирий санъат ўқитувчиларининг мустақил изланишларига, тасвирий санъат материални ўзлари қиёсий таҳлил қила олишлари ва улар асосида хулоса чиқаришга ўргатади. Шу боис таълим методларига жиддий эътибор бериш ҳозирги кун талабларига айланди.

Одатда, дарснинг таълимий мақсадига бир эмас, бир неча методлардан фойдаланиш эвазига эришилади. Агар самарадорлик даражаси пасайса ёки ўсиш кузатилмаса, дарров методни ўзгартириш лозим бўлади. Чунончи, янги мавзу баёни босқичида муаммоли вазият ҳосил қилиш учун «Ақлий ҳужум», «Танқидий тафаккур», «Кластер» методларидан, зарурият туғилганда анъанавий тушунтириш методидан ҳам фойдаланиш мумкин.

Тасвирий санъатда ўқув жараёни ва ўқув-услубий фаолиятни модернизациялашда инновацион таълим технологиялари ҳар бир дарсни турли ва энг яхши сараланган ўқитиш методларини қўллаган ҳолда ташкил этиш, талабаларнинг мустақил ақлий фаолиятини фаоллаштиришга, талабаларнинг назарий билимларни тўлиқ ўзлаштиришларига ёрдам беради, ўз касбига қизиқиши ортиб боришига олиб келади. Бу дарсларда берилаётган илмий-назарий билимлар ёрдамида талабаларда мустақил фикр ҳосил бўлишига шароит яратилади. Аксинча, бир хил методнинг қўлланилиши ёки методнинг нотўғри танланиши эса талабалардаги қизиқишни сўндиради, унинг ақлий фаолиятини сусайтиради. Бу ўринда шуниалоҳида қайд қилиб ўтиш керакки, ўқитувчи интерфаол усулларни қанча кўп билса, ўз фаолиятида фақат ягона бир

методнинг ўзи билан чегараланиб қолмайди, педагогда уларни бир-бирига қиёслаб, дарснинг таълимий мақсадларига мувофиғини танлаб дарс ўтиш имконияти пайдо бўлади.

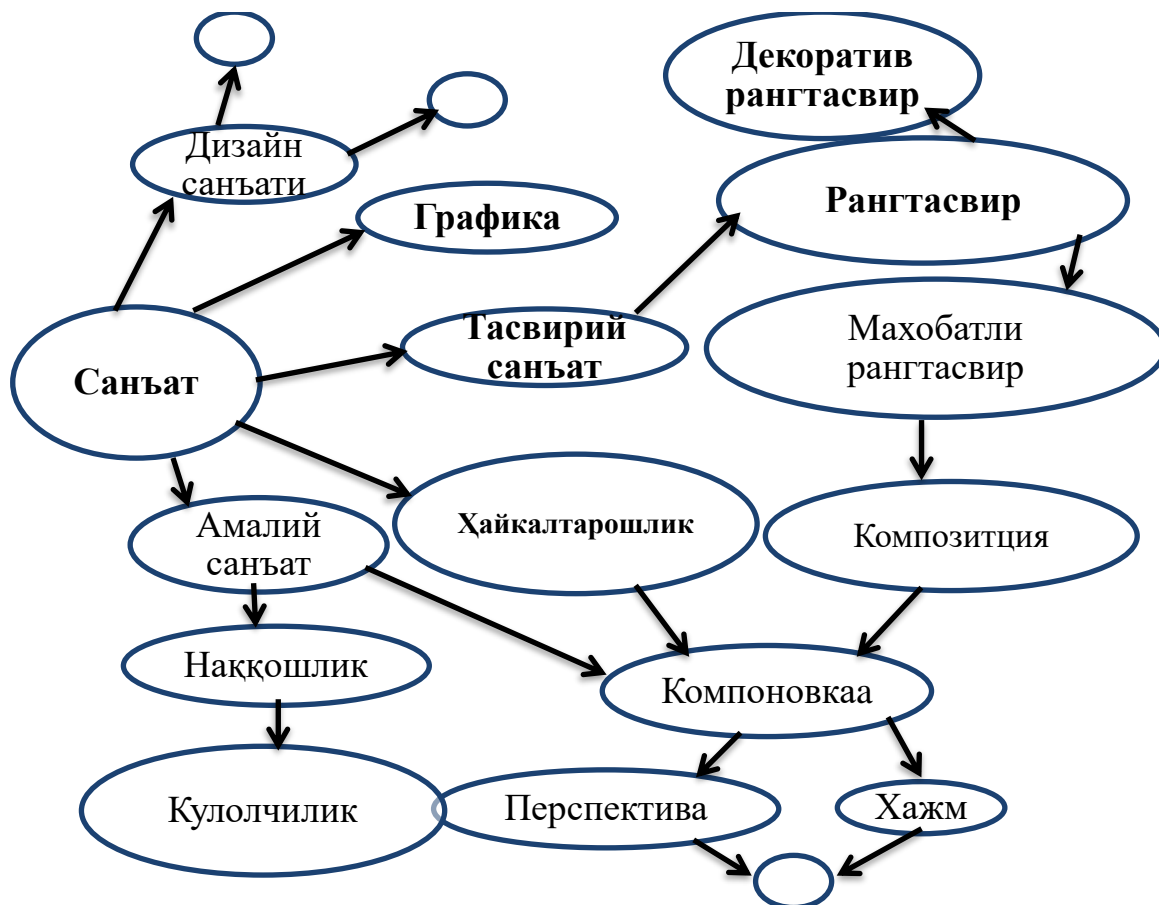
Демак, ўқитувчи бир эмас, бир неча педагогик усулларни яхши билишива зарурият туғилганда уларни ўзаро қиёслаб, дарснинг турли босқичларида алмаштириб қўллаши мақсадга мувофиқдир. Хусусан, таълимий дидактик ўйинлардан фойдаланиш муҳим ўрин тутди. Талабалар психологик хусусиятидан келиб чиқадиган бўлсак, ўйин дунёни ва ўзликни англашда, қизиқишларини қондиришда, талабаларнинг ижодий тафаккурини ўстиришда асосий восита ҳисобланади. Таълимий ўйинлар билимларни ўзлаштириш жараёнини энгиллатишга, талабаларни жалб этишга ёрдам беради. Қуйида ишланмаларда тавсия этилган таълимий дидактик ўйинлар ва педагогик методлар ҳақида маълумот берамиз.

1. «Кластер» методи. Кластер «ғунча», «боғлам» деган маънони билдириб, талабаларга ихтиёрий мавзулар хусусида эркин, очиқ ўйлаш ва шахсий фикрларни бемалол баён этиш учун шароит яратишга ёрдам беради. Мазкур метод турли хил ғоялар ўртасида алоқалар, узвийликни аниқлаш, изчилликни тушуниш имкониятини берувчи, билганларини тизимлаштиришга ёрдам берувчи методдир. «Кластер» методидан фойдаланиш инсон мия фаолиятининг ишлаш тамойили билан боғлиқ равишда амалга ошади. Ушбу методни барча таълим босқичларида: бошланғич аудиториялардан тортиб то олий таълимгача барча босқичларда ўтказилиши мумкин.

Метод талабалар томонидан билдирилаётган ғояларнинг мажмуи тарзида намоён бўлади. Бу эса илгари сурилган ғояларни умумлаштириш ва улар ўртасидаги алоқаларни топиш имкониятини яратади.

«Кластер» усулини бир талаба ёки гуруҳларда қўллаш мумкин. Бунда талаба нимани ўйлаган бўлса, шуни айтади ёки чизади. Ёзилган фикрлар тўғри ёки нотўғри бўлишидан қатъий назар муҳокама қилинмайди. Бу жараён белгиланган вақт тугагунча давом этади. Шу тарзда ҳар бир талаба томонидан илгари сурилаётган ғояларни уйғунлаштириш ҳамда улар ўртасидаги

алоқаларни топа олиш имкониятини яратади. «Кластер» усули янги мавзуни бошлашдан аввал талаба дарсга қизиқтириб, шу мавзубўйича аввал эгаллаган билимларини аниқлаш мақсадида ёки ўтилган мавзунисўраш учун ўтказилади. Масалан, маълумки, тасвирий санъат дарсида амалийсанъат турлари мавзусига бағишланади. Шундан келиб чиқиб, талабалар ушбу сўзни ядро сифатида доира ўртасига жойлаштириб, шу тушунчага алоқадор сўзларни ёзиб чиқадилар. Масалан:

Кластер методи ёрдамида тармоқлаш

2. «Биламан. Билишни хоҳлайман. Билиб олдим» (БББ) методи.

Ушбу метод талабаларга муайян мавзулар бўйича ўз билимлари даражасини баҳолай олиш имконини беради. Методни қўллаш жараёнида талабалар билан айрим гуруҳда ёки бутун аудитория билан ишлаш мумкин. Гуруҳ шаклида ишлашда машғулот якунида ҳар бир гуруҳ томонидан бажарилган фаолият таҳлил этилади. Бунда талабалар ўқитувчи

томонидан берилган топшириқларни бажариб бўлгач, машғулот якунида ўз фикрларини қуйидагича умумлаштиради: Мавзу юзасидан М.Набиевнинг хаёти ва фаолияти яратган асарларининг бадиий тахлили билан таништирилади.

Амир Темур портрети
Малик Набиев

М.Набиев портрети
Фазлиддин Бердиев

Биламан	Билишни хоҳлайман	Билиб олдим
<i>М.Набиев Сохибқирон А.Темур сиймосини яратган рассом.</i>	<i>М.Набиевнинг яна машҳур асарларининг яратилиш тарихини билишни хоҳлайман.</i>	<i>М.Набиев ижодий ши фаолиятини ва эришган ютуқларини ва академик рассомнинг шогирдлари Ф.Бердиевнинг рассомнинг портретини чизганини билиб олдим.</i>

Бу жадвални доскага чизиб қўйиш ва талабалар томонидан тўлдиртириб бориш керак, шунда натижа жуда самарали бўлади. Бу методни назарий-санъатшунослик билимларни мустаҳкамлашда қўллаш, методдан фойдаланиш учун қуйидаги тайёргарлик босқичини амалга ошириш самарали натижа беради:

- талабаларнинг ўрганилиши режалаштирилаётган мавзу бўйича тушунчаларга эгалик даражаларини аниқлаш;
- талабаларнинг мавзу бўйича мавжуд билимларини бойитишга бўлган эҳтиёжларини ўрганиш;
- талабаларни мавзуга оид маълумотлар билан батафсил

таништириш.

Шундан сўнг метод қуйидаги босқичлар асосида амалга оширилади:

- талабаларнинг янги мавзу бўйича тушунчалари даражаси ўрганилади ва талабалар томонидан қайд этилган тушунчалар жадвалнинг 1-бандига ёзиб борилади;

- талабаларнинг янги мавзу бўйича мавжуд билимларини бойитишга бўлган эҳтиёжлари ўрганилади ва қайд этилган тушунчалар жадвалнинг 2-бандига ёзиб қўйилади;

- ўқитувчи янги мавзуга оид умумий маълумотлар билан талабаларни таништиради;

- талабалар ўзлаштирган янги тушунчалар аниқланади ва улар жадвалнинг 3-бандига ёзиб қўйилади.

Машғулот якунида жадвалнинг барча бандлари тўлдирилади. Бу метод орқали талабалар ўзлари билим даражалари, хоҳиш-истаклари, интилиш-қизиқишлари ҳақида маълумотга эга бўладилар.

3. «Сўнгги ахборот» ўйини. Бу ўйинни ҳар дарснинг бошланиш босқичида ўтказиб туриш яхши натижа беради. Талабаларнинг ҳафта ичида ўзлари эшитган, кўрган янгиликлари хусусида сўзлаб берадилар. Бу иш тури талабалар боғланишли нутқ малакаларини ривожлантиришга, сўз сўраш, сўзга чиқиш, бир-бирининг фикрини давом эттириш, ўзини худди сухандонлар, журналистлар каби тутиш одобини ўрганишга ёрдам беради. Бу ўйин талабаларнинг оғзаки нутқини ўстиришга, янгиликларни ўзбек тилида эшитиш, уларни биринчи бўлиб сўзлаб беришга интилиш, чиройли ва беҳато гапиришни ўргатишга сабаб бўлади.

4. «Тақдимот» усули. талабаларга республикамиз тарихий шаҳарлари бўйича обидалар ҳақида маълумотлар тўплаш ва уларни мустақил равишда тақдим қилиш топшириғини бериш самарали натижа беради. Бунда

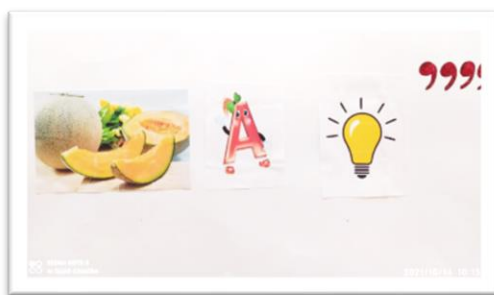
«Тақдимот» усулидан фойдаланилади. Бунинг учун тинглаовчилар кичик гуруҳларга бўлинади ёки ҳар бир талабага биттадан шаҳар бўйича маълумот

тўплаш ва уни тақдим қилиш топшириғи берилади. Гуруҳ аъзолари белгиланган дақиқа ичида шу шаҳарнинг тарихи ва ҳозирги ҳолати ҳақида маълумот тақдим қилишлари керак.

5. Гуруҳларга бўлиниб ишлаш. Бу интерфаол усулни қуйидагича ташкил этиш мумкин. Талабалар гуруҳларга бўлинади ва ҳар бир гуруҳга мавзу бўйича алоҳида топшириқ берилади. Белгиланган вақт ичида гуруҳ аъзолари ҳамкорликда ишлаб, ўзларига берилган топшириқ бўйича имкон борича кенгроқ маълумот топишлари керак. Сўнгра гуруҳ аъзоларидан бири ушбу маълумотни оғзаки баён этади, бошқаси чиқиб тўлдирishi ҳам мумкин. Энг кўп ва кенг маълумот берган гуруҳ ғолиб бўлади.

Бу интерфаол усул талабаларда фаоллик, мустақил фикр бидиришга интилиш, ўз иқтидорини намоён қилишга интилиш, мантиқий жиҳатдан тўғри фикрлаш ва ўз фикрини бошқаларга уқтира билиш кўникмаларини шакллантиради.

6. Бошқотирмалар билан ишлаш (ребус) ҳам уларнинг сўз бойлигини оширишда, уларни жонлантириш, ижодий ва мустақил фикрлашга ўргатишда жуда муҳим. Кучлироқ гуруҳларда талабаларнинг ўзларига бошқотирма тузишни топшириш ҳам мумкин. Талабалар бундай иш турлари ва топшириқларни жуда катта қизиқиш билан бажарадилар.

“қалам”

7. «Кино топишмоқ» ўйини. Талабаларга телевизор орқали айрим филмлардан парчалар кўрсатилади. Талабалар ушбу парча қайси филмдан олинганлиги, шу филмнинг мазмунини қисқача сўзлаб беришлари, актёрлар,

режиссёрлар, ёзувчилар ҳақида маълумот беришлари керак. Маълумотларнинг қай даражада тўлиқлиги талабаларнинг баҳоларини кўрсатади. Тақдим қилинадиган филм ўзбекфилм намуналаридан бири бўлиши ва у ўзбек тилида намоёиш қилиниши шарт. Бу бошқа миллат вакилларининг ушбу филмларни ўзбек тилида томоша қилишга, Ўзбекистон санъати ва адабиёти намояндалари билан танишиб боришларига ёрдам беради.

Ижодий эркинлик берадиган мустақил ишлаш имкониятини берадиган иш турларидан кенг фойдаланишни тақозо этади. Шу боис бир дарсда турли хил методлардан фойдаланиш мумкин, бироқ ўйинларни ҳаддан зиёд кўпайтириб юбориш талабаларни таълимий мақсадларидан чалғитади, тасвирий санъат маълумотларни изчил ўзлаштиришга ҳалал беради. Шунинг учун бу аудиторияларда тавсия қилинаётган ўйинлар ва бошқа методларни ўрни билан айнан санъатшунослик мавзуга боғлаган ҳолда, асосан, ушбу мавзуларни мустаҳкамлаш ва такрорлаш мақсадида ўтказиш тавсия этилади.

8. «Заковат ёки зукколар» ўйини. Бу метод талабаларда тезкор фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга ёрдам беради. Талабалар ўқитувчи томонидан берилган саволларга қисқа муддатларда тўғри ва аниқ жавоб қайтара олишлари зарур. Саволларнинг мураккаблик даражасига кўра ҳар бир саволга берилган тўғри жавоб учун турли баллар белгиланади. Талабаларнинг шахсий имкониятлари тўғрисида аниқ тасаввурга эга бўлишларини таъминлайди.

9. «Чархпалак» методи. Бунда талабалар гуруҳларда ҳамкорликда ишлайдилар. Аудиторияда талабалар уч гуруҳга бўлиниб, ҳар бир гуруҳга 3 та ватман қоғози, уч хил рангдаги қалам ёки маркер ва уч хил муаммоли савол берилади. Ҳар бир гуруҳ белгиланган вақт ичида варақларини бир-бирлари билан алмашиб, ўз фикрларини ёзадилар. Варақлар уч марта ёки 4 марта алмаштирилади. Вақт тугагач, ҳар бир гуруҳнинг ўз варағи ўзида тўхташи керак. Сўнг рангли маркерларнинг ёзилишига қараб ҳар бир гуруҳ қанча фикр ёза олганлиги аниқланиб, талабалар баҳоланади, рағбатлантирилади. Бу усул орқали талабаларнинг мустақил фикрлашларига, уларнинг ёзма нутқини

ривожлантиришга, бир-бирининг фикрини тўлдиришга, бир вақтнинг ўзида бутун аудиторининг билимини текширишга имкон яратилади.

10. «Тез сурат» методи фанлараро боғланишни ривожлантиришга ёрдам берадиган иш усулидир. Бошқа тилни ўзлаштиришда ўлкашунослик материаллари билан ишлаш талабаларнинг оғзаки ва ёзма нутқини ўстиришга, талабаларга ўзи яшайдиган заминга ҳурмат, уларни яхши билиш, қадрлаш туйғуларини сингдиришга ёрдам беради. Бунинг учун 3 қаторга ўлкашунослик бўйича алоҳида топшириқлар берилади. Жумладан, ҳар бир гуруҳ топшириқлар берилган жадвални тўлдириши керак:

1- қатор: 1. Ўзбекистон ҳудудидаги тарихий водийлар.

2. Ўзбекистон ҳудудидаги кўҳна шаҳарлар.

2- қатор: 3. Ўзбекистон ҳудудидаги меъморчилик.

4. Ўзбекистон ҳудудидаги зардўзлик.

3- қатор: 5. Ўзбекистон ҳудудидаги кўҳна обидалар.

6. Ўзбекистон ҳудудидаги мисгарлик.

Талабаларни баҳолашда топшириқнинг қанчалик тўлиқ бажарилгани эътиборга олинади.

11. «Видеотопишмоқ» методи. Ўқитувчилар олдида таълим жараёнида нафақат педагогик технологиялар, балки бошқа турли ахборот воситаларидан ҳам ўринли ва мақсадга мувофиқ фойдаланиш вазифаси турибди. Шу боис сўнгги йилларда педагогик фаолиятда турли ахборот воситалари (компютер, телеведения, радио, ксерокопия, слайд, видео ва аудиомагнитофонлар) ёрдамида таълим жараёнининг ташкил этилишига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Видеотопишмоқ методидан фойдаланиш учун:

- талабалар эътиборига ўрганилаётган мавзу бўйича бир нечта видеолавҳа намойиш этилади;
- талабалар ҳар бир лавҳада қандай жараён акс эттирилганлигини изоҳлайдилар;
- жараёнларнинг моҳиятини дафтарларига қайд этадилар;

- ўқитувчи томонидан берилган саволларга жавоб қайтардилар ва мавзуни хулоса қиладилар.

“Фарзандларимизнинг нафақат жисмоний ва маънавий соғлом ўсиш, балки уларнинг энг замонавий интеллектуал билимларга эга бўлган, уйғун ривожланган инсонлар бўлиб XXI аср талабларига тўлиқ жавоб берадиган баркамол бўлиб вояга этиши учун зарур барча имконият ва шароитларни яратиш” талаби бевосита тасвирий санъат ўқитувчиларига ҳам тааллуқлидир. Миллий дастурда кўзда тутилганидек, тасвирий санъат ўқитувчиларини ҳамда талабаларини ижодий фикрлашга ўргатиш, бунинг учун тегишли шарт-шароитлар яратиш, ахборотлар алмашувида алоҳида эътибор қаратишни тақозо этади.

Тасвирий санъат ўқитувчиларини тайёрлашда педагогик ўқитиш жараёнини технологиялаштиришнинг мазмуни ва моҳияти

Бадий таълим замонавий шароитда яхлит педагогик жараён, унинг алоҳида таркибий қисмлари, педагогик фаолиятни амалга ошириш билан боғлиқликда “методика” ва “технология” тушунчалари кўп қўлланилади. Ҳатто, мазкур тушунчалар моҳиятини тавсифлашда ҳам хилма-хил ёндашувлар мавжуд бўлиб, педагогик соҳада фаолият юритувчи шахслар ўртасида ҳам кўпгина тортишув, баҳс-мунозараларга сабаб бўлиб келмоқда. Педагогик адабиётларни таҳлил қилиш, маълумотларни умумлаштириш орқали мазкур тушунчаларнинг аниқ таърифини шакллантириш мумкин.

Умумий маънода “методика” тушунчаси маълум бир ишни бажариш учун зарур бўладиган метод ва усуллар йиғиндисидир. Кўпгина изоҳли луғатларда ҳам “Методика – қатъий кетма-кетликка (алгоритмик характерга), илгари ўрнатилган режа (қоида), тизимга аниқ риоя қилиш бўлиб, бирор бир ишни мақсадга мувофиқ ўтказиш методлари, йўллари мажмуаси”ни ифода этиши кўрсатиб ўтилган.

“Методика” тушунчасига берилган хилма-хил таърифларга таянган ҳолда

қуйидаги умумлашмаларга келиш мумкин:

- 1) *методика – бу ўқитувчи ишини ташкил этишининг шакл, метод ва воситалари;*
- 2) *маълум бир фаолиятини амалга ошириш учун зарур бўлган метод ва усуллар йиғиндисидир;*
- 3) *билим, кўникма ва малакаларни эгаллаш жараёнини мақсадга йўналтирилган тарзда ташкил этиш, режали ва тизимли амалга оширишга ёрдам берувчи усуллар йиғиндисидир.*

“Методика” тушунчаси турли фанларни ўқитиш билан ҳам боғлиқликда қўлланилиб, маълум соҳани ўқитиш жараёни, мазмуни, қонуниятлари, тамойиллари, шакл, метод ва воситалари йиғиндисини ўзида ифода этади. Педагог олим А.М.Столяренконинг фикрича, “Ўқув фанларини ўқитиш методикаси методика маълум бир педагогик вазифаларни ҳал этиш билан боғлиқ метод, методик усуллар, восита ва ташкилий чора-тадбирлар мажмуидир”. Г.М.Коджаспирова, А.Ю.Коджаспировларнинг фикрича, “Ўқитиш методикаси педагогик фаолиятни амалга оширишнинг аниқ усуллари, услублари ва техникасидир”.

Ўқитиш методикасига қўйиладиган зарурий талабларга қуйидагилар киради:

- 1) ҳаёт билан уйғунлик;
- 2) қайта ишлаб чиқишга йўналганлик;
- 3) аниқлик;
- 4) режалаштирилган ҳаракат мақсад ва вазифаларига мослик;
- 5) асосланганлик;
- 6) натижавийлик.

Юқоридаги фикрларни умумлаштириб айтганда, ўқитиш методикаси ўзида:

- *таълимнинг мақсад ва вазифаларини – таълимий, тарбиявий, ривожлантирувчи, ташкилий;*
- *таълимнинг қонуният ва тамойилларини;*

- таълим мазмунини;
- таълимни ташкил этишининг асосий ва ёрдамчи шаклларини;
- таълимнинг умумий ва хусусий методларини;
- ўқув воситалари;
- ўқитиш натижасини акс эттиради.

Ана шу асосдан келиб чиққан ҳолда, қуйида ўқитиш методикаси моҳиятини ёритиб берувчи асосий тушунчаларга изоҳ бериб ўтамиз:

- 1) *ўргатиш* – ўқитиш мақсадини амалга ошириш бўйича педагогнинг тартибланган фаолияти;
- 2) *ўрганиш* – англаш, машқ қилиш, ва эгалланган тажрибалар асосида хулқ-атвор ва фаолиятнинг янги шаклларини эгаллаш жараёни, олдин эгалланганлари ўзгаради;
- 3) *ўқитиш* – қўйилган мақсадга эришишга йўналтирилган педагог билан ўқувчиларнинг тартибланган ўзаро ҳаракати;
- 4) *таълим*– ўқитиш жараёнида эгалланадиган билим, кўникма, малакалар, фикрлаш усуллари тизими;
- 5) *билим* – маълум бир фанни назарий ўзлаштиришни акс эттирадиган инсон ғоялари йиғиндиси;
- 6) *кўникма* – эгалланган билимларнинг аниқ хатти-ҳаракатдаги ифодаси, ўзлаштирилган билимларни амалиётга қўллаш усуллари эгаллаш;
- 7) *малака* – автоматлашган, бирор бир усул билан беҳато бажариш, кўникманинг такомиллашган даражаси;
- 8) *мақсад*– ўқитишнинг нимага қаратилганлиги, унинг кучларикелгусида қай йўсинда сафарбар этилиши;
- 9) *мазмун* –ўқитиш жаараёнида эгалланиши лозим бўлган илмий билим, амалий кўникма ва малакалар, фаолият, фикрлаш усуллари тизими;
- 10) *ташкил этиш* – қўйилган мақсадни яхши амалга ошириш учун унга зарурий шаклни тақдим этадиган, аниқ мезонлар бўйича тартибланган дидактик жараён;
- 11) *шакл* – ўқув жараёнининг ташқи ифодаси, унинг ички моҳияти, мантиғи, мазмуни учун қобик;
- 12) *метод* – ўқитишнинг мақсад ва вазифаларига эришиш (амалга ошириш) йўли;
- 13) *восита* – ўқув жараёнининг предметли қўллаб-қувватланиши, янги материални ўзлаштириш жараёнида ўқитувчи ва ўқувчилар томонидан фойдаланиладиган объект;
- 14) *натижа*– ўқув жараёнининг сўнгги маҳсули, белгиланган мақсадларнинг амалга ошганлик даражаси.

Илм-фан ва ишлаб чиқаришнинг жадал ривожланиши жамиятни иқтисодий тараққий эттириш билан бир қаторда ижтимоий муносабатлар мазмунида ҳам туб ўзгаришларнинг рўй беришига замин яратмоқда.

Шунингдек, иқтисодий соҳада бўлгани сингари ижтимоий, шу жумладан, таълим соҳасида ҳам технологик ёндашувни татбиқ этишга катта аҳамият қаратилмоқда.

“Технология” юнонча сўз бўлиб, “*techne*” – маҳорат, санъат ва “*logos*” – тушунча, таълимот, фан маъносини англатади. “Таълим технологияси” иборасининг маъноси – (инглизча “*An educational technology*”) таълим жараёнини юксак маҳорат билан санъат даражасида ташкил этиш тўғрисида маълумот берувчи фан, таълимот демакдир. Айни вақтда мазкур тушунчанинг таърифи ҳамда унинг моҳияти борасида ягона ғоя мавжуд эмас. Бу назария моҳиятининг ёритилишига нисбатан турли ёндашувлар мавжуд.

“Педагогик технология бу муайян лойиҳа асосида ташкил этиладиган, аниқ мақсадга йўналтирилган ҳамда ушбу мақсаднинг натижаланишини кафолатловчи педагогик фаолият жараёнининг мазмунидир” (*Ў.Қ.Толипов*).

Юқорида келтириб ўтилган фикрлардан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, педагогик технологиянинг аҳамияти аввал ўзлаштирилган назарий билимлар билан янги ўзлаштириладиган билимлар орасида мустаҳкам боғланишларнинг юзага келиши билан белгиланади. Мазкур жараёнда куйидаги қоидаларга амал қилиш талаб этилади:

“Методика” ва “технология” тушунчалари таҳлили асосида хулоса қилиш мумкинки, мазкур тушунчалар ўзаро алоқадорлик ва умумийликка эга бўлиши билан бирга айрим ўзига хосликлар билан ҳам тавсифланади.

Юқоридаги фикрларни умумлаштириб айтганда, таълим технологияси ўқитиш методикаси асосида қурилиб, унинг қонуниятлари, тамойиллари, шакл, метод ва воситаларига асосланган ҳолда, кутиладиган натижаларга асосланган ҳолда ўқитиш жараёнининг ҳар бир босқичини алоҳида-алоҳида лойиҳалаш, лойиҳага мувофиқ ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятини аниқ белгиланган кетма-кетликда амалга оширишнинг самарали техникасидир.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Кластер маъноси нима?
2. Тасвирий санъат дарсларини ўқитишда замонавий педагогик

технологиялардан фойдаланишнинг долзарб масалалари ҳақида нималар биласиз?

3. Тасвирий санъатни ўқитишда замонавий технологияларни қўллашнинг зарурияти ва мақсади, вазифалари, ҳақида нималар биласиз?

4. Тасвирий санъат дарсларида замонавий педагогик технологияларни амалий татбиқидаги қандай муаммоларни кўрсата оласиз?

5. Таълимда инновацион технологиялар ҳақидаги маълумотга эгамисиз?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

2. Ишмухамедов Р. Ўқув жараёнида интерфаол услублар ва педагогик технологияларни қўллаш услубияти. - Т.: РБИММ, 2008. – 68 б.

3. Ишмухамедов Р.Ж, Абдуқодиров А., Пардаев А. Директорнинг иш китоби (амалий тавсиялар). – Т.: «Фан ва технология» нашриёти, 2007. - 122б.

4. Ишмухамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). – Т.: Истеъдод, 2008.-180 б.

5. Ишмухамедов Р.Ж, Абдуқодиров А., Пардаев А. Тарбияда инновацион технологиялар (таълим муассасалари ўқитувчилари, тарбиячилари, гуруҳ раҳбарлари учун амалий тавсиялар).– Т.: Истеъдод, 2010.-140 б.

6. Коджаспирова Г.М. Педагогика в схемах, таблицах и опорных конспектах.ғ М.:Айрис-пресс, 2006.

7. Колеченко А.Е. Энциклопедия педагогических технологий: Пособие для преподавателей. – СПб.: КАРО, 2002 г.

8. Толипов Ў.Қ., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари (ўқув қўлланма).-Т.: «Фан» нашриёти, 2006 й.

9. Толипова Ж.О. Педагогик технологиялар-дўстона муҳит яратиш омили. - Т.: ЮНИСЕФ, 2005 й.

Тасвирий санъат фанларини ўқитишда илғор таълим

технологиясидан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг асосий тамойиллари

Тасвирий санъат фанларини ўқитишда илғор таълим технологиясидан фойдаланиш самарадорлигини оширишда педагогик технология тушунчасининг келиб чиқиши, унинг сабаблари, унга бўлган эҳтиёжлар, унинг кенг қўламли, серқирра тушунча эканлиги. Педагогик технологиянинг турли таърифлари, ҳар бир таъриф маълум нуқтаи-назардан ёндашишни ифодалаш. Айрим асосий таърифлар ва уларнинг шарҳлари. Педагогик технология турлари. Педагогик технология кўринишлари. Педагогик технологиянинг

фаолият, ижтимоий ҳодиса, назарий фан, ўқув фани, таълим-тарбия тизими, таълим-тарбия жараёни, хусусий фанларни ўқитиш технологиялари, турли фанлар билан боғлиқлиги ва илмий тадқиқотлар соҳасига хос кўринишлари. Умумпедагогик, хусусий ва кичик педагогик технологиялар. Педагогик технологиянинг асосий йўналишлари. Педагогик технологияларни таснифлаш. Педагогик технология билан методика орасидаги фарқ. Педагогик технология билан методика орасидаги асосий фарқлар. Педагогик технология билан методиканинг келиб чиқиши, таърифлари, мақсадлари, қўллаш миқёси, воситалари, педагогик жараёнлари, натижа кафолатлари бўйича ва бошқа фарқлари.

Интерфаол машғулот самарадорлигини белгилашнинг педагогик-психологик асослари

Интерфаол метод-таълим жараёнида талабалар ҳамда ўқитувчи ўртасидаги фаолликни ошириш орқали талабаларнинг билимларни ўзлаштиришини фаоллаштириши, шахсий сифатларини ривожлантириши. Интерфаол методларни қўллашнинг дарс самарадорлигини оширишга ёрдам бериши.

Интерфаол таълимнинг асосий мезонлари: норасмий баҳс-мунозаралар ўтказиш, ўқув материални эркин баён этиш, ифодалаш имконияти, маърузалар сони камлиги, семинарлар сони кўплиги, талабалар ташаббус кўрсатишларига имкониятлар яратилиши, кичик гуруҳ, катта гуруҳ, аудитория жамоаси бўлиб ишлаш учун топшириқлар бериш, ёзма ишлар бажариш ва бошқа методларнинг таълимтарбиявий аҳамияти. Интерфаол методларни машғулот мақсадига мувофиқ танлаш.

Интерфаол машғулот турлари ва уларни танлаш, тайёргарлик кўриш жараёни, талабаларнинг интерфаол машғулотда иштирок этиш учун тайёрликларига қўйиладиган талаблар, машғулотда вақтдан унумли фойдаланиш, воситаларни танлаш, тайёрлаш, машғулот ўтказувчилар ва уларнинг вазифалари.

Интерфаол методлар билан анъанавий таълим усуллари орасидаги ўзаро фарқлар, қиёсий афзалликлар ва камчиликлар. Янги билимларни бериш, кўникмаларни шакллантириш, ривожлантириш, мустаҳкамлаш, билимларни такрорлаш, амалда қўллаш машғулотларида ҳамда ўқув фанининг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ҳар бир мавзу бўйича машғулот учун энг мақсадга мувофиқ бўлган интерфаол ёки бошқа методларни тўғри танлаш. Тўғри танланган методларни қўллаш машғулотнинг қизиқарли ва самарали бўлишини таъминлаши. Интерфаол методларнинг конструктивизм назарияси билан боғлиқлиги. Конструктивизмнинг қуйидаги асосий хулосалари: Талаба ўзи ўрганиши керак, акс ҳолда унга ҳеч ким ҳеч нарсани ўргата олмайди; Ўқитувчи талабаларга билимларни «қашф қилишга» ёрдам берадиган жараёни ташкил қилади; Билим борлиқдан кўчирилган нусха эмас, уни одам шакллантиради. Интерфаол таълим ва тарбия жараёни иштирокчилари. Модератор, тренер, тьютор, фасилитатор, ментор, коуч, консультант, лектор, эксперт, инноватор, коммуникатор, ўқитувчи, менеджер, спектер, ассисент, секретарь ва уларнинг асосий вазифалари, бир-бирининг ўрнини босиши, яъни бир вақтда бир кишибир машғулот давомида бир нечта вазифани бажариши имкониятлари. Талабаларнинг асосий вазифалари.

Интерфаол методларнинг педагогик ва психологик хусусиятлари. Педагогика фанида конструктивизмнинг назарий ва амалий йўналиши. Конструктивизм нуқтаи назаридан таълим-бу фикрлаш фаолияти ёрдамида шахсий тажриба асосида билимни шакллантириб бориладиган фаол жараёндан иборат эканлиги. Бунда ҳақиқатни билишга томон йўналтирилган ҳаракат жараёнига асосий эътибор қаратилиши. Бола интеллектининг ривожланиши (Ж.Пиаже), энг яқин ривожланиш соҳаси (Л.С.Выготский), ўқув мақсадлари таксономияси (Б.Блум), интеллектнинг кўп турлилиги (Г.Гарднер) ҳақидаги маълумотлар ва улардан амалда фойдаланиш.

Интерфаол машғулот самарадорлигини белгилашнинг педагогик-психологик асослари, шу машғулотларда талабалар билимининг ДТС талабларига мувофиқлиги назоратини ва мониторингини олиб бориш йўллари.

Муаммоли таълим технологиялари талаба фаолиятини фаоллаштириш ва жадаллаштиришга асосланганлиги. Муаммоли таълим технологиясининг асосининг фикрлаши муаммоли вазиятни ҳал этишдан бошланиши ҳамда унинг муаммоларни аниқлаш, тадқиқ этиш ва ечиш қобилиятига эга эканлигидан келиб чиқиши ҳақида. Муаммоли таълимнинг талабалар ижодий тафаккури ва ижодий қобилиятларини ўстиришдаги аҳамияти. Муаммоли таълимнинг бош мақсади-талабаларнинг муаммони тўлиқ тушуниб етишига эришиш ва уни ҳал эта олишга ўргатишдан иборат эканлиги.

Муаммоли вазият тушунчаси ҳақида. Турли ўқув фанлари бўйича дарс жараёнида муаммоли вазиятлар ҳосил қилиш ва уларни ечиш усулларини олдиндан кўзда тутиш.

Муаммоли вазият яратиш усуллари:

-ўқитувчи талабаларга дарс мавзуси билан боғлиқ зиддиятли ҳолатни тушунтиради ва уни ечиш йўлини топишни таклиф қилади;

-бир масалага доир турли нуқтаи-назарларни баён қилади;

-ҳал этиш учун етарли бўлмаган, ортиқча маълумотлар бўлган ёки саволнинг қўйилиши нотўғри бўлган масалаларни ечишни таклиф этади ва бошқалар.

Муаммоли вазиятни ҳал этиш даражалари:

-ўқитувчи муаммони қўяди ва ўзи ечади;

-ўқитувчи муаммони қўяди ва унинг ечимини талабалар билан биргаликда топади;

-талаба ларнинг ўзлари муаммони қўядилар ва унинг ечимини топадилар.

Муаммоли вазиятни ечишда қўлланиладиган усуллар:

-муаммони турли нуқтаи-назардан ўрганиш, таҳлил қилиш;

-солиштириш, умумлаштириш;

-фактларни аниқлаш ва қиёслаш;

-вазиятга боғлиқ хулосалар чиқариш;

-талабаларнинг ўзлари аниқ саволлар қўйиши ва бошқалар

Илғор педагогик технологиялардан фойдаланиш

Талабаларнинг ўз тажрибасига суянган ҳолда тайёрлаган илғор педагогик технология асосида ўтадиган айрим дарслари ишланмасини гуруҳ иштирокида муҳокама этиб, керакли тавсиялар берилади. Бунда талабаларнинг ўзаро фаол тажриба алмашишларини йўлга қўйиш мақсадида 2-3 талаба биргаликда дарс ишланмаси тайёрлаши ҳаммумкин. Изоҳ. Ушбу ўқув-мавзу режа ва дастурга ҳудудлардаги ҳақиқий аҳвол ва шарт-шароитларни, ўқитувчиларнинг касбий тайёргарлик даражаси ва эҳтиёжларини, таълим муассасаларини ривожлантиришнинг кўзланган истиқболларини ва бошқа долзарб масалаларни ҳисобга олган ҳолда зарур ўзгаришлар киритилиши мумкин.

Педагогик технология деб одатда мақсади таълим жараёнининг самарадорлигини ошириш, таълимда кўзланган натижаларга эришишга бўлган педагогиканинг йўналишига айтилади (М. Кларин, 1989). “Педагогик технология” сўз бирлиги – бу инглизча “**an educational technology**” – “таълим технологияси” иборасининг аниқ бўлмаган таржимасидир. “Педагогик технология” тушунчаси охириги пайтларда ўқитиш назариясида янада кенгрок қўлланилмоқда. Айнан “технология” термини ва унинг “ўқитиш технологияси”, “таълим технологияси”, “таълимда технология” каби шаклларига педагогик адабиётларда 300 дан ортиқ таърифлар берилган. “Педагогик технология” термини биринчи бор педагогика бўйича ишларда XX асрнинг 20-йилларида тилга олинган. Ҳозирги кунда педагогик технология тушунчасида турлича ифодалашлар мавжуд.

1. Технология – бу бир ишда, маҳоратда, санъатда қўлланиладиган услублар тўпламидир (изоҳли луғат).

2. Педагогик технология – бу ўқув жараёнини амалга оширишнинг техникасидир (В.П. Беспалько).

3. Педагогик технология – бу ўқитишда режалаштирилган натижаларга эришиш жараёнини тасвирлашдир (И.П. Волков).

4. Педагогик технология – бу ўқитиш, тарбиявий воситалар, шакллари, методлари, усул, услубларининг махсус тўплами ва тузилишини белгиловчи

психологик-педагогик кўрсатмалар йиғиндиси, у педагогик жараённинг ташкилий методик қуроли демакдир (Б.Т. Лихачев).

5. Педагогик технология – бу таълим шаклларини оптималлаштириш масалани қўювчи, техник ва инсоний имкониятларни ва уларнинг ўзаро муносабатларини ҳисобга олиб ўқитиш ва билимлар ўзлаштириш бутун жараёнини яратиш, қўллаш ва белгилашга системали ёндашишидир (ЮНЕСКО).

6. Технология – бу санъат, маҳорат, мохирлик, ишлаб чиқиш методлари тўплами, ҳолатини ўзгартиришидир (В.М. Шепель).

7. Ўқитиш технологияси - бу талабалар ва ўқитувчилар учун сўзсиз қулай шароитлар яратиб бериш учун ўқув жараёнини лойиҳалаштириш, ташкил этиш ва олиб бориш бўйича ҳар томонлама ўйлаб чиқилган ҳамкорликдаги педагогик фаолият моделидир (В.М. Монахов).

8. Педагогик технология – бу педагогикада фикрлашнинг системали усулидир (Т. Сакамото).

9. Педагогик технология – ўқув жараёнининг ташкилий шакли, методлари, мазмунини ўзгартирувчи унинг ривожланиш системасидир (Э. Бистереки ва Ж. Целлер).

10. Педагогик технология - педагогик мақсадларга эришиш учун фойдаланиладиган ҳамма шахсий, инструментал ва методологик воситалар системали тўплами ва ишлатилиши тартибини билдиради (М.В. Кларин).

11. Педагогик технология– бу таълим мақсадига эришишга қаратилган ўқитувчи ва талаба нинг фаолиятини системали, концептуал, қоидали, объективлаштирилган, инвариант тасвирлашдир (Ф.А. Фрадкин).

12. Педагогик технология билимларни эгаллашда режалаштириш, бошқариш ва таъминлашни таҳлил қилиш учун фаолиятни ташкил этиш усулини, одамлар, ғоялар, воситаларни ўз ичига олувчи комплекс интеграл жараён демакдир (Педагогик коммуникациялар ва технологиялар бўйича АҚШ ассоциацияси).

Педагогик даврлар ва технологияларнинг ривожланиш тарихи педагогика

фани тарихидан кўришиб турибдики ўқитиш ва кадрлар тайёрлашнинг янада мукамал методларини ва усулларини излаш доимий давом этиб келган. Ўқитиш – бу жамият тараққиёти учун самараси педагогнинг фаолияти яқунланиши билан дархол кўринмаса ҳам ҳар қандай бошқа фаолият каби ишлаб чиқариш фаолиятidir. Жамият тарихида иқтисодий даврлар фақатгина нималар ишлаб чиқарилиши, ким томонидан қанча ишлаб чиқарилиши, меҳнатнинг қайси воситалари билан ишлаб чиқарилиши қараб фарқ қилмайди. Ана шу нуқтаи назардан биз ижтимоий тарихда мавжуд бўлган “педагогик даврларни” кўриб чиқамиз:

В. Замонавий ҳисоблаш машиналари асосида таълимни бошқаришни автоматлаштиришда адаптив воситалар даври (XX аср охири компьютерда ўқитиш). XX асрда педагогик технологияларнинг ривожланиши XX аср охирига келиб илмий-техник тараққиёт фақатгина ишлаб чиқаришни технологиялаштиришга олиб келиб қолмай, балки маданият доираси, билимлар гуманитар соҳаларига ҳам кескин кириб келди. “Технология” тушунчаси техник тараққиёт сабабли юзага келди ва луғатлар талқини бўйича (течне санъат, ҳунар, фан; логоқ – тушунча, таълимот) материалларга ишлов бериш усуллари ва воситалари ҳақидаги билимлар тўплами демакдир. Технология шу билан бирга жараённи билиш санъатини ҳам ўз ичига олади. Технологик жараён ҳар доим зарур воситалар ва шароитлардан фойдаланиш билан операциялар маълум кетма-кетлигини кўзда тутди. Технология процессуал мазмунда “қандай қилиб, нимадан ва қайси воситалар билан бажариш керак?” деган саволга жавоб беради. XX асрнинг 20-йилларида “педагогик технология” термини биринчи бор педагогика бўйича асарларда тилга олинган.

Шу вақтнинг ўзида яна бир бошқа – “педагогик техника” термини ҳам тарқалди. У педагогик энциклопедияда 30- йилларда ўқув машғулотларини аниқ ва самарали ташкил этишга қаратилган услублар ва воситалар сифатида ифодаланган.

Педагогик технологияларга ўқув ва лаборатория ускуналари билан ишлаш, кўргазмали қўлланмалардан фойдаланиш маҳоратлари ҳам киритилган.

60-йиллар ўрталарида бу тушунчанинг мазмуни чет элларда педагогик нашрларда ва халқаро конференцияларда кенг муҳокама этилди, натижада ушбу соҳада турли мамлакатларда (АҚШ, Англия, Япония, Франция, Италия, Венгрия) уни талқин қилиш икки йўналиши белгиланди. Биринчи йўналиш тарафдорлари техник воситалар ва дастурлаштирилган ўқитиш воситаларини қўллаш зарурлигини таъкидладилар (технологий ин эдусатион).

Иккинчи йўналиш тарафдорлари эса ўқув жараёнини ташкил этиш самарадорлигини ошириш ва педагогик ғояларнинг техниканинг кескин ривожланишидан ортда қолишини йўқотишни муҳим деб ҳисобладилар. Шундай қилиб 1-йўналиш “Ўқитишда техник воситалар” сифатида белгиланди, бироқ кейинроқ юзага келган 2-йўналиш “ўқитиш технологияси” ёки “ўқув жараёни технологияси” сифатида белгиланди. 70-йилларнинг бошларида турли хилдаги ўқув ускуналарини ва ўқув воситаларини модернизациялаштириш зарурлиги англаб етилди. Буларсиз ўқитишнинг сифатлилиги ва самарадорлигига эришиб бўлмас эди. 60-йиллар ўрталари ва 70-йилларнинг бошларида АҚШ, Англия, Япония, Италия каби юксак ривожланган давлатларда педагогик технологиялар масалалари билан шуғуллануви журналлар нашр этила бошланди, кейинчалик бу муаммо билан ихтисослаштирилган ташкилотлар ва марказлар шуғуллана бошлайди.

Ривожланган мамлакатларда педагогик технологиялар марказлари АҚШда 1971 йил – “Педагогик коммуникациялар ва технологиялар бўйича АҚШ Ассоциацияси” тузилди. Ҳозирги кунда мамлакат бўйлаб ва Канададабу кенгашнинг 50 та филиаллари иш олиб бормоқда. АҚШ да 1961 йилда “Педагогик технология” журнали (Едусатионал Течнологий), 1971 йилда эса – “Аудиовизуал ўқитиш” журнали нашр этила бошланди. Англияда 1967 йил - Педагогик технология бўйича Миллий кенгаш 1964 йилдан бошлаб “Педагогик технология ва ўқитишни дастурлаштириш” (Едусатионал Течнологий програттед теарнинг) журналини, 1971 йилда – “Педагогик технология” журналини нашр эта бошлади. Японияда - Педагогик технологиялар муаммолари билан 4 та илмий ташкилотлар шуғулланади. 1967 йилда

“Педагогик технологиялар бўйича Миллий кенгаш” ташкил этилди, унинг филиаллари 22 та давлат университетларида жойлаштирилган.

1965 йилдан бошлаб Япон тилида ҳар уч ойда “Педагогик технология” журнали ва инглиз тилида йилига икки марта “Педагогик технологиялар соҳасида тадқиқотлар” журнали нашр этилади. “Педагогик технологиялар бўйича умум япон Марказий кенгаши” ташкил этилди, у муаммолар бўйича халқаро алоқалар ўрнатиш билан ҳам шуғулланади. Италияда – 1971 йили педагогик технологиялар бўйича Миллий марказ ташкил этилди ва “Педагогик технологиялар” журнали нашр этилади. Венгрияда - 1973 йили ўқитиш технологияси Давлат Маркази ташкил этилди. Ўқитиш технологияси бўйича Халқаро семинарда (Будапешт, 1977) олим С.Г. Шаповаленко ўқитиш жараёнининг учта технологик принципларини кўрсатди:

1. Билим ва техникани мукамал эгаллаш.
2. аудиовизуал материаллари фонди билан танишиш.
3. Улардан самарали фойдаланиш методикасини билиш, шу жумладан ижодий ёндошиши ривожланиши ҳам. Венгрия олими Л. Салаи “ўқитиштехнологияси” тушунчасига режалаштириш, мақсадларни таҳлил қилиш, ўқув-тарбиявий ишлар жараёнини илмий ташкил этиш, самарадорлигини ошириш мақсадида энг муҳим восита ва материалларни танлашни киритиб ўқитиш жараёнини ташкил этувчиларни доирасини анча кенгайтирди.

Э. Бистерски ва Ж. Целлерлар (АҚШ) тўпланган маълумотлар бўйича ўқитиш техникаси фақатгина ёрдамчи восита ва янги системадан иборат бўлибгина қолмай, балки ўқиш жараёни ташкилий шаклини, методи ва мазмунини ўзгартириб унинг ривожланишида катта рол ўйнади. Бу эса ўз навбатида ўқитувчилар ва талабаларни педагогик фикрлашларига катта таъсир кўрсатди.

Россия XX асрнинг 90-йилларида педагогик технологиялар бўйича Марказ ташкил этилди, “Мактаб технологияси”, “Таълимда инновациялар” журналлари нашр этилади.

Ўзбекистон 1997 йили кадрлар тайёрлаш Миллий дастури қабул қилингандан бошлаб таълим тизимида, педагогик нашрларда педагогик технологиялар муаммолари долзарб тадқиқотчилик объектлари сифатида кўтарила бошланди.

1999 йилда Республика таълим Маркази қошида педагогик технологиялар бўйича Марказ ташкил этилди. “Таълим технологиялари”, “Таълим муаммолари” каби журналлар нашр этила бошланди, педагогик технологиялар муаммолари бўйича мақолалар “Халқ таълими”, “Педагогик таълим”, “Таълим ва тарбия” журналларида, “Маърифат”, “Ўқитувчилар газетаси” ва бошқа илмий-педагогик нашрларда босилиб чиқарилмоқда. 1994 йили педагогик технологиялар муаммолари бўйича 1-Республика илмийназарий конференцияси ўтказилди, маърузалар ва ҳисоботлар материаллари махсус тўпламда чоп этилди. Педагог-олимлар У.Нишоналиев, Н.С.Саидахмедов, Н.Н.Азизходжаева, Б.Зиямухаммедов, У.Толипов, Б.Л.Фарберман ва бошқалар Республикада педагогик технологиялар муаммолари бўйича жиддий тадқиқотлар олиб бормоқдалар.

Педагогик технологияни методикадан фарқи ҳозирги кунда педагогик технология ҳақидаги аниқ тушунча ва тасаввурлар юор бўлсада, уни хусусий методикалар билан тенглаштириш ҳоллари учрайди. Аслида эса улар орасида жиддий фарқлар мавжуд бўлиб, қуйида улар ҳақида қисқача баён қилинади. Педагогик технология – талабани мустақил ўқишга, билим олишга, фикрлашга ўргатишни кафолатлайдиган жараёнدير.

Методика – ўқитувчининг билими, кўникмаси маҳорати, шахсий сифатлари, темпераментига боғлиқ бўлиб, маълум шахс ўқитувчи учун қулай бўлган ўқитиш усуллари ва йўллари мажмуадир.

У алоҳида методикаларга ажратилади. Педагогика фани маълум ўқув фанларини ўқитиш қонуниятларини тадқиқ қилади. Масалан, тиллар методикаси, арифметика методикаси ва шу кабилар. Методиканинг педагогик технологиядан фарқини тушуниш ва амалда ҳар иккисидан унумлифойдалана билиш талаб этилади.

Педагогик технология ўқув жараёнининг шундай лойиҳасини у биркиши ёки бирор ижодий гуруҳ томонидан ишлаб чиқилади, ундан барча ўқитувчилар фойдалана оладилар.

➤ Талаба ўқитилмайди – уни мустақил мутолаа қилишга ўргатилади.

➤ Талабага билимлар тайёр ҳолда берилмайди, унга билимларни манбаалардан мустақил ола билишга, фикрлай олиш, мустақил позицияда тура олишга ўргатилади.

➤ Барча талабаларни ўз қобилиятлари эҳтиёжлари даражасида албатта ўзлаштириб олишлари кафолатланади.

➤ Талаба га билимлар тайёр ҳолда берилмайди, унга билимларни манбаалардан мустақил ола билишга, фикрлай олиш, мустақил позицияда тура олишга ўргатилади.

➤ Барча талабаларни ўз қобилиятлари эҳтиёжлари даражасида албатта ўзлаштириб олишлари кафолатланади.

➤ Талаба га билимлар тайёр ҳолда берилмайди, унга билимларни манбаалардан мустақил ола билишга, фикрлай олиш, мустақил позицияда тура олишга ўргатилади.

➤ Барча талабаларни ўз қобилиятлари эҳтиёжлари даражасида албатта ўзлаштириб олишлари кафолатланади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Педагогик технологияга таъриф беринг?
2. Технологияни методикадан фарқи нимада?
3. Педагогик технологиянинг тузилиши ҳақида нима биласиз?
4. Педагогик технология мониторинги қандай ташкил этилади?
5. “Метод” сўзига таъриф беринг?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ишмуҳамедов Р. Ўқув жараёнида интерфаол услублар ва педагогик технологияларни қўллаш услубияти. - Т.: РБИММ, 2008. – 68 б.
2. Ишмуҳамедов Р.Ж, Абдуқодиров А., Пардаев А. Директорнинг иш китоби (амалий тавсиялар). – Т.: «Фан ва технология» нашриёти, 2007. - 122б.
3. Ишмуҳамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий

тавсиялар). – Т.: Истеъдод, 2008.-180 б.

4. Ишмухамедов Р.Ж, Абдуқодиров А., Пардаев А. Тарбияда инновацион технологиялар (таълим муассасалари ўқитувчилари, тарбиячилари, гуруҳ раҳбарлари учун амалий тавсиялар).– Т.: Истеъдод, 2010.-140 б.

5. Коджаспирова Г.М. Педагогика в схемах, таблицах и опорных конспектах. М.: Айрис-пресс, 2006.

6. Колеченко А.Е. Энциклопедия педагогических технологий: Пособие для преподавателей. – СПб.: КАРО, 2002 г.

7. Питюков В.Ю. Основы педагогической технологии.- М.: «Гном- Пресс», 1999 г.

8. Селевко Г.К., Современные образовательные технологии.- М.: «Народное образование», 1998 г.

9. Таълимда янги педагогик технологиялар: муаммолар, ечимлар. Илмий-амалий конференция материаллари.- Т.: Ўз ПФИТИ, 1999 й.

10. Толипов Ў.Қ., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари (ўқув қўлланма).-Т.: «Фан» нашриёти, 2006 й.

11. Толипова Ж.О. Педагогик технологиялар-дўстона муҳит яратиш омили. - Т.: ЮНИСЕФ, 2005 й.

12. Б.Л. Фарберман. “Прогрессивные педагогические технологии” -Т.1999.

13. Г.К. Селевко. “Современные образовательные технологии”. Учебное пособие - М.: Народное образование, 1998.

14. В.П. Беспалько. “Слагаемые педагогические технологии”. - М. Педагогика 1989

15. В.П. Беспалько “Педагогика и прогрессивные технологии” - М. 1995.
Тавсия этиладиган интернет ресурслари:

IV. ИЛҒОР ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ВА ВОСИТАЛАРИГА АСОСЛАНГАН ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ ЛОЙИҲАЛАШТИРИШ

Интерфаол машғулот самарадорлиги омиллари

Интерфаол метод – таълим жараёнида талабалар ҳамда ўқитувчи ўртасидаги фаолликни ошириш орқали талабаларнинг билимларни ўзлаштиришини фаоллаштириш, шахсий сифатларини ривожлантиришга хизмат қилади.

“Интерактив” (интерфаол)-инглизча сўз бўлиб, “ interact”- “Inter”-бу ўзаро, “act” -бу “ҳаракат қилмоқ” маъносини англатади.

Умумлаштириганда эса “Интерактив” (интерфаол) –“ўзаро ҳаракат қилмоқ” маъносини англатади. Интерфаол таълим бу:

- ▲ Стратегия ва методология;
- ▲ доимий мулоқотга асосланган методлар тизими;
- ▲ биргаликдаги ўқиш ва фаол иштирок этишдир.

Интерфаол таълимнинг асосий мезонлари: норасмий баҳс-мунозаралар ўтказиш, ўқув материални эркин баён этиш ва ифодалаш имконияти, маърузалар сони камлиги, лекин семинарлар сони кўплиги, талабалар ташаббус кўрсатишларига имкониятлар яратилиши, кичик гуруҳ, катта гуруҳ, аудитория жамоаси бўлиб ишлаш учун топшириқлар бериш, ёзма ишлар бажариш ва бошқа методлардан иборат бўлиб, улар таълим-тарбиявий ишлар самарадорлигини оширишда ўзига хос аҳамиятга эга.

Ҳозирда таълим методларини такомиллаштириш соҳасидаги асосий йўналишлардан бири интерфаол таълим ва тарбия усулларини жорий қилишдан иборат. Интерфаол усулларни қўллаш натижасида талабаларнинг мустақил фикрлаш, таҳлил қилиш, хулосалар чиқариш, ўз фикрини баён қилиш, уни асослаган ҳолда ҳимоя қила билиш, соғлом мулоқот, мунозара, баҳс олиб бориш кўникмалари шаклланиб, ривожланиб боради. Бу масалада америкалик психолог ва педагог Б.Блум билиш ва эмоционал соҳалардаги педагогик мақсадларнинг таксономиясини яратган.

Уни **Блум таксономияси** деб номланади. (Таксономия-борлиқнинг мураккаб тузилган соҳаларини таснифлаш ва системалаштириш назарияси). Унга кўра тафаккурнинг ривожланиши билиш, тушуниш, қўллаш, таҳлил, умумлаштириш, баҳолаш даражаларида бўлади. Булар куйидаги белгилар ҳамда ҳар бир даражага мувофиқ феъллар намуналари билан ҳам ифодаланади, жумладан:

Билиш-дастлабки тафаккур даражаси бўлиб, бунда талаба атамаларни айта олади, аниқ қоидалар, тушунчалар, фактлар ва шу кабиларни билади. Бу тафаккур даражасига мувофиқ феъллар намуналари: кайтара билиш, мустаҳкамлай олиш, ахборотни этказа олиш, айтиб бера олиш, ёзиш, ифодалай олиш, фарқлаш, таний олиш, гапириб бериш, такрорлаш.

Тушуниш даражасидаги тафаккурга эга бўлганда эса, талаба фактлар, қоидалар, схема, жадвалларни тушунади. Мавжуд маълумотлар асосида келгуси оқибатларни тахминий тафсифлай олади. Бу тафаккур даражасига мувофиқ феъллар намуналари: асослаш, алмаштириш, яққоллаштириш, белгилаш, тушунтириш, таржима қилиш, қайта тузиш, ёритиб бериш, шарҳлаш, ойдинлаштириш.

Қўллаш даражасидаги тафаккурда талаба олган билимларидан фақат анъанавий эмас, ноънанавий ҳолатларда ҳам фойдалана олади ва уларни тўғри қўллайди. Бу тафаккур даражасига мувофиқ феъллар намуналари: жорий қилиш, ҳисоблаб чиқиш, намойиш қилиш, фойдаланиш, ўргатиш, аниқлаш, амалга ошириш, ҳисоб-китоб қилиш, татбиқ қилиш, ҳал этиш.

Таҳлил даражасидаги тафаккурда талаба яхлитнинг қисмларини ва улар ўртасидаги ўзаро боғлиқликларни ажрата олади, фикрлаш мантиқидаги хатоларни кўради, фактлар ва оқибатлар орасидаги фарқларни ажратади, маълумотларнинг аҳамиятини баҳолайди. Бу тафаккур даражасига мувофиқ феъллар намуналари: келтириб чиқариш, ажратиш, табақалаштириш, таснифлаш, тахмин қилиш, башорат қилиш, ёйиш, тақсимлаш, текшириш, гуруҳлаш.

Умумлаштириш даражасидаги тафаккурда талаба ижодий ишбajaraди,

бирор тажриба ўтказиш режасини тузади, бирнечта соҳалардаги билимлардан фойдаланади. Маълумотни янгилик яратиш учун ижодий қайта ишлайди. Бу тафаккур даражасига мувофиқ феъллар намуналари: янгилик яратиш, умумлаштириш, бирлаштириш, режалаштириш, ишлаб чиқиш, тизимлаштириш, комбинастиялаштириш, яратиш, тузиш, лойиҳалаш.

Баҳолаш даражасидаги тафаккурда талаба мезонларни ажрата олади, уларга риоя қила олади, мезонларнинг хилма-хиллигини кўради, хулосаларнинг мавжуд маълумотларга мослигини баҳолайди, фактлар ва баҳоловчи фикрлар орасидаги фарқларни ажратади. Бу тафаккур даражасига мувофиқ феъллар намуналари: ташхислаш, исботлаш, ўлчаш, назорат қилиш, асослаш, маъқуллаш, баҳолаш, текшириш, солиштириш, қиёслаш.

Анъанавий ҳамда интерфаол дарс орасидаги айрим фарқлар

№	Асосий тушунчалар	Анъанавий дарс	Интерфаол дарс
1	Қўлланиш даражаси	Барча мавзулар бўйича улар учун қулай бўлган дарс турлари шаклида қўлланилади.	Айрим мавзулар бўйича интерфаол дарснинг қулай бўлган турлари шаклида қўлланилади. Бошқа мавзулар учун анъанавий дарс қўлланилади
2	Дарс мақсади	Дарс билим, кўникма, малакаларни шакллантириш, мустаҳкамлаш.	Дарс мавзуси бўйича мустақил фикрлаш, хулосага келиш, уларни баён қилиш, химоялашга ўргатиш
3	Ўқитувчининг вазифалари ва иш усуллари	Янги мавзунини тушунтириш, мустаҳкамлаш, назорат, топшириқлар бериш.	Талабаларнинг мустақил ишлашларини ва ақдимотларини ташкил қилиш, бошқариш, назорат, якуний хулосаларни асослаб бериш.

4	Дарсга тайёргарликка талаблар	Дарс режаси, конспектва дидактик воситаларни тайёрлаш.	Интерфаол дарс ишланмаси, мустақилишлар учун топшириқлар, тарқатма материаллар, бошқа зарур воситаларни тайёрлаш.
5	Талабалар тайёргарлигига талаблар	Олдинги дарс бўйичавазифаларни бажарибкелиш.	Янги дарс мавзуси бўйича асосий тушунчаларни ва дастлабки маълумотларни билиш
6	Талабанинг вазифалари ва иш усуллари	Ўқитувчини тинглаш ва ўзлаштириш, берилган топшириқларни бажариш.	Ўқитувчи берган топшириқларни бажариш бўйича мустақил фикрлаш, ўз фикр, хулосаларини бошқаларга солиштириш ва якуний хулосага келиш
7	Вақт тақсимоти	Дарс вақтининг кўп қисми ўқитувчининг янги мавзуни тушунтириши, таҳлил қилиши, топшириқларни тушунтириши, ўзлаштиришни назоратқилишига сарфланади.	Дарс вақтининг кўп қисми талабаларнинг мустақил топшириқларнибажариши, фикралмашиши, мушоҳада қилиши, ўз хулосаларини баён қилиши ваҳимоялашига сарфланади.
8	Дарснинг модул ваалгоритми	Дарснинг модул ва алгоритмларидан ҳар бир ўқитувчи ўзи қўллаётган методгамувофиқ фойдаланади.	Ҳар бир дарс олдиндан тайёрланган модуллар ва алгоритмларга, лойиҳаларга мувофиқ ўтказилади
9	Талабаларнинг фаоллик даражаси	Ўқитувчи ҳар томонлама фаол, талабалар диққатни жамлаш, тушуниш, фикрлаш, топшириқларни бажариш бўйича фаол.	Ўқитувчи ҳам, талабалар ҳам ҳар томонлама фаол. шакллари: ўқитувчиталаба ; талаба - талаба ; талаба -кичик гуруҳ; кичик гуруҳ-кичик гуруҳ; талаба -ўқитувчи;кичик гуруҳўқитувчи; гуруҳ-ўқитувчи.

10	Кутиладиган натижа	Мавзу бўйича талабаларнинг билим, қўникма, малакаларни ўзлаштиришлари.	Мавзу бўйича талабаларнинг ўз фикр, хулосаларини шакллантириш, уларни мустақил билим олишга ўргатиш.
----	-----------------------	--	--

Интерфаол машғулотнинг ушбу жадвалда кўрсатилган айримжиҳатларини таҳлил қилиш асосида қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

1. Ўқув режадаги фанларни ўқитишда қайси мавзулар бўйича интерфаол дарслар ташкил қилиш мақсадга мувофиқлигини ҳисобга олиш зарур. Бунда бир мавзу бўйича машғулотнинг мақсадига тўлиқ эришишни таъминлайдиган интерфаол ёки анъанавий машғулот турларидан фойдаланиш кўзда тутилади.

2. Интерфаол машғулотнинг самарали бўлиши учун талабалар янги машғулотдан олдин унинг мавзуси бўйича асосий тушунчаларни ва дастлабки маълумотларни билишларини таъминлаш зарур.

3. Интерфаол машғулотда талабаларнинг мустақил ишлашлари учун анъанавий машғулотга нисбатан кўп вақт сарфланишини ҳисобга олиш зарур.

Интерфаол таълим усули – ҳар бир ўқитувчи томонидан мавжуд воситалар ва ўз имкониятлари даражасида амалга оширилади.

Интерфаол машғулотларни амалда қўллаш бўйича айрим тажрибаларни ўрганиш асосида бу машғулотларнинг сифат ва самарадорлигини оширишга таъсир этувчи омилларни кўрсатишимиз мумкин. Уларни шартли равишда ташкилий педагогик, илмий–методик ҳамда ўқитувчига, талабаларга, таълим воситаларига боғлиқ омиллар деб аташ мумкин. Улар ўз моҳиятига кўра ижобий ёки салбий таъсир кўрсатишини назарда тутишимиз лозим.

Ташкилий-педагогик омилларга қуйидагилар киради:

- 1 Ўқитувчилардан интерфаол машғулотлар олиб боровчи тренерлар гуруҳини тайёрлаш;
- 2 Ўқитувчиларга интерфаол усулларни ўргатишни ташкил қилиш;

- 3 Ўқув хонасида интерфаол машғулоти учун зарур шароитларни яратиш; 4 Маърузачининг ҳамда иштирокчиларнинг иш жойи қулай бўлишини таъминлаш;
- 5 Санитария-гигиена меъёрлари бузилишининг олдини олиш; 6 Хавфсизлик қоидаларига риоя қилишни таъминлаш;
- 7 Давоматни ва интизомни сақлаш;
- 8 Назорат олиб боришни ташкил қилиш ва бошқалар.

Илмий-методик омилларга қуйидагилар киради:

- 1 ДТС талабларининг бажарилишини ҳамда дарсдан кўзда тутилган мақсадга тўлиқ эришишни таъминлаш учун мақсадга мувофиқ бўлган интерфаол усулларни тўғри танлаш;
- 2 Интерфаол машғулоти ишланмасини сифатли тайёрлаш;
- 3 Интерфаол машғулотнинг ҳар бир элементи ўрганилаётган мавзу билан боғлиқ бўлишини таъминлаш;
- 4 Машғулотлар мавзуси ва мазмунини сўнгги илмий-назарий маълумотлар асосида белгилаш;
- 5 Талабаларнинг тайёргарлик даражасини олдиндан аниқлаш ва шунга мос даражадаги интерфаол машғулотларни ўтказиш;
- 6 Интерфаол машғулоти учун етарлича вақт ажрата билиш ва бошқалар.

Интерфаол таълим ва тарбия жараёни иштирокчилари

Интерфаол машғулотлар ўзига хос ташкилий тузилишга эга бўлиб, уни ташкил қилиш ва олиб бориш бўйича фаолият турлари алоҳида ажратилган ва ҳар бири бўйича алоҳида вазифалар белгиланган. Бунда бир машғулоти жараёнида машғулоти олиб боровчи бир вақтда ушбу вазифаларни бажариши кўзда тутилади. Шу билан бирга бир машғулоти икки ёки уч педагог ёки ёрдамчилар биргаликда олиб бориши ҳам қўлланилади. Улар бажарадиган вазифаларига кўра қуйидагича номланадилар:

Модератор – таълим мазмунини яратувчи, модулларини ишлаб чикувчи.

1. Тренер–талабаларнинг кўникмаларини ривожлантирувчи машқлар ўтказувчи махсус тайёргарликдан ўтган мутахассис.
2. Тьютор–масофадан ўқитиш дастурларини яратувчиси ва бажарилишини таъминловчи.
3. Фасилитатор–дарсда кўмакчи, йўналтирувчи, жараёнга жавоб бермайди, хулоса чиқармайди.
4. Ментор–устоз, ўргатувчи (якка ва гуруҳли тартибда).
5. Коуч–таълим олувчиларнинг тўлиқ ўзлаштиришлари учун ёрдамкўрсатувчи репетитор, инструктор, тренер. Амалиёт давомида амалий машғулотни олиб боради, иш жараёнини назорат қилувчи, кузатувчи.(Коучинг-имтиҳонларга ёки спорт бўйича тайёргарлик кўриш).
6. Консултант–маслаҳат берувчи, тушунтирувчи, қўшимча маълумот берувчи.
7. Лектор–назарий маълумотлар билан таништирувчи.
8. Эксперт – кузатиш, таҳлил, текшириш, хулоса, тавсия, таклиф, мулоҳаза билдириш.
9. Инноватор–янгиликларни таълим мазмуни ва машғулотлар жараёнига жорий қилувчи.
10. Менежер–ташкилий–педагогик ва иқтисодий масалаларни ҳал этувчи.
- 11.Спектер–кузатиш, таҳлил қилиш ва хулосаларни баён қилиш.
12. Ассистент–машғулот учун тайёрланган воситаларни амалда қўллашга тайёрлаш, машғулот иштирокчиларига ёрдам кўрсатиб туриш.
13. Секретар–зарур маълумотларни ёзиб бориш, тегишли ҳужжатларни расмийлаштириш, ўрнатилган тартибда сақлаш.
14. Технолог–педагогик технология мутахассиси. Замонавий педагогик технологиялар асосидаги дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишни таъминлаш билан боғлиқ масалаларни ҳал этиб боради.
15. Методист-таълим-тарбия методлари бўйича мутахассис. Дастурларни ишлаб чиқишда ва амалга ошириш жараёнида методик масалаларни ҳал этиб

боради.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, интерфаол таълим бир вақтда бир нечта масалани ҳал этиш имкониятини беради. Булардан асосийси- талабаларнинг мулоқот олиб бориш бўйича кўникма ва малакаларини ривожлантиради, талабалар орасида эмоционал алоқалар ўрнатилишига ёрдам беради, уларни жамоа таркибида ишлашга, ўз ўртоқларининг фикрини тинглашга ўргатиш орқали тарбиявий вазифаларнинг бажарилишини таъминлайди.

Интерфаол таълимда дарс жараёнини лойиҳалаш

Дарс жараёнини лойиҳалашда ўқитиш методларини тўғри танлаш, яъни методларни дарснинг вазифалари ва мазмунига мослиги, ўқитувчи ва талабаларнинг имкониятларига мувофиқ бўлиши талаб этилади.

Ўқитувчи дарснинг лойиҳасини ишлаб чиқишда қуйидаги топшириқларни кетмакет бир бутунликда амалга ошириши керак.

1- босқич: Ўқитувчи дастур, дарслик, методик қўлланма ва аудитория талабаларининг умумий тавсифи билан танишиб чиқиши лозим.

2- босқич: Дарснинг асосий вазифалари мажмуасини: ўқитиш, таълимий мақсад, тарбиявий мақсад ва ривожлантирувчи мақсадларни ва вазифаларини белгилаш.

3- босқич: Дарснинг асосий босқичларини тўғри, аниқ ва изчилликда жойлаштириш.

4- босқич: Дарснинг ҳар бир босқичи мазмунидаги асосий ўринли ажратиб олиш.

5- босқич: Дарснинг ҳар бир қисми учун ўқитиш методларини, воситаларини, технологияларни танлаш.

6- босқич: Дарснинг ҳар бир қисми учун ўқитишнинг етакчи; умуми аудиториявий, кичик гуруҳ ва индивидуал шаклини танлаб олиш.

7- босқич: Бўш ўзлаштирувчи ва тайёргарлиги кучли бўлган талабалар учун

тафовутланган машқ ва вазифаларни танлаш.

8- босқич: Тегишли аудитория талабалари учун

Интерфаол таълим жараёнида кичик гуруларда ишлаш

Муаммоли таълим жараёнида кичик гуруҳлар ишини ташкил этиш учун ўқитувчи қуйидагиларни яхши тушуниб олиши лозим:

1. Талаба нинг индивидуал ҳаракатлари билан жамоа бўлиб ишлагандаги ҳаракатлари нимаси билан фарқланади?
2. Кичик гуруҳларнинг биргаликдаги ишидан қандай натижаларни кутиш мумкин?
3. Гуруҳнинг ҳамфикрлилар жамоасига айланиши учун нималар қилиш керак?
4. Кичик гуруҳ ва унинг таркибига кировчи талаба нинг ишини қандай баҳолаш керак?

Гуруҳлар билан ишлаш бўйича айрим маслаҳатлар

1. Ҳамкорлик гуруҳлари кам сонли бўлиши керак. Гуруҳ қанчалик кичик бўлса шунчалик ҳар бир талаба масъулиятлироқ бўлади.
2. Ҳар бир гуруҳ аъзосининг билимини индивидуал тартибда текшириш лозим.
3. Даврий тартибда танлаб (оралатиб) оғзаки сўровлар ўтказиш фойдали, бундай пайтда талабалар гуруҳ аъзолари ёки бутун аудитория олдида гуруҳ иши ҳақида гапириб берадилар.
4. Барча гуруҳлар ишини кузатиб бориш ва гуруҳ аъзосининг умумий меҳнатда иштирок этган ҳамма ҳолатларини қайд этиш керак.
5. Ҳар бир гуруҳда «назоратчи» бўлиши керак, у ҳар бир гуруҳдошидан нима учун гуруҳ берилган саволга бошқача эмас, айнан шундай жавоб берганлигини тушунтириб беришни сўраши мумкин.

Интерфаол методлар: “Муаммоли вазият” методи

“Муаммоли вазият” методи таълим олувчиларда муаммоли вазиятларнинг сабабини ва оқибатларини таҳлил қилиш ҳамда уларнинг ечимларини топиш бўйича кўникма ва малакаларни шакллантиришга қаратилган метод.

“Муаммоли вазият” методининг таркибий тузилиши қуйидагича:

-Муаммоли вазият тавсифини келтириш

-Талабаларни гуруҳларга бўлиш

-Гуруҳлар муаммоли вазиятнинг келиб чиқиш сабабларини аниқлаши-

Гуруҳларнинг муаммоли вазиятни жамланиш босқичи

-Гуруҳларни муаммоли вазиятни ечимини ишлаб чиқиш босқичи

-Тўғри ечимларни танлаш босқичи

“Муаммоли вазият” методи учун танланган муаммонинг мураккаблиги талабаларнинг билим даражаларига мос келиши керак. Талабалар кўйилган муаммонинг ечимини топишга қодир бўлиши керак, чунки муаммони ечимини топа олмаса талабаларнинг қизиқишлари сўниши ва талабалар ўзига бўлган ишончини йўқотиши мумкин. Дарс жараёнида ушбу методдан фойдаланганда ўқучилар мустақил фикр юртишга, муаммонинг сабаб ва оқибатларини таҳлил қилишга, унинг ечимини топишга ўрганадилар. “Муаммоли вазият” методини қўллаш босқичлари қуйидагилардан иборат:

1. Ўқитувчи мавзу бўйича муаммоли вазиятни танлайди, мақсад ва вазифаларни аниқлайди, муаммони баён қилади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Педагогик технология бўйича илмий тадқиқотлар олиб борганолимларни айтинг?

2. Қайси давлатларда педагогик технологиялар

3. Педагогик технологиялар муаммолари бўйича нашр этиладиган журналларни санаб беринг?

4. Педагогик технологияларнинг ривожланиш даврларини айтинг?

5. Қандай педагогик технологияларни биласиз?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ишмухамедов Р. Ўқув жараёнида интерфаол услублар ва педагогик технологияларни қўллаш услубияти. - Т.: РБИММ, 2008. – 68 б.
2. Ишмухамедов Р.Ж, Абдуқодиров А., Пардаев А. Директорнинг иш китоби (амалий тавсиялар). – Т.: «Фан ва технология» нашриёти, 2007. - 122б.
3. Ишмухамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). – Т.: Истеъдод, 2008.-180 б.
4. Ишмухамедов Р.Ж, Абдуқодиров А., Пардаев А. Тарбияда инновацион технологиялар (таълим муассасалари ўқитувчилари, тарбиячилари, гуруҳ раҳбарлари учун амалий тавсиялар).– Т.: Истеъдод, 2010.-140 б.
5. Коджаспирова Г.М. Педагогика в схемах, таблицах и опорных конспектах. М.: Айрис-пресс, 2006.
6. Колеченко А.Е. Энциклопедия педагогических технологий: Пособие для преподавателей. – СПб.: КАРО, 2002 г.
7. Питюков В.Ю. Основы педагогической технологии.- М.: «Гном- Пресс», 1999 г.
8. Селевко Г.К., Современные образовательные технологии.- М.: «Народное образование», 1998 г.
9. Таълимда янги педагогик технологиялар: муаммолар, ечимлар. Илмий-амалий конференция материаллари.- Т.: Ўз ПФИТИ, 1999 й.
10. Толипов Ў.Қ., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари (ўқув қўлланма).-Т.: «Фан» нашриёти, 2006 й.
11. Толипова Ж.О. Педагогик технологиялар-дўстона муҳит яратиш омили. - Т.: ЮНИСЕФ, 2005 й.

Синфдан ташқари ишлар, уларнинг турлари

Ўқитишни ташкил этишнинг ёрдамчи шакллари. Буларга қуйидагилар киради улар, қайси йўналтирилган устида қониқиш кўп томонлама манфаатлар ва эҳтиёжлари болалар мувофиқлик билан уларнинг мойилликлар. Бу, олдин жами, танлов ва ҳар хил доира шакллари ва клуб иш.

Мажбурий эмас ишлайди ёқилган аниқ дастур, қайси э мас дубликатлар тарбиявий. самарали устида синфлар танлов ҳисобланади комбинатсия маърузалар унинг етакчи билан ҳар хил турлари мустақил талабаларнинг иши (амалий, абстракт иш, кичик ушлаб туриш тадқиқот, шарҳлар китоб дўконлари янги маҳсулотлар, мунозаралар гуруҳлар ишлаш индивидуал топшириқлар, мунозара ҳисоботлар талабалар ва бошқ.).

Факултатив дарсларда билимларни текшириш ва баҳолаш кўпроқ назорат қилишдан кўра ўргатиш. Белгиси фақат агар ўрнатилади талабалар томонидан бажарилган кўп ишларнинг натижаси бўлганда ва намойиш этилди янада тез-тез жами шакл офсет.

Хобби гуруҳлари ва клубларида дарслар, шунингдек, ихтиёрий синфлар, дейлик аниқ дастур тадбирлар. лекин бу дастур унчалик қатъий эмас ва муҳим ўзгартиришлар киритиш имконини беради болаларнинг хоҳиш-истакларига қараб, фаолиятнинг ўзгарувчан шароитлари ва бошқалар омиллар. Кружковая ва клуб ишлаш қурилиш ишлари олиб борилмоқда устида тамойиллари ихтиёрийлик, ташаббускорлик ва болаларнинг ҳаваскор фаолиятини ривожлантириш, романтика ва ўйинлар, бухгалтерия ҳисоби ёши ва индивидуал хусусиятлари.

Тасвирий санъат бўйича дарсдан ва мактабдан ташқари ишлар, фанни ўқитиш жараёнининг муҳим таркибий қисмидир. мактаб дарси эмас чарчаган Жами хилма-хиллик шакллари ўрганиш тасвирий санъат. Кўпинча дарсдан ташқари ишлаш ёқилган мактаб давом этаётган кўпроқ мажбурий синфлар доирасида оқиб кўра интенсив. Шунга қарамасдан, Тасвирий санъат бўйича фақат мактабдаги дарсларга нисбатан кўшимча, қайси қабул қилинган кўриб чиқинг асосий шакл ўрганиш мавзу. Дам олиш шакллари одатда синфдан ташқари ва мактабдан ташқари деб аталади.

Тасвирий санъат фанини лойиҳалаш замонавийликнинг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ ислохотни амалга ошириш билан боғлиқ:

- асосий мактабда тасвирий санъатни ўқитиш ҳажмини қисқартириш (тўлиқ ҳуқуқли бадий таълим болалар тўғарақлар, санъат мактаблари ва студияларда ўтказилади);
- такомиллаштириш жараён таълим бериш назарда тутган дарсларни ўтказишнинг ностандарт шакллари ишлаб чиқиш, улардан баъзилари тасвирий санъат бўйича келтирилди (дарс-экскурсия, дарс-танлов, дарс-викторина, эртак дарси ва бошқ.)

Тасвирий санъатни ўқитишнинг ҳозирги ҳолати ўзига хос тарзда таъсир қилади фанидан синфдан ташқари ишларнинг хусусиятлари ҳақида. Тренингдан жой ўзгартириш режа умумий таълим мактаблар, ҳаммаси кўпроқ кенг тарқалиш фанни чуқур ва илғор даражада ўрганиш, синфдан ташқари ва дарсдан ташқари синфлар (кружкалар, клублар, студиялар), яратади шароитлар учун жонлантириш дарсдан ташқари иш ёқилган исо, англатади, ва уни ривожланиш. Шундай қилиб, сўнгги йилларда синфдан ва мактабдан ташқари бундай шакллариш ёқилган мавзу, қанақасига кўрғазмалар болалар учун ижодкорлик, олимпиадалар, мусобақалар, шунингдек студия ва клуб шакллари иш тасвирий санъат учун мактаб.

Синфдан ташқари иш ўқитувчига ижодкорлик учун тўлиқ эркинлик беради ва ўқувчиларга ўз ижодини тўлиқ намоён этиш имкониятини беради. ишда қатнашиш орқали тасвирий санъат соҳасидаги билимларни чуқурлаштириш тасвирий доиралар, экскурсиялар, дизайн тадбирлар учун мактаблар.

Имкониятлар дарсдан ташқари иш очик кенг бўш жой учун эстетик тарбия. Арт студио (доира) - энг кенг тарқалган кўриниш дарсдан ташқари иш мактаб. Санъат студияси керак ҳал қилиш куйидаги *вазифалари* :

- Болаларни бадий, тарбиялаш орқали эстетик тарбиялаш уларнинг бадий таъми, уйғониш қизиқиш кимга тасвирий ва санъат ва ҳунармандчилик ижодкорлик ва ёрдам беринг ўзлаштириш тасвирий диплом ва асослар бадий ҳунармандчилик.
- Тарбия одам, ижодий боғлиқ кимга ҳар ким ҳол.
- Бошланғич профессионал тайёрлаш ҳудудлар бадий ижодкорлик, булар. Аниқлаш иқтидорли мактаб ўқувчилари ва ривожланиш уларнинг ижодий қобилиятлар рамка махсус мактаб.
- Ривожланишда талабалар фантазия, образли фикрлаш.
- Фаоллаштириш ижодий тасаввур, ҳиссий ўқувчиларнинг сезгирлиги, уларнинг ҳаётни баҳолаш ва шунга кўра қуриш қобилияти қонунлар гўзаллик.

•Талабаларда мустақил ривожланиш қобилиятини ривожлантириш ва кетма-кет бажармоқ тематик таркиби ва тарбияда улар интилишлар фойдаланиш қабул қилди санъат студиялари билим, кўникмалар ва кўникмалар жамоат фойдаси

иш дизайни девор газеталар, мактаб кўрғазмалар, байрамона кечқурун ва бошқалар.

Учун энг тўлиқ ечимлар булар вазифалар зарур фойдаланиш ҳар хил шакллари дарсдан ташқари иш.

Синфлар тасвирий санъат мактаб кружкалар бор давоми салқин синфлар. Лекин айлана синфлар бор уларнинг

Ўзига хос хусусиятлар. Биринчидан, бу синфлар ўша болалар учун қайси Жиддий тасвирий санъатга қизиқади. Санъат студиясидаги машғулотлар учун улар эстетик керак. Иккинчидан, тузилиши тадбирлар Кубок бошқача дан салқин дарслар. Устида дарслар ўқитувчи керак ўтказиш таълим мувофиқлик мактаб дастур. Ташкилот иш кубок ўз ичига олади ривожланиш мазмуни синфлар билан ҳисобга олган ҳолда мойилликлар манфаатлар турли ёшдаги талабалар. Давраларда, масалан гоуаче, темпера, қора сиёҳ, сангуине, пастел каби чизма материаллари, қаламлар. Бу ерда ҳар бирининг санъатидаги тайёргарлиги ҳисобга олинади. Талаба ва имкониятлар Кубок (хавфсизлик тасвирий материаллар, имтиёзлар ва бошқалар.).

Ўзига хос хусусият синфлар кружкалар ҳисобланади ва кейин, кўпчилик тренинг топшириқлар кружка ҳисобланган устида нисбатан узайтирилган вақт - 3–6 соатлар, кейин қандай қилиб дарс ИСО энг узун чизиш давом этмоқда оқим 2–3 соат.

Шакллар ва усуллари иш санъат студиялари кўпроқ ўхшаш билан шароитлар санъат мактабининг аудиторияси. Офисда табиатдан расм чизиш дарсида болалар иш бошига столлар, санъат студиялари болалар бажариш иш бошига дастгоҳлар.

Иш мактаб санъат студиялари ўқитувчи унда бор имконият тўлиқ

фойдаланиш менинг педагогик малака ва ижодий салоҳият.

Синфдан ташқари машғулотлар ҳар хил шакл ва турлари билан ҳар кимни ўзига жалб қилади кўпроқ талабалар. Бадий қобилиятли болалар кўпинча пайдо бўладида ҳоп ташкил этилган дарсдан ташқари иш иштиёқ тасвирий санъат балки давом этинг ва катталарда ёши.

Ўқитувчи чизиш зарур ҳоп билиш уларнинг талабалар, уларнинг индивидуал манфаатлар, одатлар ва бошқалар, учун бор имконият ижодкорлигини ривожлантириш. Аммо сиз дарсдан ташқари машғулотларни ташкил қила олмайсиз тасвирий санъат устида ишлаш, шунинг учун у фақат учун санъат студиясининг мавжудлигига қисқартирилсин айниқса иқтидорли болалар.

Устида булар синфлар мумкин эмас талаб дан болалар билан кичикроқ чизмаларни каноник бажариш имкониятлари, лекин иқтидорли болалар учун талаблар юқори бўлиши керак. Санъат студиясида ўқиш жараёнида болалар кўпроқ ўзларини ошкор қилиш бўйлаб чизиш.

Мавжуд имконият ошкор қилишда талабалар даража мустақил ҳаракатлар, энг ифодали топишда уларнинг қобилиятларини очиб беради маблағлар учун юқиш тасвир. Таъқиб қилиш санъат студиялари, болалар аста-секин эгаллаш мустақиллик танлаш хилма-хил бадий тасвири учун материаллар ва ўқитувчи уларни ишлаб чиқадисақлаб туриш қобилияти индивидуал услуб ҳамма талаба санъат студиялари.

Тасвирий санъат дарсларида образли тасвирлаш

Образли фикрлаш – бу муаммони ҳал қилиш учун фойдаланадиган материалдир. Улар ақлий хотира, ёки ижодий қайта яратилган тасаввурдир. Шундай қилиб образли фикрлаш композитсион жараён ҳисобланиб, адабиёт, санъат, умуман инсонларнинг ички кечинмалларини баён этишга қаратилган ҳаёлий жараёндир.

Тасвирий санъатда композитсион фикрлаш махсус таъсир қилиш ижодий

ва ахлоқий “тасаввур” да номоён бўлади. Бунда шакллар умумлаштирилган динамика статик жиҳатдан - бу дунёга муносабатнинг яратилишидир.

Тасвирий, декоратив ва конструктив фаолият бўйича машғулотлар ўқувчиларнинг қобилиятларини ва фикрлаш тизимини (кўз, мия, қўл) ривожлантиришдир. Тасвирий санъат шунчаки чизиш эмас, бу доимо меҳнат, бу кўриш қобилиятини ривожлантириш, бармоқлар сезгирлигидир. Бу ажралмас шаклланиши билан боғлиқ фикрлашдир.

Биринчи синфдан бошлаб тасвирий санъат дарсларида катта эътибор берилган ривожланиш фазовий, рангдор фикрлаш, “кўриш” қобилияти яратишдан иборат бўлиб, тасаввурни ривожлантиришдир. Ривожланган тасаввур - юқорироқ шаклли образли фикрлашдир. Бола ҳис қилади ўзи яратувчи ва аниқ объектларни яратишда дунёга муносабатини ифодалашга қодир. У ўз ижодининг маҳсулини яратади, бу унга қувонч келтиради.

Болалар дунёни қанчалик кўп ўрганса, уларнинг чизмалардаги тасаввурлари шунчалик кенг бўлади: болаларнинг қалбида чуқур таассурот қолдирган нарсаларни чизишга уринадилар. Бундай таассуротлар ёш ўқувчиларда ҳис-туйғуларнинг портлашига сабаб бўлади (қувонч, завқ, ҳаяжон ва бошқалар.), кейин мавжуд идрок атрофдаги тинчлик сингдирилган эстетик туйғу беради.

Мактаб ўқувчиларининг образли тафаккурини тарбиялаш жараёнида, энг аввало, ҳамма нарсани, образли идрок қилиш имкониятларини кенгайтириш, қобилиятини ривожлантириш ҳиссий жиҳатдан идрок этиш зарурдир. Мактаб амалиётида энг самарали усуллардан бири бу усул кузатиш бўлиб- экскурсия ёки талабаларга кузатишлар бўйича мустақил иш таклиф этилади; масалан, йилнинг турли вақтларида табиат, одамларнинг меҳнати ва ҳоказо.

КОМПОЗИЦИЯДА БАДИЙ ОБРАЗЛАРНИНГ ИФОДА ВОСИТАЛАРИ

Бадиий образ ифодасининг асосий тасвирий воситаларидан бири шаклдир. Плее айтганидек, шакл ҳаракатдаги нуқтани пайдо қилувчи чизиқдан ҳосил бўлади. Чизиқнинг силжиши текисликни ҳосил қилади, текисликларнинг туташуви жисм ҳосил қилади. Бу фикрни таълим жараёнида компьютердан фойдаланиб, яққол намоёиш қилиш мумкин.

Нуқта, чизиқ, доғ - буларнинг ҳаммаси текислик композицияси ҳосил қилиш элементларидир. Чизиқ ва доғ жойлашишига боғлиқ ҳолда томошабинга таъсир кўрсатади. Бу жараён *ассотсиатив* (тасаввур, ҳис-туйғу, фикр) ва *интуитив* (сезги) даражада, шунингдек, хотира даражасида рўй беради. Инсоннинг шаклни аниқ физик идрок қилиши ҳам мавжуд ҳол.

Чизиқ - тасвирнинг оддий, шу билан бир вақтда асосий элементи. У бу аҳамиятини ишнинг деярли барча босқичларида сақлаб қолади. Ёрдамчи функцияларни бажариб, бадиий моҳиятга ҳам эга бўлиши мумкин, яъни:

- 1) бирор предмет шакли билан боғланмай, тасвирнинг мустақил бадиий элементи сифатида, масалан, предмет тасвири вазифаси бўлмаганда, чизиқли орнаментларда;
- 2) предмет тасвири элементи ва предмет бадиий шакли қурилиши асоси сифатида.

Чизиқли тасвирнинг санъатдаги ифодавийлиги ва ашёвийлиги предмет шаклининг реал сифатлари, унинг катталиги, нисбатлари билан боғлиқ, бунда предметнинг чизиқли ифодаси воситалари эмас, унинг ўзи асосийдир.

Масалан, чизиқларнинг вертикал тизилиши мустаҳкамлик, диагонал тизилиши - динамика, горизонтал тизилиши - хотиржамлик, кенглик ҳиссини пайдо қилади; эгри чизиқлар кўриниш шаклига қараб туташганлик ёки ўзгарувчанлик тасаввурини беради. Аммо, асосий чизиқли элементлар вертикал, горизонтал, қия ва эгилган чизиқлар абстрактсия (мавҳум) сифатида қабул қилинса-да, шунга қарамай улар қандайдир предметлар контури сифатида ифодаланади ёки бизнинг баланд дарахтлар, уйлар ёки горизонт чизиғи ҳақидаги реал тасавурларимиз

билан боғлиқ. Чизиқларнинг бу хусусиятлари билан тўғри бурчак (куб) қия (пирамида, конус) ва тузилиши бўйича статик, динамик, ёки ўзида шу ва бошқа сифатларни мужассамлаштирган мураккаброқ шаклларни ҳосил қилувчи фигуралар ҳам боғланган.

Графиканинг чизиқли тили, ифодавийлиги чизиқларнинг кўриниши (тўғри, эгри, ингичка, туташ, узук-юлук) хусусияти, чизиқларнинг колорити ва рангига (қора, кулранг, оч ранг, рангли) ҳам боғлиқ. Чизиқларнинг бундай бевосита хусусиятлари билан бирга, уларнинг турли муносабатларига асосланувчи қонуниятлар ҳам мавжуд. Бундай қонуниятнинг кўринишларидан бири чизиқли контраст ва нюансдир.

Чизиқли контраст ва нюансларнинг аҳамияти композиция чизиқлар кўриниши, колорит, ранг ва ритм орқали ҳосил қилинган орнаментлар қурилишида айниқса яққол ўз аксини топади.

Чизиқли контраст ва нюанслар саноат графикасида текислик тасвирларида қандай бўлса, фазовий тасвирларда ҳам худди шундай фавқулудда муҳим рол ўйнайди.

Қоғоз варағи текислиги, ўз-ўзича, тасвирнинг бирор элементсиз, тасвир текислиги сифатида ўзида ифодавий сифатларни мужассамлаштиради. Бунда у тўғри бурчакли ёки бошқа шаклда, фактурали, рангли ва шу каби шаклда бўлиши мумкин.

Тасвирий текисликнинг образли имкониятларидан фойдаланиб, рассом унга турлича ифода бериши мумкин: бир ҳолда - текислик (текислик тасвирида), бошқа ҳолда - фазо (фазовий тасвирда). Шундай қилиб, тасвирий текислик ўз ифодавий имкониятларига эга бўлган бадиий шакл сифатида қабул қилиниши керак (Бу ерда гап ҳар қандай ҳиссий идрокдан мустасно бўлган геометрик текислик тушунчаси ҳақида эмас, балки бундан буён текис юза деб юритилувчи, тасвирий текисликни бадиий шакл сифатида тушуниши ҳақида бормоқда).

Ҳеч қандай тасвир элементларига эга бўлмаган текис юза бизга тартибсиздек, уюлмагандек туюлади. Бу юзага чизилган чизиқ дастлабки ташкил қилувчи элемент ҳисобланади. Чизиқларнинг симметрик ёки асимметрик жойлашиши

тасвирнинг статик ёки динамик негизини белгилайди.

Икки координатлар - вертикал ва горизонтал текис юза тўғри бурчакли шакл характеристикасини белгилайди ва саноат графикасда текислик тасвирининг бошланғич элементи ҳисобланади.

Аниқ бир маромли ритмик тартибда моҳияти бўйича бир хил горизонтал ва вертикал чизиқлар билан бўлиб чиқиш орқали, текис юза бир хиллигининг идрок қилинишига эришилади.

Кўриниши ва моҳияти бўйича турли чизиқлар билан нотекис бўлиниш текис юзанинг бузилиши, ўзгариши каби сохта тушунчани келтириб чиқаради. Буни текис юзанинг бўлиниш воситалари ёки чизиқларнинг контраст ва нюанс воситалари билан, бу юзанинг горизонтал, вертикал, текислик ва фазовий-аниқ тузилишини кўрсатиб бериш керак бўлганда инобатга олиш зарур.

Текис юза тузилиши хусусияти, қалинлиги ва туси бўйича контраст ва нюанс чизиқларнинг турли ўзгариши ва чизиқли тизилиш хусусиятининг ўзгариши орқали эришилган ифодавий чуқурлик ёки бошқа бадий сифатга эга чизиқ ва текисликларнинг кўриб идрок қилиниш даражасига боғлиқ.

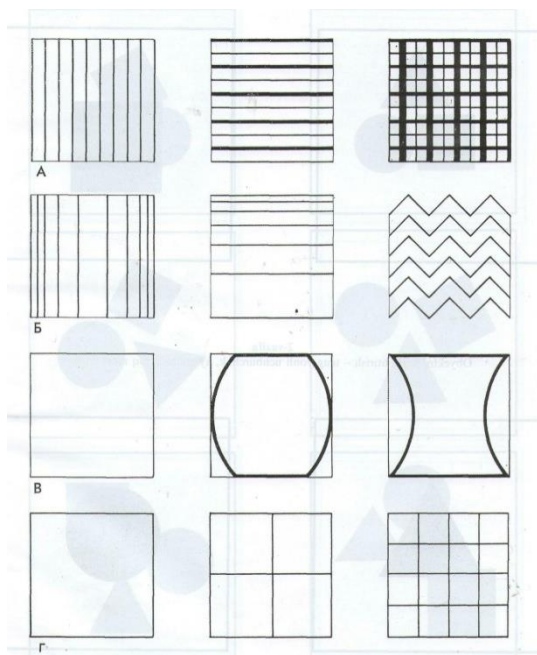
Чизиқлар контрасти, бўлиниш усуллари бадий шакл сифатида текис юзанинг бошқа сифатларини ҳам очиқ беради (катта, кичик, енгил, оғир, ёрқин, тўқ ва ш.к.)-

Биз текислик тасвирини кўрадиган ортогонал проекцияларда (тасвирларда) чизмаларни бажаришда чизиқли контраст алоҳида аҳамият касб этади. Бундай чизмаларнинг ифодавийлиги ва аниқлиги чизиқли техникадан, хусусан, чизиқли контрастдан моҳирона фойдаланишга боғлиқ.

Текис шаклларда ҳажмнинг дастлабки элементлари чизиқлар контрастидан фойдаланганда (текис шаклнинг бир ёки икки томонини бўрттириб чизиш) пайдо бўлади. Баъзи чизиқларни бўрттириб чизиш усули, ёритишнинг шартли ёки қабул қилинган йўналиши билан мувофиқликда, чизмада рельеф принципи бўйича проекция ҳажмий характеристикасини намоён қилиш зарур бўлганда фойдаланилади.

Текис юзани сифат (фазилат, хислат) чизиғи билан намоён қилиш кўрсатиб

ўтилган (расмга қаранг)

1-расм (Д.А.Назиловнинг Композиция асослари китобидан олинган)

Бунда А- текис юзанинг бир хиллиги унинг бир хил вертикал горизонтал ёки кўриниши бўйича мураккаброқ чизиқлар билан қафий аниқ ритмик тартибда бўлиниши орқали таъкидланади. Текис юзанинг тузилиши контраст чизиқлар билан кўрсатилади. Контраст сабабли чизиқлар бири иккинчисига нисбатан турли чуқурликларда ётгандек бўлиб идрок қилинади (фазовий перспектива). Текис юза ўзининг бир

хиллигини йўқотади ва чуқурликка эга бўлади. Б- текис юзанинг кўриниши бўйича турлича бўлган чизиқлар билан нотекис бўлиниши унинг деформатсияси (эгри, релефли) таассуротини беради. В- текис юзанинг чизиқли контур билан деформатсияланиши (бузилиши). Г- текис юза масштаби идрок қилинишининг унинг бўлинишлари билан боғлиқлиги. Катта бўлиниш катта ўлчамлилик таассуротини беради.

Турли қалинликдаги чизиқлар билан чизилган бир қанча бир хил геометрик шакллар (квадратлар) мисолида чизиқлар ва қоғознинг турли ўзаро таъсири сабабли, улар томошабиндан турли масофада ётгандек бўлиб кўринишини сезиш мумкин. Қалин контур шаклни биринчи планга кўтаради. Тасвирлардаги чуқурлик варақ юзасида бир шаклнинг бошқа шакл устига статик ва динамик жойлаштириш ва бир шаклни бошқа шакл устига қўйиш ёки бир қанча ўхшаш шакллар секин-аста камайиши (фронтал фазо) орқали амалга оширилади.

Чизиқли контраст ва нюанс кўп ҳолларда уч координат бўйича (чизиқли перспектива) қурилган фазовий тасвирларда ҳам муҳим.

Чизиқлар ва қоғознинг контраст ўзаро алоқасида графиканинг бошқа

хусусиятлари ҳам чизиқли тасвирда яратилади. Чизиқ фақат шакл чегарасини аниқлаб қолмай, уни тўлдиради ҳам. Кўриниши бўйича турли чизиқлар бир-бири билан биргаликда ва штрихлар колорит, ранг ва фактура туйғусини беради.

Кўриб идрок қилишнинг бу қонунияти чизиқли чизмада материал (хомашё) хусусиятларини, унинг ташқи сифатлари - ёрқинлиги, ранги, фактурасини кўрсатиб бериш учун фойдаланилади.

Оддий шаклларининг тўрт вариантини муҳокама қиламиз. Дарҳақиқат, уларнинг кўпи мавжуд, лекин уларнинг ҳаммаси шу тўрт асосий вариантга киритилиши мумкин.

1. Квадрат. Тугалланган, мустаҳкам шакл, тасдиқловчи образларни ифода этишга тайёр. Маълум шароитларда - ҳаракат, айниқса, «парвоз»дан йироқ оғир шакл.

2. Учбурчак. Текислик ва фазода ривожланувчи, ҳаракатнинг потенциал имкониятларини ўзида мужассам этган фаол шакл. Агрессив образларни ифода этиши ёки юзага келтириши мумкин. Учи юқорига қаратилган ҳолда у мустаҳкам, пастга қаратилганда мустаҳкам эмас. Бу шаклда қарама-қаршиликлар кураши яққол акс этган, бу ҳам ўз ўрнида аниқ образларни яратиш учун зарур бўлади.

3. Айлана. Бу шаклда бошқалардан кўра кўпроқ табиат, ер, олам ғояси тасвирланган. Шунинг учун «эзгулик», «ҳаёт», «бахт» каби тушунчалар, айлана шакли ёки унинг ҳосиласи бўлган инсонда умумлашади.

4. «Нуқта-доғ». Унинг оқувчанлиги, характери бўйича номустаҳкам образларни ифодалайди. Романтиклик, дилхиралик, умидсизлик - мана уларнинг кўлами.

Чизиқларга, шунингдек, образлар ифодаси хос. Доғ силуетини чегараловчи туташ чизиқ, шу доғнинг шаклини идрок қилишга боғлиқ. Юмалоқ эгриликдаги чизиқлар, айлана, эллипс ва бошқа шунга ўхшаш шакллар, серқирра синиқ чизиқлар учбурчакни эслатади. Доғга нисбатан чизиқда кўпроқ ҳаракат ётади, чунки бу ерда унинг оптик талқини ифода этилади. Ҳаракат шиддатли йўналтирилган ёки секин, камроқ мақсадга йўналтирилган, мантиқсиз, шу билан турли образларни ташкил қилувчи бўлиши мумкин. Бир чизиқ бу сезгиларнинг

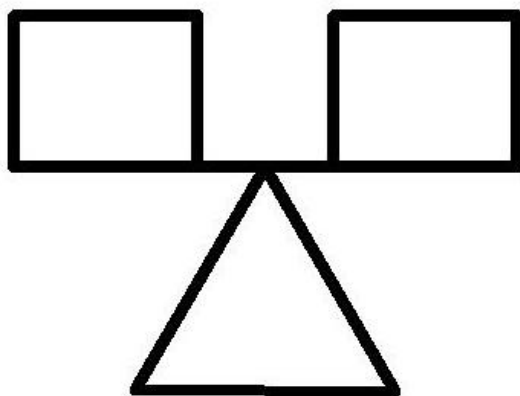
бир савияси, бир қанча такрорланган чизиклар таъсирни кучайтиради. Хараактери бўйича турли чизиклар идрокни бойитади, образни мураккаблаштиради, лекин уни бемаънилик даражасигача олиб бориши мумкин.

Текисликдаги композиция элементларига доғ ва чизиклар билан бир қаторда нуқталар ҳам киради. Бу ҳам шакл, айрим ҳолларда усиз ҳеч нима қилиб бўлмайди. *Нуқта* идрок қилиш фаоллиги унинг «ёлғизлиги»дан ёки бир қанча нуқталар, ёки бошқа элементлар бирикувигача боғлиқ.

КОМПОЗИЦИЯ ҚОНУНЛАРИ. МУВОЗАНАТ

Санъат асарини, демак, уйғунликни ярата туриб, унинг икки зарурий шартини бажариш керак: биринчиси - **мувозанат**, иккинчиси - **умумийлик** ва бир-бирига бўйсунушлик. Композициянинг асосий қонунлари шундай.

Композицион мувозанат. Бу композициянинг шундай ҳолатики, унда унинг ҳамма элементлари ўзаро мувозанатлаштирилади. Лекин бу тушунчани ўлчовларнинг оддий тенглиги билан чалкаштирмаслик керак. Мувозанат композиция асосий массаси жойлашувига, композицион марказни ташкил қилишга, композициянинг пластик ва ритмик қурилишига, унинг пропорционал бўлинишига, алоҳида бўлақларнинг ўзаро ва умумий ранг, тонал ва фактура муносабатларига боғлиқ.

Тартузли натюрморт
Ғ.Абдурахмаонов

Шундай қилиб, хулоса қилиш мумкинки, композициянинг восита ва қонунларидан бирортаси ҳам алоҳида ҳолда уйғунлашган асарни яратмайди, чунки уларнинг ҳаммаси ўзаро боғлиқ ва мувофиқлашган.

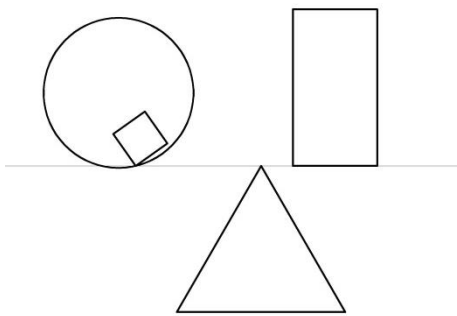
Композиция қонунларига қайтамыз. Мувозанат симметрик ва асимметрик композицияларда турлича намоён бўлади. Симметрия ўзича композицияда мувозанатлаштириш кафолати бўла олмайди. Симметрик элемент ва текисликнинг миқдорий номувофиқлиги (ёки қисмлар ва бир бутуннинг дисПропорцияси) кўринишдан мувозанатлаш-маган бўлиб кўринади. Инсон доимо предмет-фазовий муҳитда тўла ҳиссий қулайлик ва яшаш гармониясини яратувчи шакл мувозанатига интилади. Симметрик композицияни мувозанатлаштириш асимметрик композицияни мувозанатлаштиришдан анча осон ва, бунга анча оддий воситалар билан эришилади, чунки симметрия композицион мувозанат учун замин яратади.

Яхши топилган симметрик композиция, унириг тузилиш мураккаблигига боғлиқ бўлмай, осон ва тез идрок қилинади. Асимметрик композиция кўпинча узоқ вақт ўйлашни талаб қилади ва аста-секин намоён бўлади. Лекин симметрик композицияни ифодалироқ деб тасдиқлаш нотўғри. Санъат тарихи тасдиқлайдики, гармония қонунлари бўйича асимметрик қурилган композициялар, симметрик композициялардан бадиий қиймати жиҳатидан қолишмайди.

Симметриянинг вертикал ёки горизонтал ўқли акс тасвир, марказий ва бурчакли турлари кўпроқ қўлланилади.

Биз марказга фаол эътибор қаратувчи карказли, шунингдек, бурчакли симметрия ҳақида эслатдик. Марказлидан фарқли ўлароқ, унда ҳаракат яратилади, яъни *марказга қараб ҳаракат - марказга интилиши, марказдан ҳаракат - марказдан қочиши*. Бундай композицион усул кенг қўлланилган ва ҳозир декоратив амалий санъатда ҳам қўлланилади: керамик идишлар, рўмоллар нақшида, интерерда шифт, пол текислиги ечимиди ва шаклларда.

Симметрия фақат текислик композицияларида эмас, шунингдек, ҳажмий ва ҳажмий-фазовий композицияларда ҳам қўлланилади. Шунини таъкидлаш кераки, XX аср бошларида тезликлар, қаноатланмаслик, мантиқсизлик асрида симметрия бир қанча иккинчи планга ўтиб қолди ва асимметрик композицияга биринчиликни берди. Асимметриядан фойдаланиш, талаба олдида турган вазифаларга боғлиқ ҳолда гуруҳ ёки элементлар гуруҳини жойлаштириш зарур бўлган текисликка фаолроқ муносабатда бўлиш имконини беради.

Бундай ҳолларда композицияни мувозанатлаштириш анча мураккаб, лекин бунинг учун ранг ва унинг тўйинганлиги, шакл ва унинг қиёфаси, текисликда мўлжал олиш, фактура каби тасвирий воситалар, шунингдек, гармонизация воситалари - ритм, пропорция, контраст, нюанс ва

масштаб каби воситалар мавжуд. Композицияда гармония, яъни уйғунлик ҳақидаги, унинг асосий ва зарур шарти - мувозанат ҳақидаги гап шундай мантиқий хулосага олиб келадики, ҳамма нарса - элементлар миқдори, уларнинг шакли, уларнинг композицион текислик билан ва ўзаро муносабати, уларнинг ранг, колорит ва фактура ечими ўзаро боғлиқликда бўлади. Шунинг учун уйғунликнинг бир қонунини бажаришга эришиб, иккинчи қонуни - бирлик ва бир-бирига бўйсунушлик шартларини бажариш зарур. Ва аксинча, асар бирлиги, яхлитлигини яратиш, сиз шу билан унинг мувозанати масаласини ҳал этасиз. Шу икки шартни бажарибгина, сиз уйғунликдаги композиция яратдим, деб айтишингиз мумкин.

КОМПОЗИЦИЯ КАТЕГОРИЯЛАРИ

Санъат асарлари яратилишида асос бўлувчи қонунларни *уйғунлик қонунлари* деб қабул қилинган. Уларга *мувозанат қонуни*, *бирлик ва бир-бирига бойсунуш қонуни* киради. Аммо уйғунлик қонунлари бўйича ёрдамчи бадиий воситаларсиз композиция яратиш бўлмайди. Улар қаторига сиз билганингиздек, ритм, контраст, нюанс, ўхшашлик, шунингдек, пропорция ва масштаб киради. Булар уйғунлаштиришнинг асосий воситаларидир. Уларнинг иштирокисиз

тузилган композиция мавжуд эмас.

Тектоника (композиция категорияси) - буюм шаклида унинг конструкцияси ва ундаги хомашё моҳиятининг кўриниб турган акси. Айнан тектоникада шакл ва маҳсулот моҳияти алоқаси акс этади.

Ҳажмий-фазовий тузилиш - композициянинг иккинчи муҳим категорияси. У билан маҳсулот шакли ва фазо муносабати, ўзаро алоқаси белгиланади. Дизайнер фазони инобатга олмай эстетик мукамал маҳсулот ярата олмайди.

КОМПОЗИЦИЯНИНГ ХУСУСИЯТ ВА СИФАТЛАРИ

Композиция хусусият ва сифатларида маҳсулотнинг куйидаги кўрсаткичларини ажратиш мумкин: маҳсулот шаклининг уйғунликдаги яхлитлиги, элементларнинг бир-бирига бўйсунуши, элементларнинг композицион мувозанати, улар комбинациясида симметрия ва асимметрия, уларнинг динамиклиги ва статиклиги, характер бирлиги.

Маҳсулот шаклининг гармоник яхлитлиги конструктив ечим билан унинг композицион талқини алоқасининг мантиғи ва узвийлигини ифодалайди. Шаклнинг гармоник яхлитлиги ва маҳсулотнинг бошқа параметрлари таҳлили схемасини куйидаги кўринишда ифодалаш мумкин:

- дастлабки таассурот ва муҳокамани тузиш;
- шакл тузилиши назарияси асосида композиция таҳлили ва хулосаларни таърифлаш;
- муҳокама ва хулосаларни таққослаш, яқунловчи қарорни қабул қилиш.

Табийки, маҳсулот эстетик даражаси ҳақидаги яқунловчи қарордан олдин функция, материаллар конструкцияси ва технология кўринишидаги обектив шакл ҳосил қилувчи омилларни ўрганиш керак.

Буюм элементларининг бир-бирига бўйсунуши ҳам композиция қонуниятларига таянади. Буюм характериға боғлиқ равишда унинг элементлари бир-бирига бўйсунуши турли асосларға эға бўлади.

Элементларнинг композицион мувозанати ва маҳсулот шакллари унинг композицион марказға нисбатан мувозанати билан белгиланади.

Замонавий хомашёлар кўринишдан жуда номустаҳкам намоён бўлувчи ажойиб шаклдаги пишиқ ва мустаҳкам конструкцияларни яратиш имконини беради. Бундай ҳолда дизайнернинг вазифаси - маҳсулотга кўринишдан мустаҳкамлик беришдир.

Симметрия, асимметрия ва улар комбинацияси

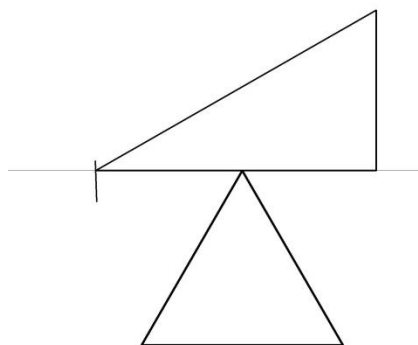
Эстетикада симметрия деганда (грекчада «симметрия» - мутаносиблик) бир бутуннинг алоҳида бўлақларининг фазода уйғун жойлашуви, мутаносиблиги ва улар орасидаги мувофиқлик тушунилади.

Симметриянинг акс тасвир, марказий, текисликдаги ва ўқли каби оддий турлари анча маълум, лекин улар бадий конструкциялаш амалиётида камдан-кам қўлланилади. Гап шундаки, маҳсулотлар элементларининг катта миқдори (шу жумладан, радиоэлектроникада ҳам) ҳамда инсоннинг маҳсулот билан ишлаш қоидалари амалда симметрик тузилишдан фойдаланишга имкон бермайди. Шунинг учун кўпинча дизайнернинг қисман маҳсулот асимметрик шакли, асимметрик, лекин композицион мувозанатлашган тузилишлар билан ишлашга тўғри келади.

Шакл яхлитлигининг асосий шарти унинг кўринишдан композицион мувозанатлашганлигидир.

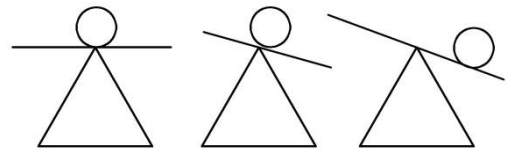
Шакл динамиклиги ва статиклиги. Шакл динамиклиги унинг бир йўналишли шакл яратувчи қисмлари муносабатларининг контрастида намоён бўлади.

Айнан ўхшаш бўлган муносабатларда шакл статикдир. Бу муносабатларни биз фақат горизонтал ўқ бўйича баҳолаймиз.

Горизонтал жойлашган конус динамик фигура намунаси бўла олади. У худди чапга ҳаракат қилаётгандай кўринади. Агар тўғри бурчак нотенг бўлақларга бўлинса, ҳатто унга ҳам динамиклик бериш мумкин. Қисмлар муносабатида қанчалик прогрессия, яъни ўсиш ёки камайиш аҳамиятли бўлса, шакл шунчалик динамик бўлиб туюлади.

Агар конус вертикал қўйилса, унинг динамиклиги йўқолади. Горизонтал бўйича шаклнинг тенг бўлақларга бўлиниши унинг статиклигини кучлироқ намоён қилади. Агар шакл симметрик бўлақларнинг нотекис бўлиниши унинг симметрия ўқиға йўналтирилган бўлса, шакл кескин статик ҳолда бўлади.

Шакл характери бирлиги - композициянинг муҳим хусусияти ҳисобланади. У билан берилган шаклнинг ҳамма элементлари - шакл қурилишига бўлган ягона ёндашув билан белгиланади.

КОМПОЗИЦИЯ ВОСИТАЛАРИ

Ҳар қандай композиция ўзига хос воситалардан тузилади. Воситалар уйғунлиги, мутаносиблиги меъёрида ва тўғри топилган ҳолда қўлланилиши композицияга ижодий ёндашилганликдан далолат беради.

Композиция воситаларига аниқловчи композицион усул, пропорция ва масштаб, контраст ва нюанс, метрик такрор ва ритм, ранг, соялар ва пластика киради.

Аниқловчи композицион усул маҳсулот шакли устида ишлашда муҳим ташкилий асос ҳисобланади ва ижодий изланишнинг йўналишини белгилайди.

Техник таклиф ёки эскиз лойиҳаси босқичида маҳсулотнинг асосий элементлари ва маълум техник параметрларни таъминловчи унинг жоиз жойлашиш вариантлари аниқлангандан сўнг, дизайнер ҳал қилувчи композицион усулни танлаши, маҳсулот композицияси ғоясини аниқлаши лозим. Техник жойлаштириш схемаси вариантларини билган ҳолда, дизайнер ўзининг бадиий-конструкторлик вариантларини яратади, шакл тузилиши умумий кўринишини аниқлайди (ташқил этувчи юзаларнинг радиусли, андозали ёки текис майда шакллари, шаклнинг нюанс ёки контраст ечими, шакл элементларининг материали ва туташган жойлари). Бу ягона белгиловчи композицион усулда берилган маҳсулот ёки уларнинг гуруҳлари композицияси воситалари бирлигини кўрсатиш имконини беради.

Пропорция ва масштаб - композициянинг муҳимлиги бўйича навбатдаги

воситаларидир. Пропорция шакл гармониклигининг кучли воситаси ҳисобланади, шунинг учун кўпинча маълум муносабатлардан фойдаланишга ҳаракат қилинади («олтин кесим» ёки унинг функцияси). Аммо амалий тажриба шуни кўрсатадики, гап фақат манфий муносабатлардагина бўлмай, дизайнернинг мураккаб шаклни уйғунлаштиришдаги маҳорати ва истеъдодида ҳамдир.

Бунда қуйидаги жуда муҳим икки омилни инобатга олиш зарур:

- 1) Пропорцияларни идрок этиш шакл юзаси ва унинг кўриб идрок қилинишини умуман ўзгартира оладиган қиёфаси хусусиятига боғлиқ;
- 2) Пропорциялаш шаклнинг ҳамма элементларини инсон билан, албатта, нисбатлаштирилган бир-бирига таъсир этувчи нисбатларнинг ягона системасида қамраб олиши керак.

Бадий образга ифодавийлик беришда шакл пропорциялари алоҳида аҳамият касб этади. Квадрат фигурадан ҳосил бўлган ҳис-туйғуни муҳокама қилиб, биз унинг томонлари ўлчамлари муносабатига аҳамият бермадик. У 1:1 нисбатда эди. Бу муносабатни 1:10 қилиб ўзгартириб кўрайлик. Энди фигуранинг жойлашишига қараб унинг хусусиятлари намоён бўлади: ёки мустақкамлиги кучаяди ёки ҳаракат имкониятини ошириб, фигура енгиллашади.

Бадий образни ечиш учун фақат яхлит шакл эмас, унинг бўлаклари нисбатлари ҳам муҳим. Қисмларнинг яхлитлик билан пропорционал муносабати уни талқин қилишнинг турли варинатларини беради.

Пропорция (нисбат) - асар элементлари орасидаги ва бошланғич деб қабул қилинган, ундаги яхлитликнинг қисмларига нисбатан мувофқлигидир. Ҳар қандай мутаносиблик мана шунга асосланади.

Шакл Пропорциялари ҳақида гапиришни бошлаб, контрастлаштириш, яъни тафовутларни, қарама-қаршиликларни таққослашда қурилган унинг ифодалилигини таъкидламаслик мумкин эмас. Масалан, катта шакл ва кичик деталлар контрастида, доғ ва чизиқнинг ёпиқ ва очиқ шакл контраст муносабатида унинг аҳамияти катта. Шакл сезиларсиз даражада ўзгарганда (нюанс), унинг ўлчам ва тузилиши ўз ифодавийлигини йўқотмаган ҳолда бошқа

тарздаги образлар пайдо бўлади. Шаклни пластик фаол ташкил қилувчи воситалар қаторида ритмни кўрсатиш мумкин.

Уйғунликнинг асосий воситаларидан бири бўлган Пропорцияга (яхлитлик ва қисмлар алоқаси) аҳамиятни қаратамиз. Яхлит асар бирлиги мавзусини давом эттириб, шуни тасдиқлаймизки, Пропорциялар - асосида яхлитлик ва шу яхлитликни ташкил этувчи қисмларнинг муносабатлари ғояси ётувчи воситадир. Пропорция деганда яхлитлик қисмларининг ўзаро ва шу яхлитлик билан муносабати тушунилади.

Ренессанс даврида ўрта пропорционал муносабатни беназир нисбат деб атаганлар.

Леонардо да Винчи (Уйғониш) Пропорциялаш системаси билан ишлаб, унга «олтин кесим» номини беради.

Уйғунликни яратиш учун, яъни яхлит асар яратиш учун рассом, табиат қонунларини эгаллаши ва ундан сўнг қўллаш билиши лозим.

Шуни айтиш керакки, Пропорциялаш муаммоси - фикрлашни талаб қилувчи мураккаб бадиий муаммолардан биридир.

«Инсон ҳамма нарсанинг ўлчамидир». Делфия ибодатхонаси мрамартошида шундай ибора ўйиб ёзилган. Бу сўзлар масштабнинг асосий ғоясини аниқ таърифлаб беради. Инсон нимани яратса, у ўзи учун ва ўзига мослаб яратади.

Масштабга пропорционаллаштириш системаларини тўғри қўллаш орқали эришилади. Шаклни алоҳида деталларга ажратиб, керакли масштабга эга бўлиш мумкин. Шакл сирлироқ, маъносизроқ идрок қилинади. Ва аксинча, уни йириклаштириб, майда нарсалар билан, атайин киритилган ва кичрайтирилган элементлар билан таққослаб (демак, контрастни қўллаб) маҳобатли идрок қилинувчи шаклни яратиш мумкин, унга катта маънолилик бериш мумкин. Масштаб воситасида образнинг зарур ифодавийлигига фақат шакл билан ишлаб эмас, балки бошқа - ранг ва фактура каби ифода воситаларини тўғри қўллаб ҳам эришиш мумкин.

Бинобарин, асар масштаблилиги абсолют катталиқ билан белгиланмайди. ўлчами жиҳатидан катта бўлмаган асар йирик масштабга эга бўлиши, маҳобатли

образларни ифода этиши мумкин. Ва аксинча, катталиги бўйича йирик асар баъзида кичикдек идрок қилинади.

Пропорция, контраст, нюанс, ритм, масштаб -булар уйғунлаштириш қонунлари бўйича шакл яратишда рассом фойдаланадиган воситалардир. ўз навбатида айнан шакл ўйлаб топилган асарнинг бадиий образини беради.

Масштаблилик ўз моҳиятига кўра, маҳсулотни инсонга нисбатан пропорционаллаштиришнинг алоҳида тури.

Уйғунлаштиришнинг бирйўла уч воситасини -контраст, нюанс ва ўхшашликни кўриб чиқамиз. Уларнинг ҳаммаси санъат асарларида тасвирий воситаларнинг сифат ўзгариши ва сифат муносабати ҳақида хабар беради. Агар контраст - тасвирий воситалар сифатларининг максимал ўзгариши бўлса, нюанс - минимал, ўхшашлик эса - бу сифатларнинг такрорланишини билдиради.

Контраст, нюанс, ўхшашлик, бу - тенглашган, бирликдаги ва бир мақсадга бўйсунган композицияни, яъни ҳарама муносабатларда гармоник бўлган композицияни тузишда ёрдам берувчи композицион воситалардир.

Контраст ва нюанс - бир-биридан алоҳида тарзда мавжуд бўла олмайдиган ўзаро тўлдирувчи воситалардир.

Уйғунлик, бу- қарама-қаршиликлар мувофиқлиги, уларнинг мувозанатидир.

Контрастлар ўрни универсал: улар композициянинг ҳамма элементларига - уни ташкил қилиш ғоясидан бошлаб ва сюжет қуришдаги контрастнинг аҳамиятигача дахлдордир.

Контраст - маҳсулот композицион элементларининг шакл, текстура, ранг, ёруғ-соя ва бошқа кўринишларда бир-бирига қарама-қарши қўйиш, **нюанс** эса композицион элементлар хусусиятларининг секин-аста, нозик ва ўзаро боғлиқликдаги ўзгаришидир.

Контраст шаклга фаоллик беради, унинг таъсирини фаоллаштиради. Бунда ёруғ-соя контрасти ранг контрастига нисбатан кучли таъсирга эга. Колорит кучидаги хатолик яхлитликнинг қисман бузилишига олиб келади. Тузилишлар контрастидаги хатолик маҳсулот шакли яхлитлигини тўлиқ бузиши мумкин, бу ортиқча контраст дейилади.

Метрик такрор ва ритм - элементлар такрорланишининг маълум қонуниятлари. Агар такрорланишлар ораси бир хил бўлса (ёки кўринишдан бир хил бўлиб туюлса), бу метрик такрордир. Агар такрорланишлар ораси секин-аста ўзгарса, бу ритмикадир. Ритм - элементлар тузилиши тартибининг қонуний ўзгариши бўлиб, алмашинувчи, элемент хусусиятларининг секин-аста миқдорий ўзгаришларида биз улар мажмуининг маълум бир ритм кўринишидаги динамик хусусиятларига эга бўламиз. Ритм элементлар хусусиятлари динамикасини яратади ва кузатувчи кўзларини маҳсулот композицион марказига «олиб боради», бу эса ўз навбатида ундан, маҳсулот мнемоник (есда сақланадиган) тузилишини яратишда информатсия берувчи сифатида фойдаланиш имконини беради.

Ритм - айнан «такт, маром» (грекчада -«рафмос») деган маънони англатади. Ритмнинг муҳим белгилари - кўриниш, элементлар ёки шаклларнинг такрорланиши, уларнинг алмашиниш қонунияти кабилардир.

Метриклик, бу - механик тарзли ҳаракатдаги бир маромлилиқ. Агар композицияда ритм ривожига чегараланган бўлса, метрик композиция чексиз қайтарилади. Орнамент метрик қаторнинг ёрқин намунаси бўла олади. Турли тўлқинсимон ва тўғри чизиқлаит кичкина крестлар, ромблар, айланачалар - буларнинг ҳаммаси қаторда, текисликда ёки бирор ҳажмда қаторлашиб, шу билан орнамент ҳосил қилувчи маълум информатсиядир.

Лекин шундай бўлса-да, асосида метр ётувчи композиция яратиб, биз метрнинг кейингиси билан пластик алоқаларини ўйлаб чиқишимиз зарур. Метрик композицияларнинг бундай тури *раппорт* ёки *раппортли композиция* дейилади. Улар асосан матоларда расмлар чизишда фойдаланилади. Бундай коразитсиянинг уч хили майжуд: сеткали, йў1-йўл ва катак-катак. Одатда матолардаги композицияларда ўсимлик, ҳайвон ва геометрик мавзулар қўлланилади. Метрик композициялар учун статика хос.

Статика - хотиржамлик, мувозанат ҳолати.

Метрдан фарқли ўлароқ ритм, композицияга динамиклик беради ва мураккаб хусусиятдаги ҳаракатни келтириб чиқаради. Ритм динамикаси бир турдаги

элементлар ва фазонинг қонуний алмашинуви билан юзага келади.

Санъат асарини идрок қилувчи томошабин учун ритмнинг икки тури мавжуд: *фаол-динамик ва пассив-динамик*. Уларнинг биринчи турига овозли (музикали), ракс, ёруғлик ва бошқа ритмлар, яъни маълум вақт чегарасида пайдо бўладиган ва йўқоладиган ритмлар киради. Иккинчи (пассив) турига пластик шакллар доимий қатнашадиган ва ритмни ҳис қилиш реал мавжуд элементларнинг ўзаро муносабатидан пайдо бўладиган меъморчилик, ранг-тасвир, хайкалтарошлик ва графикадаги ритмлар киради.

Қачонки қандайдир битта қонуният (шакл, ранг, фактура ёки элементлар орасидаги масофа) ўзгарса, ритм оддий бўлади ва қачонки ўзгаришлар бирданига бир қанча кўрсаткичлар бўйича бўлса, ритм мураккаб бўлади, Масалан, шакл кўриниши ўзгаради ва ранг бўйича тўйиниш юзага келади ёки элементлар орасидаги масофа ўзгаради ва бир вақтнинг ўзида ўз фактуравий хусусиятини ҳам ўзгартирган шакл кичраяди. Ритм композицияларни фақат бойитибгина қолмай, уларни ташкил қилишга ҳам ёрдам беради. Текислик композициясида қандай бўлса, ҳажмий, фазовий композицияларда ҳам шундай ритмсиз ишлаш қийин. Ритм барча тасвирий воситалар ёрдамида ифода қилиниши мумкин: *шакл ритмлари* (нуқта, чизиқлар, доғлар ва уларнинг бирикуви), *ранг ритмлари* (ахроматик ва *хроматик*), *фактура билан ифодаланувчи ритмлар* мавжуд.

Бир композицияда ритмда ва бир-бирига нисбатан параллел ривожланувчи, кесишиб ёки ҳатто қарама-қарши йўналишда ҳаракатланиб қурилган композицион бирикманинг катта миқдори бўлиши мумкин. Ритмик қурилиш ҳисобига текислик ёки ҳажм маркази фаол ташкил топади, ҳажмий-фазовий ечимда эса асосий ғоя аниқланади. Миқдорий ёки сифат ўзгаришлари ҳар бир композицион бирикмада ўз оралиқ масофаси билан, тасвир воситаларининг ўзгариши билан ўзига хос тарзда бўлиши мумкин.

Ритмик қурилиш қонуниятлари билими кўп жиҳатдан ҳар қандай турдаги композицияларни,

уларнинг бирлиги ва бир-бирига бўйсунуши, яхлит асар сингари уларнинг қисмлари мувозанатини яратиш муаммоларини ҳал қилади.

Композицияларда метр ва ритм муносабатларидан фойдаланиш мумкин. Ритмик қаторларнинг метрик такрорланиши жуда оригинал асарлар яратишга ёрдам беради. Шакл бадий образ ифодасининг энг муҳим воситаси, лекин бирдан бир, ёлғиз восита эмас. Ранг шакл билан мувофиқликда ўз моҳияти жиҳатидан бой асарларни ташкил этади. Бундан ташқари, ранг, фактура ёки ёруғлик билан ифодаланмаган тасвирий шаклнинг ўзи шунчаки мавжуд эмас.

ФРОНТАЛ КОМПОЗИЦИЯ

Ҳамма «текислик» композициялари, шунингдек, рельефга эга бўлган композициялар *фронтал композиция* ҳисобланади.

«Текислик»даги композициялар турли техника ва материалларда бажарилган асар сифатида ифодаланган. Анъанавий техникада бажарилган ранг-тасвир ва графика асарларини, фан ва техника ривожининг маълум бир даражасидагина пайдо бўла олган асарларни кўрсатиш мумкин. Уларга компьютер графикаси, голография ва бошқалар киради. Фронтал композиция хомашё фактураси кўпинча композицияга рельефлилик берадиган (тўқимачилик-гобелен, шиша-витраж ва ҳ.к.) амалий-безак характеридаги асарларда кенг қўлланилади.

«*Текисликдан чиқиб турувчи*», демак рельефга эга бўлган композициялар, шунингдек, фронтал композицияга киради. Улар томошабинга фронтал бўлиб кўринадиган ва ён тарафдан қарашни талаб этмайди.

Асарлар рельефи ёруғлик ва соя ҳисобига уларнинг шакли ва композицион қурилишини ифодалаш имконини беради. Бундай композицияларга хомашё иши ва фактура ўйини холос.

Фронтал композициялар, бошқа композицияларга қараганда кўпроқ, ижодкор талаба томонидан мустаҳкам асар сифатида яратилади. Айнан шу билан муҳит таъсири инкор қилинадиган, масштаб, услубият, улар мавжуд бўладиган фазони ташкиллаштириш ҳақида ўйламаслик имкони туғилади. Асарнинг мустақиллиги рамка, хошия, чизик, тўсиқ ва бошқа композицион усуллар билан намоён қилинадиган. Улар асарни фазодан ажратиш муаммосини ҳал қилади, композицияни ўрайди. У фақат ўз ичида ривожланади. Шу билан бир вақтда

«рамка»даги фронтал композиция, интерер ечимида қандай бўлса, экстерер ечимида ҳам худди шундай чуқур-фазовий композициянинг элементи бўла олади. ўз шакли, пластикаси, ранги, фактураси, қурилиши билан у, композицион тузилишга фақат узвий кирибгина қолмай, уни ривожлантириши ва ҳатто композицион марказ бўлиши мумкин. Негаки уйғунлашувнинг композицион қонун ва воситалари композициянинг ҳар қандай турида мавжуд бўлади, гоҳо бирор марта уни англаб, фронтал, ҳажмий ёки чуқур-фазовий композиция асарларини яратишда сиз улардан бемалол фойдаланишингиз мумкин.

ҲАЖМИЙ КОМПОЗИЦИЯ

Ҳажмий композицияга уч ўлчамга (*узунлиги, эни ва баландлиги*), демак, умуман ҳажмни характерловчи ва бадий вазифаларни ҳал қилувчи параметрларга эга бўлган санъат асарларини киритиш мумкин. Бу ҳайкалтарошлик, майда пластика, кичик меъморий шакллар, амалий-безак характеридаги асарлар, турли амалий шакллар, идиш, мебел, транспорт воситаси, кийим-кечак, умуман, дизайнни ўз ичига олган ҳамма нарса.

Ҳаётимизда вазифа бажарувчи, инсоннинг яшаш фаолиятини таъминловчи предметларни яратиш учун ҳажмий композиция қанчалик кенг қўлланилиши мумкинлигини ҳатто шу оддий санаб чиқишнинг ўзида ҳам ҳис қилиш мумкин. Шунинг учун безатиш объекти сифатида инсон эътиборини дастлаб айнан ҳажм жалб қилган деб тахмин қилиш мумкин. Қулай шаклни излаш унга ифодавийлик ва гўзаллик бериш услубларини излаш билан мувофиқлашган. Ҳажмий шакл устида ишлаб, рассом, шунингдек, у ёки бошқа бадий образ яратишда ёрдам берувчи фаол тасвирий воситалар сифатида ранг ва фактурани эсдан чиқармади. Бизгача етиб келган ҳажмий композициянинг дурдона асарлари юз йиллар ўтиб ҳам кундалик турмуш предметларининг пухта ўйлаб қилинганлиги ва шаклнинг бадий тугаллиги, ранг, фактура ифодавийлиги билан ҳайратга солади.

Асарлар давомида ҳажмий композициянинг мавжудлигида бадий ва пластик принциплар ўзгарди, турли стилларни афзал кўриш ҳоллари бўлди, янги хомашёлар ва уларни тайёрлаш усулларини излаш ишлари қилинди, лекин

уйғунлик ва гўзаллик қонунлари ўзгармай қолаверди. Рассомлар энг яхши натижаларга эришишида ёрдам берувчи уйғунлик воситалари ҳанузгача ўша-ўша кўринишда қолди.

Ҳажмий композицияни икки турга бўлиш мумкин: синунетрик ва асимметрик. Энг кенг тарқалгани - вертикал ўққа эга бўлган симметрик ҳажмий композициядир. Ҳамма тўрт ёки ундан ортиқ томонлари ўққа нисбатан бир хил. Бундай симметрик ҳажм асосан ўз атрофида бир хил фазо ташкил қилади, сабаби у ҳар томондан бир хил идрок қилишга мўлжалланган. Бундай композицияларнинг характерли намуналари деб йўл кўрсаткичлари, чақиримларни кўрсатувчи ёки белгилар устунлари, ўтган асрларнинг шаҳар фонарлари, боғ-парк меъморчилиги намуналари (масалан, ротондалар - доира ёки ярим доира шаклидаги гумбазли бино) ва бошқаларни кўрсатиш мумкин. Бошқа майдароқ предметларни ҳам симметрик ҳажмий композиция туркумига киритиш мумкин. Айтайлик, кулолчилик чархида бажарилган тувак. Унинг тайёрланиш технологияси билан асос солинган вертикал ўқли шакли, бизга уни ҳар қандай томондан бир хил пластик ўқиб чиқиш имконини беради. Лекин бундай композиция силуети қўйилган вазифаларга боғлиқ ҳолда шакл ечими вариантларининг туганмас миқдорига эга бўлиши мумкин. Ҳажмий композиция симметриклиги унга амалий буюмларни яратишда жуда муҳим бўлган вазминликни, шунингдек, «ҳаракатланаётган» фазода ҳажмга алоҳида урғу берувчи статикликни беради.

Асимметрик ҳажмий композиция такрорланмас пластик вазифаларни ва моддаларнинг мураккаб ҳаракатини ҳал қилиш учун кенг имкониятларга эга. Агар биз ҳайкалга, айниқса, инсон фигураси тасвирига эътиборни қаратсак, муаллифлар турли қараш нуқталарини ҳисобга олиб, ҳажм шаклини турлича ҳал қилганликларини кўрамиз. Улар томошабин ҳукмига гоҳ орқа кўринишнинг умумийликда ечилган шаклини, гоҳ силуети бўйича мураккаб кўп бўғимли шаклнинг ён томон нуқталарини, гоҳ кўп деталли юз кўринишини турли ишлов берилган барелеф билан тасвирлаб берганлар. Демак, асимметрик ҳажмий композиция воситасида муаллиф томонидан яратилган бадий образни тушуниш

мумкин, фақат унинг атрофида ҳаракатианиб, ифодаланган пластик мавзунини кузатиш мумкин. Асимметрия бутун кўп қирралилик ва ранго-рангликни бериб, образни кенгроқ кўламда ифодалаш имконини яратади. Айнан асимметрик ҳажмий композицияни бўйсундириш ёки кенгайтириш, мувофиқ фазога қўйиш ёки фазони унга бўйсундириш мумкин.

Ўраб турган фазо ҳажмий композицияни идрок этишга фаол таъсир этади. У асарнинг субъектив ва кўпинча вақтинчалик баҳосида ифодаланади. Оддий мисолни кўриб чиқамиз: боғнинг мармар ҳайкали. Йил вақтларининг алмашилиши билан боғлиқ бўлган ранг колорити ва фактуранинг ўзгариши ҳажмий композиция афзалликларини идрок этишда катта тафовут яратади. Шунинг учун айрим композицион вазифаларни ҳал эта туриб ҳажмнинг муҳит билан, унинг пластикаси, колорити, фактураси, ёритилиши билан ўзаро алоқасини инобатга олиш зарур.

Ҳажмий композициянинг афзалликларини аниқлашда муҳим рол ўйнайдиган яна бир жиҳат мавжуд. Бу - ҳажмни ўраб турган фазога киритиш муаммоси. Ҳажм оғирлик, маъно, ғояга эга. У фронтал композицияга қараганда кўпроқ реал ва сезиларли. Уни қўйиш, осиш ёки жойлаштириш мумкин. Шунинг учун, айтайлик, ҳажм ва текислик тўқнашуви энг мақбул қарор топиши учун ҳам муаллиф томонидан аниқ ўйланган бўлиши керак. Агар рангтаъсир асарини атроф-муҳитдан асосан рамка воситасида ажратилган бўлса, айнан шунинг ўзи муҳит таъсирини чекласа, бундай ҳолда ҳажмий композиция ўзига нисбатан атроф дунё билан бирга мавжудликдан иборат бўлган бошқача муносабат, бошқача ёндашувни талаб этади. Ҳажмда бажарилган асар учун асос рамка ўрнида хизмат қилади. У ўз принциплари бўйича жойлаштирилган мустақил ҳажмий композицияни атроф фазодан ажратишга ёрдам берувчи тўсиқ бўлиб ҳам хизмат қилади.

Ҳажмий композицияда ранг билан ишлаш текисликдаги ишдан кўп жиҳатдан фарқ қилади. Бу ерда фақат рангнинг томошабинга физик ва психологик таъсиринигина эмас, рангнинг ҳажмдаги ишини ҳам инобатга олиш муҳим. Биз биламизки, ранглар бўртиб чиққан ва ичкарига кирган, оғир ва енгил

бўлади. Бунинг ҳаммасини ҳажмий композиция устидаги ишда инобатга олиш зарур. Акс ҳолда қуйидагича бўлиши мумкин: шу ҳажмда пластик дўнглик яратдингиз, лекин жуда оч ёки илиқ ҳажмга нисбатан қора ёки оқ рангга бўйаш ҳисобига сиз бўртиб чиққан жойни намоён қилмай, кўринишдан «ёзиб қўйдингиз». Ёки аксинча, чуқурлик ёки ҳатто туйнук ҳосил бўлди, чунки сиз унга очиқ ёки фаол ранг билан, сариқ ёки қовоқрангга ўхшаш ранг билан ишлов бердингиз. Ҳажмнинг тўқ ва совуқ ечимига нисбатан бундай акцент (урғу), агар у сизга керак бўлса-да, пластикаси бўйича бой шаклни ҳам қадрсизлантиради. Бадиий образнинг ранг каби воситасидан фойдаланиб, унинг хусусиятини инобатга олиш ва пластик ечимни идрок қилиш яхлитлигини сақлаб қолиш зарур.

ЧУҚУРЛАШГАН-ФАЗОВИЙ КОМПОЗИЦИЯ

Чуқурлашган-фазовий композиция рассом учун ижодий имкониятларнинг чўққиси ҳисобланади. У томошабинга фақат текисликлар, ҳажмлар муносабати билан эмас, балки улар орасидаги пауза, аниқроғи фазо билан ҳам таъсир кўрсатади. Фазо таъсири текислик ва ҳажм таъсиридан кўра, шубҳасиз, кучлироқ. Бу ерда аҳамияти ёки бадиий қиймати ҳақида эмас, айнан жоиз бўлган таъсир даражаси ҳақида гапирилаяпти, фазода у кўпроқ, сабаби томошабин унга мансуб ва фазо уни том маънода буркаб туради.

Бу мавзу ҳақида якуний хулосасини чиқариб, шуни таъкидлаш зарурки, композиция туридан қатий назар, уни уйғунлик қонунлари (мувозанат қонуни, бирлик қонуни ва бир-бирига бўйсунуш) бўйича яратиш учун уйғунлик воситаларини (ритм, контраст, нюанс, ўхшашлик, Пропорция ва масштаб) қўллаш ва тасвирий воситалардан (шакл, ранг, фактура, ёритиш) фойдаланиш зарур.

Аммо чуқурлашган-фазовий композиция ўз спецификациясига эга. У композиция устида ишлаш услубида ифодаланади. Агар дастгоҳли ранг-тасвир (фронтал композиция) дастлабки эскизларни талаб этса (аммо ҳар доим ҳам эмас: биз уларсиз ҳам ўз асарларини яратган кўплаб рассомларни биламиз), агар ҳажмий композицияни яратиш учун дастлабки модел қилинса (бу ҳам доимий

шарт эмас), чуқурлашган-фазовий композиция учун доимо, иложи бўлса, макет билан биргаликда лойиҳа қилинади. Лойиҳа масштабда, аниқроғи асл катталигига ўзаро нисбатда бажарилади. Масштабни танлаш ижодий вазифаларга боғлиқ. Улар турлича бўлиши мумкин. Масалан, шаҳарсозлик ҳолати ечими учун М1:1000 дан ва бино қаватлари плани М1:100 маҳобатли асар тасвирланган девор ёйилмаси М1:10 ва композиция декоратив элементини ишлаб чиқиш М1:2 ёки М1:4.

Чуқурлашган-фазовий композицияни ташкил қилиш учун макетда ишлаш алоҳида аҳамият касб этади. Ишчи макетлашни амалга ошириб, композициянинг фазовий алоқаларини фаолроқ ҳис этиши мумкин, ечимдаги ёндашишлар вариантлилигини ишлаб чиқиш, ҳажмий-пластик таклифларни турли-туман қилиш мумкин.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАРНИ ЎТКАЗИШ ВА УНИНГ УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ

1-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ. ТАСВИРИЙ САНЪАТ ФАНЛАРИДАН АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР ЎТКАЗИШ МЕТОДИКАСИ

Ишдан мақсад. Амалий машғулотининг иш мазмуни, вазифалари ва тасвирий санъат ўқитиш назарияси ва амалий машғулотларини лойиҳалаштиришни ҳамда режалаштиришни ўрганиш.

Режа:

- 1. Амалий машғулотларни ўтказиш бўйича умумий маълумот.**
- 2. Амалий машғулотларни ташкил этиш борасида дарс ишланмаси**
- 3. Қаламтасвир фани мисолида дарс машғулотини тақсимлаш**

1. Амалий машғулотларни ўтказиш бўйича умумий маълумот.
Амалий машғулотларда талабалар тасвирий санъат таълими соҳасидаги инновациялар билан танишадилар ва улар асосида амалий ишларни бажарадилар. Амалий машғулотлар замонавий таълим услублари ва инновацион технологияларга асосланган ҳолда кичик гуруҳларга бўлиб ўтказилади. Бундан ташқари, мустақил ҳолда ўқув ва илмий ва хорижий адабиётлардан, электрон ресурслардан, интернет материалларидан, тарқатма материаллардан фойдаланиш тавсия этилади. Тасвирий санъат ўқитувчиларнинг портрет жанрида ишлаш кетмакетлиги, компоновка, нисбат олиш, қуриш, чизиш, жойлаштириш бўйича тасвирий санъат ўқитувчиларнинг портрет ишлашда ўзига хос туслаш технологияларини, ёруғ-соя қонуниятларини, ўқитувчиларининг манзара ишлаш бўйича ўзига хос қонуниятларни, композиция тузиш, чизишда режалилик, ўлчов перспективасини, тасвирий санъат ўқитувчиларининг манзарани ранглашда, ранг ва ўлчов перспективасига риоя қилиш, манзарани тасвирлашда ранг бойлигига, тозалигига эътибор қаратиш, бўёқ билан ишлашни, ўқитувчиларининг натюрморт композициясини тузиш, компоновка, ишлаш

кетма-кетлиги, қуриш, жойлаштириш, фазовий ҳолати, ўзаро нисбати, перспективасини тасвирлаш, натюрморт композициясини туза олиш, буюм ва нарсаларнинг ҳажмини аслига ўхшатиш учун ёруғ-соя қонуниятларидан мохирона фойдаланишни ўрганадилар.

Тасвирий санъат ўқитувчиларининг декоратив безакли геометрик, ислими ва бошқа нақш композицияларини вариантли қилиб тузиш, чизишкетмакетлигини бажаришни, миниатюра композициясини туза олиш, композицияда сув, дарахт, тоғ, жонивор ва инсон образини қўллаган ҳолда чизиш ва уни ранглашни, мавзуларини замонавий методлар ёрдамида ўргатишни, ташкил қилиш ва ўтказиш методикасини билиб оладилар.

2. Амалий машғулотларни ташкил этиш борасида дарс ишланмаси

Кириш. Тасвирий санъат ўқитиш назарияси ва методикаси фанидан амалий машғулотларини амалда бажариш ушун берилган мавзуларнинг мазмун ва мохиятига қараб илмий ёндашиш.

Ажратилган соат-2	Талабалар сони 15-20 нафар
Ўқув машғулоти иши	Кириш маърузаси
Маъруза режаси;	1. Амалий машғулотининг иш мақсади. 2. Амалий машғулотини амалда бажариш тартиби.
Ўқув машғулотининг мақсади: Амалий машғулотининг иш мазмуни ва вазифалари ва тасвирий санъат ўқитиш назарияси ва методикаси дастурини ўрганиш ва режалаштириш ҳақида маълумот бериш, методика фанига бўлган қизиқишини янада мукамаллаштириш.	

<p>педагогик вазифалар; - амалий машғулотларини бажариш тартиби ҳақида маълумотлар бериш. - тасвирий санъат дастурини ўрганиш ва режалаштириш. - тасвирий санъат фан йўналишидаги қалам, ранг ва бошқа фанларга оид педагогик тасвирларни чизиш усуллари билан таништириб бориш.</p>	<p>Ўқув фаолияти натижалари; - талабалар амалий машғулотларида берилган вазифаларни ва тасвирий санъат дастурини режалаштиришини илмий-услубий ишлаб чиқишга ўрганади. - тасвирий санъат фанига оид ва керакли амалий ишлар ҳақида маълумотлар олади.</p>
<p>Ўқитиш усуллари ва техникаси</p>	<p>Маъруза, амалий ва “Б\Б\Б” жадвалусули.</p>
<p>Ўқитиш воситалари</p>	<p>Ўқув фан дастури, ўқув қўлланма, ўқув қуроллар ва плакат аудитория тахтаси.</p>
<p>Ўқитиш шакли</p>	<p>Гуруҳ, жамоа.</p>
<p>Ўқитиш шарт-шароитлари</p>	<p>Электрон доска, мултмедиали воситалар</p>
<p>Мониторинг ва баҳолаш</p>	<p>Кузатиш, суҳбат, оғзаки савол жавоб, ўқув тўшириқ.</p>

Амалий машғулотининг технологик харитаси

Иш жараёнлари вақти	Фаолият мазмуни	
	педаг ог	Талаба
1-босқич Кириш	1.1. Маърузанинг мавзуси, режасини эълон қилади.	
10 дақиқа	Амалий машғулотини олиб бориш ва кутилган натижалари ҳақида тушунтирилади (1-илова).	Ўзади, саволларга жавоб беради.
2-босқич Асосий жараён - 60 дақиқа	2.1. Мавзу режасининг биринчи пункти режаси бўйиша маъруза қилинади (3-ил). 2.2. Маъруза бўйиша “Б\Б\Б”	Тарқатмал иматериал саволларга якка ёки жамоа бўлиб жавоб беради.
3-босқич Яқуний	Жадвалдан фойдаланган ҳолда қўйидаги савол билан муружаатқилади;	
босқич 10 дақиқа	”Тасвирий санъат ўқитиш назариясига методикаси” фанидан нималарни ўрганишни истайсиз? (3.1; 2- иловалар)	
<p>3.1. Мавзу бўйиша умумий хулоса қилинади. Тингланади.</p> <p>3.2. Баҳолаш мезонлари эълон қилинади. Ўзиб олади.</p> <p>3.3. Ўз-ўзини назорат қилиш учун саволлар беради</p>		

Режа:

1. Амалий машғулотлари туғрисида умумий маълумотлар бериш.
2. Амалий машғулотларининг амалда бажаришда кетма-кетлик усуллари.

Ўқув машғулотнинг мақсади: Амалий машғулотлари ҳақида умумий методик тавсиялар ва маълумотлар бериш билан биргаликда фанга бўлган қизиқишини ошириш.

Илова.

Баҳолаш мезони ва кўрсаткишлари

Гуруҳлар	Саволнинг тўлиқ ва аниқ ёритилиши	Мисолларбилан муаммогаечим топиш	Гуруҳ аъзоларини фаоллиги	Жамибалл.
Баллар	0-5 балл	0-5 балл	0-5 балл	15 балл

15-13 балл- аъло: 12-10 балл- яхши: 9-6 балл-қониқарли

“ Б\ Б\ Б” Ж А Д В А Л И

Тасвирий санъат ўқитиш назарияси ва методикаси фанидан амалий машғулотлари бўйича нималарни биласиз ва нималарни билишни истайсиз?

Биламан.	Билишни хоҳлайман.	Билиб олдим

2.Қаламтасвир фани мисолида дарс машғулоти тақсимлаш

№		Соат	Кўргазмалли материаллар
	1 - семестр		
1	Кириш. а) Чизиқлар ва унинг турлари ҳақида умумий тушуншалар. б) Тасвирни шакли тўғрисида.	2+2	
2	Геометрик жисмлардан ташкил топган натюрморт.	2+8	
3	Геометрик жисмлардан ташкил тўган натюрморт.	2+8	
4	Уфқ чизиғидан пастда жойлашган 2-3 геометрик жисмлардан ташкил топган натюрморт.	3+13	
5	Гипсли нақш орнаментини тасвирлаш.	4+16	
	Гипсли кўзани тасвирлаш.	4+16	
6			

Ўз-ўзини назорат қилиш ушун “**Инсерт**” жадвалидан фойдаланамиз.

”Инсерт” жадвали мустақил таълим олиш жараёнида олган маълумотларини, эшитган маърузаларини тизимлаштиришни таъминлайди. Жадвал устунларидаги белгиларга мувофиқ:

В - мен билган маълумотларга мос.

З - мен билган маълумотларга зид.

+ - мен учун янги маълумот.

? - мен ушун тушунарсиз маълумот каби берилган фикрлар билан танишибталабалар ўзлари алоҳида устунларни тўлдирдилар.

“I N S E R T” жадвали

В	З	+	?

Назорат саволлари.

1. Амалий машғулотда нималар ўрганилади?
2. Амалий машғулотда берилган вазифалар қандай усул ва методлар ёрдамида бажарилади?
3. Амалий машғулотларида педагогик инновация технологиялардан фойдаланиш усуллари.
4. Амалий машғулотларида мустақил илмий изланишга кенг йўл берилганми?
5. Амалий изланишлар нималар асосида олиб борилади.
6. Амалий машғулотларида педагогик инновация технологияларининг қайси усулларидан фойдаланилади?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ишмухамедов Р. Ўқув жараёнида интерфаол услублар ва педагогик технологияларни қўллаш услубияти. - Т.: РБИММ, 2008. – 68 б.
2. Ишмухамедов Р.Ж, Абдуқодиров А., Пардаев А. Директорнинг иш китоби (амалий тавсиялар). – Т.: «Фан ва технология» нашриёти, 2007. - 122б.
3. Ишмухамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). – Т.: Истеъдод, 2008.-180 б.
4. Ишмухамедов Р.Ж, Абдуқодиров А., Пардаев А. Тарбияда инновацион

технологиялар (таълим муассасалари ўқитувчилари, тарбиячилари, гуруҳ раҳбарлари учун амалий тавсиялар).– Т.: Истеъдод, 2010.-140 б.

5. Коджаспирова Г.М. Педагогика в схемах, таблицах и опорных конспектах. М.: Айрис-пресс, 2006.

6. Колеченко А.Е. Энциклопедия педагогических технологий: Пособие для преподавателей. – СПб.: КАРО, 2002 г.

7. Таълимда янги педагогик технологиялар: муаммолар, ечимлар. Илмий-амалий конференция материаллари.- Т.: Ўз ПФИТИ, 1999 й.

8. Толипов Ў.Қ., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари (ўқув қўлланма).-Т.: «Фан» нашриёти, 2006 й.

9. Толипова Ж.О. Педагогик технологиялар-дўстона муҳит яратишомили. -Т.: ЮНИСЕФ, 2005 й.

2-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ

АМАЛИЙ ИШЛАРДАН КЎРГАЗМАЛАР ТАШКИЛ ЭТИШ

МАСАЛАЛАРИ.

Ишдан мақсад. Амалий ишларни мазмуни, вазифалари ва тасвирий санъат йўналиши бўйича кўргазмалар ташкил этиш ва методикасини ўрганиш.

Режа:

1. Талабаларни тасвирий санъатга қизиқтиришнинг моҳияти ваталабаларни фанга қизиқтириш йўллари.

2. Кўргазмаларни ташкил этиш.

1.Талабаларни тасвирий санъатга қизиқтиришнинг моҳияти.

Тасвирий санъат дарсларининг муваффақияти кўп жиҳатдан талабаларни фанга бўлган қизиқишларини шакллантириш ва доимий равишда уни оширибборишга боғлиқ. Фанга қизиқиши бўлмаган талабалардан яхши натижа кутиббўлмайди. Шунингдек, талабалар дарсдан бирорта натижани онгли равишда олганида ҳамда унга эга бўлишга ишонч ҳосил қилгандагина фанга қизиқиш пайдо бўлади.

Тасвирий санъатда талабаларнинг қизиқишларини оширишнинг бир қатор йўллари мавжуд:

-санъатнинг моҳиятини талабалар онгига сингдириш;

-машҳур санъат намоёндаларининг ҳаёти ва ижоди юзасидан суҳбатлар ўтказиш, фильмлар намоёиш этиш, альбомлар тайёрлатиш;

-озгина бўлса ҳам талабаларнинг эришган ютуқларини қайд қилиш ва рағбатлантириш, уларнинг ибратомуз ишларини аудиториядаги барча талабаларга намоёиш этиш;

-қизиқарли бўлган санъат асарлари ҳақида суҳбат ва мунозаралар ўтказиш;

-муваффақиятга эришган талабаларнинг ишларидан кўргазмалар ташкил этиш, уларнинг ишларини туман, шаҳар, вилоят кўргазмаларига тавсия этиш;

-ҳар бир дарсда ўқитувчи талабаларга янги билим, тушунча ва малакалар бериши;

-тасвирий санъат дарсларини ўйин, мусобақа тарзида ташкил этиш (викторина, кроссворд, чайнворд ечиш);

-талабаларнинг тасвирий ижоди учун кўпроқ уларни қизиқтирган мавзуларни тавсия этиш. Айниқса, эртақлар, ҳикоялар, мультипликацияфильмлар асосида, денгиз тубига ва бошқа планеталарга ҳёлий саёқат мавзуларида расм чиздириш;

-талабаларнинг тасвирий фаолиятлари учун маълум миқдорда эркинлик бериш. Бунда кўпроқ талабаларни қизиқтирадиган мавзулар назарда тутилади. Хусусан, улар табиат манзаралари ва мавзули композициялардан олинган мавзулардир. Мавзули композиция мавзулари, касб-корга доир мавзулар, майиши жанрга тегиўли мавзулари, афсонавий мавзулар ҳам талабаларда катта қизиқиш орттиради;

-дарсда муаммоли вазиятлар ҳосил қилиш орқали дарс ўтиш. Бунда талабаларнинг имкониятларини ҳисобга олиш муҳим. Берилаётган муаммоли топшириқлар талабаларни зўриқтирмаслиги ва қийнаб қўймаслиги лозим;

- талабаларни музей ва кўргазмаларга олиб бориш;

-машҳур таниқли рассом усталар билан учрашувлар ўтказиш в.б.

Қуйида талабаларни тасвирий санъатга қизиқтиришнинг айрим шакллари ҳақида батафсилроқ тўхталамиз. Тасвирий фаолият учун қизиқарли ва сермазмун мавзулар танлаш талабаларнинг тасвирий санъатга бўлган

қизиқишларини янада орттиради. Шу соҳада олиб борилган тадқиқотлардаги кузатишлар шуни кўрсатадики, талабалар қизиқарли мавзулар асосида расмлар ишлаганларида уларнинг ишлари мазмунлироқ ва сифатлироқ бўлади. Бу борада композиция машғулоти алоҳида аҳамият касб этади. Айниқса, портрет, манзара, майиши, марина жанрларида ва мавзули композицияларда шу каби мавзулар талабалар учун ниҳоятда қизиқарлидир.

Шунингдек, спорт, фантастикага оид мавзулар ҳам талабаларда зўр қизиқиш орттиради. Айниқса, хоккей, футбол, бокс, теннис каби ўйинлар асосида расмлар ишлаш топшириқни муваффақиятини таъминлашга асос бўлади. Бу табиий албатта, чунки талабалар ўйиннинг бу турларига қизиқадилар, у билан шуғулланидилар. Натижада, ўйин ёки томошадан олган таассуротлари талабаларнинг тасаввурида узоқ вақтгача яхши сақланади.

Спорт талабаларнинг кундалик фаолиятлари билан боғлиқ бўлганлиги учун ҳам тасвирий фаолиятга самарали таъсир кўрсатса, афсонавий мавзулардаги образ ва кўринишлар ўзининг оригиналлиги (шакл, ранг, мазмун) билан қизиқарлидир.

Маълумки, талабалар ўз тасвирий фаолиятларида оригинал, мазмунли расмлар ишлашга қизиқадилар. Бунга талабаларни афсонавий мавзудаги асарларнинг мазмуни, катта тезликдаги ва турли шаклдаги бошқа планеталардаги қайтарилмас кўриниш ва мавжудотлар, уларнинг транспорт воситалари, тоғлар, ўсимлик ва дарахтлар илҳомлантиради.

Мавзу асосида композиция ишлаш машғулотида қизиқарли мавзулар муҳим бўлса, нарсанинг ўзига қараб расм чизиш машғулотида эса оригинал шакл, ранг, тузилишидаги натура учун буюм ва нарсалар, драпировкалар танлаш, уларни чизиш учун композицион жиҳатдан чиройли қилиб ўрнатиш самаралидир.

Масалан, гул, тарвуз, қовун, анор, олма, қовоқ, бодиринг, нок, баклажон, оби ва патир нонлар каби, сопол лаган, товоқ, гулдон, тунукапатнис, чинни чойнак, пиёла каби буюмлар ва улардан тузилган натюрмортлар шулар

жумласидандир. Муסיқа асбоблари ҳисоблангандоира, рубоб, тамбур, дутор, сурнай, най ва бошқалар ҳамда натюртмортлар учун яхши материал бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Шунингдек, хаёлдан ва тасаввурдан расм ишлаш машғулотида “Бувим”, “Энг яхши кўрган ўқитувчим”, “Онам”, “Менинг дўстимни портрети”, “Автопортрет” каби мавзуларда расмлар ишлатиш ҳам талабаларнинг фанга бўлган қизиқишларини оширишга хизмат қилади. Улар ўзлари севган кишиларнинг расмларини аслига ўхшатишга ҳаракат қиладилар. Эришган ютуқ ва иш натижаларидан эса завқланадилар.

Шуни ҳам қайд қилиб ўтиш лозимки, талабаларнинг қизиқишларини ошириш мақсад қилиб қўйилар экан, мавзулар танлашга бир ёқлама қараш ярамайди. Бунда асосий эътиборни фақат мавзуларнинг ва чиздириладиган нарсаларнинг, нақшларнинг қизиқарли бўлишига эмас, бу материалларнинг талабаларнинг идрокига, тасвирий имкониятларига, қобилиятларига мослигига ҳам қаратмоқ зарур.

Талабаларнинг қизиқишини оширишда санъат асарлари репродукцияларини кўрсатишнинг ҳам аҳамияти катта. Репродукцияни талабаларга шунчаки кўрсатиш, унинг мазмунини таҳлил қилиш билан чегараланиб қолмай, асарнинг яратилиш тарихи, асар ҳақида йирик олим, рассомларнинг айтган фикрларини талабаларга етказиш муҳимдир. Аввало кўрсатиладиган асарлар ўз мазмуни ва яратилиш тарихига кўра қизиқарли бўлиши мақсадга мувофиқдир. Масалан, бундай асарлар қаторига И.Репиннинг “Иван Грозний ва унинг ўғли Иван”, В.Суриковнинг “Ўқчилар қатл этилган тонг”, Н.Генинг “Петр 1 шоҳзода Алексей Петровични сўроқ қилмоқда”. В.Перовнинг “Овчилар манзилгоҳда”, Леонардо да Винчининг “Монна Лиза. Жаконда” асарлари, Т.Муҳаммедовнинг “Хўжа Насриддиннинг саргузаштлари” номли китобга ишланган иллюстрациялари, К.Брюловнинг “Помпейнинг сўнгги куни” кабиларни киритиш мумкин. Самарқанд, Бухоро, Хива меъморчилиги ёдгорликлари ҳам суҳбат дарслари учун қизиқарли

материал бўлиши мумкин.

Булардан ташқари, ўзбек халқ амалий санъати ва Шарқ миниатюра рангтасвири намуналарини кўрсатиш ва бу ҳақда суҳбатлар ўтказиш ҳамяхши натижалар беради. Талабаларни санъатга қизиқишларини оширишда юксак бадиий савияда ишланган мисгарлик, каштачилик, наққошлик, кулолчилик, ганч ва ёғоч ўймакорлигига оид буюмларнинг асл нусхалари ёки бу санъат асарларининг репродукциялари, фотоларининг кўрсатилиши ва уларнинг атрофлича таҳлил қилиниши, халқ амалий санъат усталари ҳақида суҳбатлар ўтказиш, улар билан учрашувлар ташкил қилиш, талабаларни амалий санъат ва ўлкашунослик музейларига (санъат бўлими) олиб бориш муҳим аҳамиятга эгадир.

Маълумки, Шарқ миниатюра рангтасвири маълум даврларда катта шуҳрат қозонган. Унинг шуҳрати ҳозирги даврда ҳам Шарқ ва ғарб шарқшуносларининг эътиборини ўзига қаратиб келмоқда. У ўзининг ишланиш услуби, безакдорлиги билан Ғарб санъатидан кескин фарқ қилади. Шунинг учун ҳам шарқ миниатюра мактаби асарларини, унинг намоёндалари фаолиятини ўрганиш, талабаларда фақат турли санъат мактабларини билишда аҳамиятли бўлибгина қолмай, балки Шарқ санъатининг ўзига хос хусусиятлари, ўша даврдаги халқ ҳаётини билиб олишга ёрдам беради. Шарқ миниатюра асарларини ўргатишда ўқитувчи Беҳзод ва унинг миниатюра мактабларига алоҳида эътибор бериши, унинг шогирдлари ҳисобланмиш Султон Муҳаммад, Қосим Али, Дарвиш Муҳаммад, Музаффар Али, Рустам Али, Мир Саид Али, Маҳмуд Музаххиб, шунингдек, Муҳаммад Мурод Самарқандий, Саъди Бухорий, Муҳаммад Нодир Самарқандий, Аҳмад Калла ва бошқаларининг ҳаёти ва ижоди ҳақида тўхталиши талабаларнинг санъатга бўлган қизиқишларини бир қадар оширишга ёрдам беради.

Талабаларнинг тасвирий санъатга бўлган қизиқишларини оширишда буюк рассомларнинг таржимаи ҳоллари, уларнинг ҳаётидаги қизиқарли воқеалардан сўзлаб бериш ҳам фойдалидир. Ҳаёти қизиқарли рассомлар

қаторига Камолиддин Бехзод, Леонардо да Винчи, Рембранат, Рубенс, И.Левитан, Ч.Ахмаров, Ў.Тансиқбоев ва бошқаларни киритиш мумкин. Талабаларни фанга қизиқтиришда машғулотларни ўйин ва саргузашт тарзида ташкил этиш катта аҳамиятга эга. Қизиқтиришни бундай шаклининг қуйидаги йўллари мавжуд:

1. Тасвирий, амалий ва меъморчилик санъатига оид чайнворд, кроссворд, викториналар, тестлар ишлатиш. Булар мусобақа, индивидуал тарзда бўлиши мумкин.

2. Тайёр расмдаги камчиликларни топиш, уларни тўлдириш, расмда кўринмайдиган нарса ва ҳодисалар тасвирини топиш.

3. М.Дюбальонинг киши юзининг турлича психологик ҳолатдаги тери мушакларининг қисқаришини кўрсатувчи схематик кўргазмалиликни талабаларга намоёйиш этилиши уларда қизиқиш орттиради.

Хотиржамлик, қайғу, қувонч, дард-алам, кулги, йиғи, нафрат, диққат, ўйлаш,

Талабаларнинг тасвирий фаолиятларида турли материал ва тасвирлаш техникасини қўллаш талабаларнинг бадиий ижодини фаоллаштиради, фанга бўлган қизиқишларини оширади.

2. Кўргазмаларни ташкил этиш. Тасвирий санъат кўргазмаси махсус фан бўйича олиб борилаётган ҳамма ишларнинг натижаси сифатида катта таълим ва тарбиявий аҳамиятга эга. Кўргазма орқали тасвирий санъат соҳасида олиб борилаётган ишларга баҳо бериш мумкин бўлади. Шунингдек, кўргазма олиб борилган ишлар якуни сифатидагина аҳамиятлигина бўлиб қолмай, балки келгуси ишларда ҳам муҳим ўрин тутари.

Ўқитувчи ва тўғарак раҳбарлари кўргазмада қўйилган ишларнинг таҳлили орқали олиб борилган ишларга якун ясайдилар, улар санъатнинг қайси турига талабалар қандай муносабатда бўлганликлари, санъатнинг (қаламтасвир, рангтасвир, ҳайкалтарошлик, амалий санъат) қайси турига етарлича эътибор бермаганликлари, ундаги ютуқ ва камчиликлар, кўргазмада қайси талабалар

қандай ютуқларга эришганликлари, талабаларнинг ўсиши ва камчиликлари юзасидан етарлича маълумот оладилар. Кўргазманинг натижалари ўқитувчини келгусида камчиликларни бартараф этишда олиб бориладиган ишларини янада такомиллаштиришга имкон беради.

Шу билан бир қаторда, кўргазма талабаларнинг фанга бўлган қизиқишини оширишга таъсир кўрсатади. Талабалар ўзлари ва ўртоқлари ишлаган ишларни кўриш ҳамда уларни солиштириш орқали ўзларининг фаолиятларига хулоса ясайдилар, келгуси режаларини белгилайдилар. Шунинг учун ҳам кўргазмаларини тўғри ташкил этиш ва ўтказиш таълим- тарбия жараёнини такомиллаштиришда катта роль ўйнайди. Олий таълимда кўргазмалар ташкил этиш борасида тайёр тавсиялар бериш мумкин бўлмаса- да, баъзи бир йўл- йўриқлар, умумий кўрсатмалар фойдадан ҳоли эмас. Улар кўргазмаларнинг мазмуни, уларнинг характери, йўналиши бўйича бўлиши мумкин. Амалиётда кўргазмаларнинг икки хил шакли қўлланилади:

1. Талабаларнинг ижодий ишларидан ташкил этиладиган кўргазмалар.

2. Машҳур тасвирий ва амалий санъат усталари асарларининг асл нусхалари ёки уларнинг репродукцияларидан ташкил этиладиган кўргазмалар.

Талабаларнинг ижодий ишларидан ташкил этиладиган кўргазмаларнинг шакллари ниҳоятда турли-туман бўлади:

Хусусан:

1. Тасвирий ва амалий санъат кўргазмаси талабаларининг энг яхши ишларидан танлаб олиш орқали ташкил этилади.

2. Тасвирий ва амалий санъат кўргазмаси талабаларнинг энг яхши ишларини танлаб олиниши натижасида яратилади.

3. Шахсий кўргазма соҳа бўйича катта ютуқларга эришган талабанинг фаолиятига доир бўлади.

Шахсий кўргазмаларни ташкил этишда маълум мавзуга риоя қилиниши мақсадга мувофиқдир. Масалан, “Ўзбекистонда баҳор”, “Ўлкада олтин куз”, “Дўстлик-тинчлик гарови”, “Келажак шаҳарлари”, “Қишлоғимиз ҳаёти”,

“Спорт ва биз” ва бошқалар.

Шунингдек, тасвирий ва амалий санъат, унинг ҳар бир тури ва жанрлари бўйича ҳам кўргазмалар ташкил этса бўлади. Кўргазмаларни танлов асосида ҳам ўтказиш мумкин.

Умуман, кўргазманинг қонун-қоидаларга риоя қилган ҳолда ташкил этилиши томошабинда яхши таассурот қолдиради. Натижада талабаларда санъатнинг бу турига бўлган ҳурмат ва қизиқиш ошади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Тасвирий санъатни ўқитишда табақалаштиришни қайси туриқўлланилади?
2. Адабий асарлар асосида расм ишлаш тасвирий санъат машғулотларининг қайси турига киради?
3. Дарсада ўқувчилар фаолиятини баҳолаш йўллари қайси қаторда тўғри белгиланган?
4. Ўқувчиларнинг тасвирий фаолиятларида кўпро қайси психологик сифатлар иштирок этадилар?
5. Ўқитувшининг мустақил ўзи устида ишлаш турлари қайси қаторда тўғри кўрсатилган?
6. «1-4 аудиторияларда расм дарслари» номли методик қўлланманинг муаллифлари кимлар ва уқайси йили чоп этилган?
7. Тасвирий санъат ўқитишдаги дидактик принциплар сони қайси қаторда тўғри кўрсатилган?
8. Тасвирий санъатни ўқитишда назоратнинг қайси турлари қўлланилади?
9. «Санъатшунослик асослари» дарсларида талабалар қандай шаклда фаолият кўрсатадилар?
10. Иллюстратив расм ишлаш қайси аудиторияларда амалга оширилади?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ҳасанов Р. Амалий безак санъати машғулотлари методикаси. Ўқув қўлланма.- Тошкент, 2003.
2. Кузиев Т. Абдирасилов С. Нуртаев У. Сулайманов А. Тасвирий санъат. 5-аудитория, дарслик.-Тошкент, 2020.
3. Ахмедова Н.Р. Живопись Центральной Азии XX века: традиций, самобытность, диалог. Особенности формирования и развития. - Т., 2004.
4. Степанова Е.М. Методические основы рисунка.

Екатинбург УРФУ 2016 Б.14

5. Паранюшкин Р.В., Трофимов Е.Н. Рисунок фигуры человека «Лань» Санкт-Петербург 2015 Б.24

6. А.Степанова, И.Сергеевой .Учимся рисовать акварелью. Москва Издательство АСТ 2017 Б.16

7. Б.Эдвардс Откройте в себе художника. Рабочая тетрадь Минск. «Попурри» 2014 Б.23

8. Женнифер Лиля Фашион Иллюстрацион Арт. Сопйригхт ©2015.Б.3 Р.Ш.Ҳалилов “Қаламтасвир”Тошкент. 2016. Наврўз Б.9

9. Р.Худойберганов Рангшунослик асослари Тошкент Г.Гулом 2006. Б.11

10. Б.Тожиев, Н.Исаходжиева. Рангтасвир ва композиция(Натюрморт) Тошкент 2014 ТДПУ Б.34

3-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ.

ИЖОДИЙ ИШЛАРНИ МУҲОКАМА ҚИЛИШ ВА ТАНҚИДИЙ

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ.

Ишнинг мақсади: Ўзбекистонда таниқли рассомлар томонида яратилган тасвирий санъат асарлари таҳлили ва ижодий ишларнинг муҳокамасида талабалар бу жараёнда катта қизиқишларга ва билимларгаэга бўлишади, улар келгусида ижодий ишларни яратишда камчиликларга йўл қўймасдан сифатли асарлар яратилар.

Режа:

1. XX аср ўзбекстонлик рассомлар асарлари таҳлили.
2. Мустақиллик йилларида Ўзбекистонлик рассомларининг ижодий ишлари муҳокамаси.

1. XX аср Ўзбекстонлик рассомлар асарлари таҳлили.

Мустақиллик шарофати билан 1997 йилда Ўзбекистон бадиий академияси ташкил этилди. Унинг таркибида рассомлар уюшмаси, санъатшунослик илмий тадқиқот институти, Камолиддин Бехзод номидаги миллий рассомчилик ва дизайн институти ва барча вилоятларда, Тошкент шаҳрида бир қатор бадиий коллеж ва ихтисослаштирилган санъат мактаб интернатлари фаолият кўрсатмоқда. Хозирда деярли барча вилоятларда, рассомлар уюшмасининг бўлимлари иш олиб бормоқда.

Шу даврда ғоявий ва бадий жихатдан юксак савияда ишланган санъат асарларидан бири Ў.Тансиқбоевнинг 1957 йилда яратилган “Қайроққум ГЭС и тонги” асаридир.

XX аср ўзбек рассомлиги асарларидан яна бири П.П.Беньковнинг 1931 йилда яратилган “Хивалик қиз” номли асаридир.

Асарни кузатишда қуйидагиларга эътибор қаратиш лозим .

-асарда қандай кўриниш ва қандай воқеа тасвирланган?

-уни қаердан билиш мумкин?

-асардаги воқеада йилнинг қайси фасли ва куннинг қайси вақти тасвирланган?

-асар марказини қандай кўриниш ташкил этади?

-рассом суратда қандай ғояни илгари сурган?

-асарнинг бадий савияси қандай?

-нима учун ёқди, ёки нима учун ёқмади?

Суратда Хивадаги ховлининг бир бурчагида чарх билан ип йигираётган қиз тасвирланган. Унинг ҳамма эътиборли ишга қаратилган. У ишгашунчалик берилиб кетганки, ундаги бундай ҳолат бу ишга кўникиб кетган одамлардагина бўлади. қиз чархга ип ўрашни ниҳоятда эркин ва чаққонлик билан бажаряпти. Суратда меҳнат мавзуси лирик ва дилдан ҳал қилинган. Рассом тамошабинни қизнинг ҳаракатидаги гўзалликдан, ундаги тинч ритмдан завқланишга мажбур этади. Рассомнинг бадий диди сарғиш-яшил сир билан қопланган лағанда, қиз бошидаги ўзига хос ёрқин бинафша рангдаги рўмолда намоён бўлади. қиз бола расмини илк баҳорда кўча-кўй ва лойли томларда очилувчи ёрқин ва нафис япроқли қипқизил лола қизғалдоқларга ўхшатинг келади.

П.Беньковнинг “Хивалик қиз” асари рассомнинг муваффақиятли суратларидан бири ҳисобланиб, у ҳозирги кунда Москвадаги Третьяков номли сувратлар галереясида сақланади. Сувратни кузатишда қуйидагиларга эътибор бериш лозим:

-суратда қандай воқеа тасвирланган?

-асардаги воқеа қайси фасл ва куннинг қайси вақтида тасвирланган?

-уни қандай билиш мумкин?

-асар орқали рассом қандай ғояни илгари сурган?

-асарнинг бадиий савияси хақида қандай фикрдаси

Ўрганиш учун тавсия этилган график асарларидан яна бири А.Циглицевнинг “Менинг уйим-сизнинг уйингиз” деб номланади. График рассомнинг бу асарида иккинчи жахон уруши даврида Ўзбекистонга юборилган етим талабалар дан 9 тасини ўз бағрига олган ўзбек оилаларидан бири тасвирланган.

Хақиқатда 9 нафар болани бир оилада катта қилиш бироз мушкул албатта, бироқ бағри кенг ва хақиқий одамийлик хусусиятларини ўзида акс эттирувчи кишиларга бу нарса мушкул эмас. Бу ғоя юқоридаги суратда бадиий тасвирланган. Суратга қараб талабалар ни бу оилада нормал хаёт кечиришларига ишонасиз, чунки оила бошлиғи уларни нихоятда меҳрибонлик билан қабул қиляпти.

Суратда куз фасли тасвирланган бўлиши хақиқатга яқин. Оила бошлиғининг эгнида тўн, аёл бошида рўмол, талабалар хам шундай кийинишган, уларнинг баъзилари қалпоқ хам кийиб олишган, орқа планда эса мевали олма дарахти акс эттирилган.

Рассом асарда ўзбек халқининг болажонлиги ва бошқа миллатлар оила хамдўстлигини ифодалашга ҳаракат қилган ва ўз мақсадига эришган.

Рассом сувратни шундай усталлик билан ишлаганки, у рангсиз бўлишига қарамай, кишида воқеа хақида тўлиқ тушунча ҳосил қилади. Талабалар нинг қайси миллатга мансуб эканлиги яхши сезилиб турибди. Умуман, суврат кишида оила бошлиғига нисбатан илиқ таассурот қолдиради.

Энди суратни кузатишда қуйидагиларга эътибор берилади:

-Суратни яна қандай номлаш мумкин?

-суратда қандай воқеа тасвирланган?

-суратдаги киши нима учун талабалар ни ўз бағрига оляпти?

-суратда қайси фасл тасвирланган? Нима учун шундай ўйлайсиз?

-рассом сувратда нега олма дарахтининг расмини ишлаган?

-рассом ўз асарида қандай ғояни илгари сурган?

Бу даврга хос юқори бадий савиядаги хайкалтарошлик асарларидан яна бири Х.Хусниддинхўжаев, В.Лунев, М.Булатовларнинг 1970 йилда яратилган “Навоий ва Жомий” номли монументларидир.

Навоий ва Жомийга бағишланган ушбу асар-хайкалтарошликнинг монумент турига киради. (Монумент-йирик ўлчовли ёдгорлик хайкалидир). У сунъий тошдан ўйиб ишланган ва Самарқанддаги Регистон майдонига ўрнатилган. Асарда муаллифлар устоз ва шогирд образини яратганлар. Унда устоз ва шогирд образи шунчаки тасирланибгина қолмасдан, улар орқали ўзбек ва тожик халқларининг тарихий дўстлиги символик тарзда талқин этилади. Бунга рассомлар икки киши қоматининг пастки қисмини ўзаро тутатиб

кетгандек тарзда тасвирлаш орқали эришганлар.

Монументни кузатар экансан улуғ сиймолар-Навоий ва Жомийларнинг илиқ муносабатлари хаёлингдан ўтади ва муаллифларнинг махоратига қойил қоласан.

Монумент асарни кузатишда, қуйидагиларга эътибор бериш лозим:

-монументни яна қандай номлаш мумкин?

-асарда тасвирланган кишилар нималар

хайкали.

хақида

гаплашаётирлар?

-уни қандай билса бўлади?

-нега Навоий ва Жомий хайкалининг пастки қисмлари аниқ ишланмаган? улар тутатиб кетган.

-муаллифлар асар орқали қандай ғояни илгари сурганлар?

Ўзбекистон халқ рассоми Абдулҳақ Абдуллаевнинг “А.Хидоятонинг

Отелло ролидаги портрети” асари уни “Отелло” спектаклини тамоша қилганидан кейин 1946 йилда туғилган эди.

Портрет орқали актёрнинг бизга таниш бўлган томонларини кўрамиз, шунингдек, кўз олдимизда Отелло ҳам намоён бўлади. Рассом Хидоятовни Отеллонинг қиёфаси ва характерини, унинг фикр ва хис-туйғуларини ўзида акс эттирган холда тасвирлайи. Суратда биз гўзал ва бахтли турмуши бузилган одам акс этади.. Буни қахрамон қомати бир оз енгил орқага ташлаганлиги, бошини мағрур тутиши, кескин бурилиши, қатъий қарашларида кўриш мумкин.

Булардан ташқари, актёрнинг юзидаги мимика, дадил харакати ва холати, шунингдек асар композицияси, колорити ҳам муваффақиятли чиққан.

Отелло образидаги мағрурлик, жиддийликни кўрсатиш мақсади дарассом актёр тасвирининг юқори, чап ва ўнг томонларини суврат чегарасига тақалган холатда тасвирлайди. А.Хидоятовнинг суратдаги рухий холати тўқ қизил, илик жигарранг, оч сарғиш рангларда берилиши орқали очиб берилган.

Навбатдаги таҳлил 1963 йилда яратилган Ж.Умарбековнинг “Навоий ва Хусайни Бойқаро ёшликда” номли асари ҳам Ўзбекистоннинг XX аср тасвирий санъатида эътиборга лойиқ ишлардан бири ҳисобланади.

XX аср Ўзбекистон тасвирий санъатининг ютуғи шундаки, бу даврда тасвирий санъатни реалистик рангтасвир, графика, хайкалтарошлик турлари шаклланди ва тез ривожлана бошлади. Салбий жихатлардан бири тасвирий санъатни кўпгина оқимларида ижод қилиш тақиқлаб қўйилди. Натижада Ўзбекистон тасвирий санъатини хорижга чиқиш имкониятлари камайди.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонлик рассомларининг ижодий ишлари муҳокамаси.

Ўзбекистоннинг мустақиллиги миллий тасвирий санъатни тараққиётига замин яратди. Бу даврда тасвирий санъатнинг рангтасвир, хайкалтарошлик, графика турлари, унинг кўпгина жанрлари рассом ва хайкалтарошларнинг эркин ижодий фаолиятлар кенг тус олди. Собиқ иттифоқ даврида ижодкорлар

ягона социалистик реализм оқимида ижод қилган бўлсалар, хозир улар ҳам иккиланмасдан ўзларини қизиқтирираётган авангардизм, романтизм, импрессионизм, абстракционизм ва бошқа қатор оқимларда ва мавзуларда юксак бадиий савияда асарлар яратмоқдалар.

Мамлакатимизда тасвирий санъатнинг тараққиётига Ўзбекистонбадиий Академиясини ташкил этилиши ҳам муҳим аҳамият касб этди. Мазкур Академия қошида Комолиддин Бехзод номидаги миллий рассомчилик ва дизайн институти, санъатшунослик илмий-тадқиқот институти, кўплаб рассомлик, дизайн коллежлари фаолият кўрсатмоқда. Миллий рассомлик ва дизайн институтида, тасвирий санъат йўналишларидаги коллежларда жаҳон стандартларига мос келадиган миллий кадрлар етишиб чиқмоқда ва улар Ўзбекистон санъатини янги босқичга олиб чиқиши шубҳасиздир. Мустақиллик йилларида ижод қилаётган рассом ва ҳайкалтарошларимизнинг ютуқлари шундаки, улар биринчидан эркин ижод йўлига ўтганликлари бўлса иккинчидан миллий бадиий анъаналарни давом этдириш, миллийлик ва умуминсоний қадриятларнинг уйғунлиги, асарларда янги, замонавий, илғор тасвирий технологияларни қўллаш каби муваффақиятларни қўлга киритмоқдалар.

Мустақиллик неъматидан баҳраманд бўлган кекса ва ўрта авлод рассомларимиз ижодида ҳам ижодий кўтаринлик кўзга ташланади. Уни М.Саидов, Н.Кўзибоев, М.Бобоев, В.Бурмакин, М.Йўлдошев, Ж.Қуттимуродов, Т.Миржалолов, Т.Курёзов, А.Икромжонов, Ж.Умарбеков, Б.Жалолов, А.Мирзаев, З.Фахриддинов, Р.Худайбергенов, А.Мўминов, А.Нуриддинов каби рассом ва ҳайкалтарошлар ижодида кўриш мумкин. Миллий истиқлол ғоялари билан суғорилган бундай портрет жанридаги яратилган асарлар қаторига Амир Темур, Алишер Навоий, Жамолиддин Мангуберди, Камолиддин Бехзод, Нодирабегим, Бибихоним, Спитамен портретларини киритиш мумкин.

Манзара ва натюрморт жанрларида самарали ижод қилаётганлардан орасида Ф.Бердиев, Л.Салимжонова, А.Мўминов, С.Абдуллаев, И.Хайдаров

О.Қозоқов, Ғ.Абдурахмонов, А.Мирсоатов каби рассомларни кўрсатиш мумкин. Уларнинг асарлари Ватан жамоли, унинг мева ва сабзавотлари юксак бадий савияда ишланган бўлиб, ёшларни Ватанни севишга, ни асраб авайлашга, уни кўпайтиришга ундайди, табиатдаги нафосатдан завқланишга чорлайди.

Тарихий, турмуш ва бошқа жанрларда яратилган асарлар орасида Б.Жалоловнинг “Олтин аср”, “Коинот устунлари”, “Абадият гумбази остида”, С.Алибековнинг “Ғаройиб шарбат хиди”, Ж.Умарбековнинг “Зилзила”, “Хаворанг мусикачилар”, В.Охуновнинг “Будданинг тонги сайри” кабилар диққатга сазовордир.

А.Исаев, Ж.Усмонов, А.Розиқов, Р.Темуров, Т.Ахмедов, Т.Каримов, Ш.Абдурахмонов, Б.Исмоилов, Ғ.Қодиров каби ёш рассомлар ҳам баракали ижод қилмоқдалар. Уларнинг ижодий ишларида реаллик, ойдинлик, шарқона нафислик, умумий фалсафий тафаккур, бадий кўркемлик, тугаллик, сокинлик ва ижодкорлик тўла ўз ифодасини топади.

Чингиз Ахмаровнинг номи билан боғлиқ махобатли рангасвир бу даврда янги босқичга кўтарилмоқда. Республикаимизнинг кўплаб жамоат ва маданий бинолари, шу қатори Тошкент метроси бекатларига ишланган деворий сурат, мозаика, витражлар халқимизга эстетик завқ бағишламоқда.

Бу борада А.Алиқулов, Б.Олимхонов, А.Икромов, А.Исаев, Э.Мухаммадиев, Н.Султонов, Н.Холматов, Ш.Мухаммаджонов, А.Бухорбоев, Т.Болтаев, Х.Назаров кабилар устозлари анъаналарни давом этдириб янгидан-янги муваффақиятларни эришмоқдалар.

Мозаика, витраж бўйича Б.Жалолов, А.Бухорбоев, В.Ган, И.Егоровлар баракали ижод қилишиб “Умар Хаём туши”, “Нимага туғилганимни ҳеч ким айтмайди”, “Наврўз”, “Туман маъбудаси”, “Абадият гумбази остида”, “Буюк сохибқирон-буюк бунёдкор”, “Спорт ўйинлари тарихи”, “Буюк ипак йўли”, “Флора” каби асарлар яратдилар.

Ўзбекистонда рангасвир санъати ўз тараққиётининг янги босқичига

кўтарилмоқда ва иқтидорли ёш рассомлар етишиб чиқмоқда.

Ўзбекистонда хайкалтарошлик тасвирий санъатнинг мустақил тури сифатида ўзининг янги тараққиёт босқичини ўтамоқда.

Мустақиллик йилларида ўзбек хайкалтарошларидан И.Жабборовлар, К.Норхўрозов, Ж.Қуттимуродов, Э.Алиев, А.Рахматуллаев, Н.Бонделадзе, В.Дегтяров, Л.Рябцев, Ж.Миртожиев, У.Мардиевларнинг самарали меҳнат қилдилар. Бу хайкалтарошларнинг асарлари орасида ўзининг юксак бадиийлиги билан Ж.Миртожиевнинг Абдулла Қодирий номли иши ажралиб туради.

Улар орасида Э.Алиев, Н.Бонделадзе, В.Дегтяровларнинг Тошкентдаги миллий боғ учун яратилган “Алишер Навоий” (1991) номли ёдгорлик хайкали, А.Рахматуллаев ва П.Подосинниковларнинг Навоий шаҳрига ўрнатилган Алишер Навоий хайкали (2001). И.Жабборов ва К.Жабборовларнинг Тошкентнинг Амир Темури хайкалига ўрнатилган Амир Темури хайкали (1993), Шахрисабз шаҳрида ўрнатиш учун яратилган Амир Темури хайкаллари (1996) ўзининг юксак бадиийлиги билан диққатга сазовордир.

И.Жабборов ва К.Жабборовлар томонидан яратилган Амир Темури хайкали (1996) унинг 660 йиллиги муносабати билан Шахрисабзда ўрнатилди. Худди шу муаллифларнинг Ахмад Ал-Фарғонийга бағишланган иши 1998 йилда Фарғона шаҳри учун бунёд этилди.

Халқ қаҳрамони Жалолиддин Мангуберди образи (1998) И.Жабборов ва К.Жабборовлар томонидан яратилди ва у Ургенч шаҳрини безаб турибди. Иқтидорли хайкалтарош Р.Миртожиев томонидан Андижон шаҳрида ўрнатиш учун яратилган Захриддин Мухаммад Бобир, Чўлпон хайкаллари Тошкент шаҳри учун мўлжалланган Абдулла Қодирий, Жиззах шаҳри учун “Она” ёдгорлик-хайкаллари ўзининг юксак бадиийлиги билан бошқалардан ажралиб туради.

1999 йилда ўзбек халқ достони “Алпомиш”нинг минг йиллиги нишонланди. Бу санага бағишлаб А.Рахматуллаев ва бошқалар томонидан ёдгорлик мажмуини яратдилар. Унда Алпомиш билан бир қаторда Барчиной

ва Ёдгор образлари ҳам акс этдирилган ва у Термиз шахрида ўрнатилди. Мустақиллик йилларида ўзбек график рассомларининг ижодида миллийлик ва замонавийлик уйғун ривожланаётганлиги яққол кўзга ташаланади. Кекса ва ўрта авлод рассомлари Қ.Башаров, Т.Мухамедов, М.Кагаров, М.Содиқовлар билан бир қаторда В.Апухтин, А.Мамажонов, Б.Исмоилов, Д.Ўразаев, С.Исхоқов, Т.Аюпов, Т.Ахмадалиев, Р.Азизов, Т.Г.Султонова, Л.Ибрагимов кабилар самарали меҳнат қилдилар. Улар томонидан китоб графикаси, плакатга доир асарлари мазмуни ва ғоявийлиги билан диққатга сазовордир. Буни В.Апухтиннинг “Коинот-инсон”, А.Мамажоновнинг “Кураш”, “Эски шаҳар”, Т.Аюповнинг “Мавзу”, Т.Ахмадалиевнинг “Сенга омад Темур”, Л.Ибрагимовнинг “Осиё океани”, “Баҳор”, М.Содиқовнинг “Бухоро”, С.Редкиннинг “Эски Самарқанд”, Н.Колоновнинг “Кулол”, Ш.Мухаммаджоновнинг Махмуд қошғарийнинг “Девону луғатит турк” номли асарларида кўриш мумкин.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ.

1. Амир Темур хайкали муалифи ким?
2. Амир Темур портретини муалифи ким?
3. Ж.Миртожиев томонидан яратилган хайкалларни номини айтинг?
4. Захириддин Мухаммад Бобир портретининг муалифи ким?
5. Маҳобатли рангасвирчилар кимлар?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ҳасанов Р. Амалий безак санъати машғулоти методикаси. Ўқув қўлланма.-Тошкент, 2003.
2. Кузиев Т. Абдирасилов С. Нуртаев У. Сулайманов А. Тасвирийсанъат. 5-аудитория, дарслик.-Тошкент, 2020.
3. Ахмедова Н.Р. Живопись Центральной Азии XX века: традиций, самобытность, диалог. Особенности формирования и развития. - Т.,2004.
4. Степанова Е.М. Методические основы рисунка. Екатеринбург УРФУ2016 Б.14
5. Паранюшкин Р.В., Трофимов Е.Н. Рисунок фигуры человека «Лань» Санкт-Петербург 2015 Б.24
6. А.Степанова, И.Сергеевой .Учимся рисовать акварелью. Москва Издательство АСТ 2017 Б.16
7. Б.Эдвардс Откройте в себе художника. Рабочая тетрадь Минск. «Попурри» 2014 Б.23

8. Женнифер Лиля Фашион Иллюстрацион Арт. Сопйригхт © 2015.Б.3
Р.Ш.Ҳалилов “Қаламтасвир”Тошкент. 2016. Наврўз Б.9
9. Р.Худойбергенов Рангшунослик асослари Тошкент Г.Гулом 2006.
Б.11
10. Б.Тожиев, Н.Исаходжиева. Рангтасвир ва композиция(Натюрморт)
Тошкент 2014 ТДПУ Б.34

4-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ. ТАЛАБАНИ ИЖОДИЙ ЖАРАЁНГА ЙЎНАЛТИРИШДА ПЕДАГОГНИНГ КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИ

Ишнинг мақсади: Олий ўқув юрларида қаламтасвир, рангтасвир машғулотларида ўқитувчиларнинг замонавий ахборот технологиялариасосида дарсни ташкил этиш ва юқори натижаларга эришиш, ўқитувчининг креативлигини ошириш, уларнинг касбий маҳоратлари ва компетенцияларини оширишга эришиш мақсад қилиб белгиланган. Шунингдек, эришилган натижаларни ўқув жараёнида қўллаш орқали талабани ижодий жараёнга йўналтиришда педагогнинг касбий компетентлиги ошириш.

Режа:

1. Тасвирий санъат ўқитувчиларнинг компетенциясини шакллантиришда замонавий ахборот ва педагогик технологияларидан фойдаланишнинг аҳамияти.
2. Тасвирий санъатни ёшларга ўргатишда педагогнинг касбий компетентлиги.

Тасвирий санъат ўқитувчиларнинг компетенциясини шакллантиришда замонавий ахборот ва педагогик технологияларидан фойдаланишнинг аҳамияти. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон тараққиётининг муҳим шартларидан бири халқнинг бой интеллектуал мероси ва умумбашарий қадриятлар асосида замонавий маданият ва санъат, иқтисодиёт, фан, техника ва технологияларнинг ютуқлари асосида кадрлар тайёрлашнинг мукамал тизимини шакллантиришдир. Чунки ҳар бир авлод олдида инсоният яратган жамики билимларни ўрганиш ва ўзлаштириш вазифаси туради. Зеро, илм бобидаги изланиш инсонни маънавий, ахлоқий-эстетик камолот сари этаклайди.

Шу кунларда ҳукуматимиз томонидан ушбу масала юзасидан қабул қилинган давлат дастури ана шу эзгу эришиш йўлида, жами давлат ва нодавлат манбаларини ҳисобга олган ҳолда, мавжуд барча ресурс ваимқониятларимизни сафарбар этишни кўзда тутди. Ўзбекистон республикасининг «Таълим туғрисида» ги қонун асосида олиб борилаётган ижтимоий ҳаракатнинг дастлабки босқичларида таълимнинг янги мазмунини акс этирувчи ДТС, Малака талаблари, ўқув дастурлари; дарсликлар ва қўлланмалар яратилмоқда.

Ҳозирги кунда таълим-тарбия соҳасини ахборотлаштириш жараёнида ҳосил бўладиган ва қайта ишланаётган ахборотлар ҳажми кун сайин ортиб ҳамда замонавий компьютер ва телекоммунакацион технологиялари воситалари тез суръатлар билан мукаммаллашиб ва такомиллашиб бормоқда. Бундай шароитда таълим тизимини, шу жумладан ўқитувчи –педагогларни, талабаларни керакли ахборот манбалари билан таъминлаш, уларни тўплаш, сақлаш ва қайта ишлаш усуллари бўйича керакли билим ва малакаларини, яъни компетенциясини шакллантириш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Педагогик фаолиятнинг ижтимоий ва профессионал шартлари доимий ўзгариб турадиган шароитда ушбу вазифани амалга оширишнинг муҳим омилларидан бири - бу тасвирий санъат ўқитувчиларнинг компетенциясини шакллантиришда замонавий ахборот ва педагогик технологияларидан фойдаланишдир. Замонавий ахборот ва компьютер технологиялари асосида ўқитувчиларнинг компетенциясини шакллантириш куйидаги йўналишларда амалга оширилади: □ ахборот-телекоммуникацион технологиялар ўрганиш объекти сифатида, яъни янги ахборот технологиялар, уларнинг таркибий қисмлар ва фойдаланиш соҳалари бўйича умумий тушунча ва малакаларга эга бўладилар; ахборот-телекоммуникацион технологиялар ўқитиш воситаси сифатида, яъни замонавий ахборот ва педагогик технологиялар асосида билим берилади ҳамда маъруза, амалий ва лаборатория машғулотлари компьютерларнинг замонавий дастурий воситалари асосида ташкил этилади; ўқув жараёнини бошқариш воситаси сифатида, яъни таълим муассасасининг барча иш фаолияти, шу жумладан ўқув,

маънавий-маърифий ва илмий-татқиқот ишлари самарадорлигини ошириш учун ахборотлаштириш, таҳлил ва башорат қилиш тизимини яратиш воситалари ўргатилади; илмий-татқиқот ва педагогик изланишлар самарадорлигини ошириш учун замонавий ахборот тизимларини яратиш ва татбиқ этиш бўйича билим ва малакалар шакллантирилади. Замонавий ахборот ва компьютер технологияларидан фойдаланиб ўқитувчиларнинг компетенциясини шакллантиришда асосий эътибор ахборот ресурслари ва жамиятнинг ахборотлашуви, Интернет тармоғидан ахборотлар излаш ва топиш, таълим тизимида янги ахборот технологияларидан фойдаланиш, ахборот технологиялари асосида ўқув-услубий ва педагогик-татқиқот фаолиятларни шакллантириш мавзуларни ўзлаштиришига қаратиш муҳим ҳисобланади. Замонавий компьютер технологияларининг таълим тизимига жорий қилиниши ахборот тизимини ривожлантириш бўйича энг муҳим имкониятлардан бири эканлигини кўрсатмоқда

Ахборот тизимининг асосий функциялари қуйидагилар:

- таълим соҳасида мустақил таълим олиш, малака ошириш ва ўз устида мукамал ишлаш фаолиятини ташкил этишда ёрдам бериш;
- илғор педагогик тажрибаларни ўрганиш, умумлаштириш ва иш фаолиятида улардан фойдаланиш;
- касбий фаолият ва бошқа соҳаларга тегишли ахборотларни йиғиш, сақлаш ва қайта ишлаш;
- билим ва маҳоратларини янгилаш ва чуқурлаштириш;
- дарс жараёнини янги ахборот ва педагогик технологиялар асосида ташкил этиш. Ахборот тизимида педагоглар ва таълим ходимлари учун услубий муҳит яратиш, керакли ахборотдан самарали фойдаланиш, замонавий ахборот манбаларидан услубий ёрдам олиш, ўз фаолияти юзасидан керакли билим, кўникма ва малакани шакллантириш учун хизмат қилади.

1. Тасвирий санъатни ёшларга ўргатишда педагогнинг касбий компетентлиги. Маълумки, ўзбек халқи қадимдан бой тарихга эга,

миллатимизнинг ижтимоий маданиятида тасвирий санъат кенг тарқалган бўлиб, жамият ҳаётида миллий кадрият сифатида чуқур ўрин эгаллаб келган. Шахс тарбияси ва унинг таълим олиши, юксак бадиий дидли бўлиб тарбия олишига оид масалалар кишилик жамияти тараққиётининг барча босқичларида олиму-фузалолар, мутафаккирлар, психологлар, файласуф ва педагог олимларнинг диққат марказида бўлиб келган.

Қомусий алломалар – Абу Наср Форобий, Муҳаммад ал-Хоразмий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Маҳмуд Қошғарий, Юсуф Хос Ҳожиб, Аҳмад Югнакий, Алишер Навоий, Абдулла Авлоний ва бошқаларнинг комил инсон тарбияси ва унинг моҳияти ҳақидаги қарашлари бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган.

Педагогнинг касбий компетентлиги адабиётларини ўрганиш ва таҳлил этишдан шундай хулосага келдикки, Э.Квятковский, Т.Маҳмудов, М.Овсянников, В.Скатершиков, С.Файзулина, С.Шермухамедов каби олимлар томонидан санъат, маданият, нафосатнинг фалсафий, педагогик жиҳатлари ишлаб чиқилган. Тасвирий санъатини ўқитишнинг психологик жиҳатлари Б.Ананев, М.Г.Давлетшин, э.Игнатев, Б.Теплов, П.Якобсонларнинг асарларида ҳам ўз аксини топган.

Тасвирий санъатни ёшларга ўргатишда педагогнинг касбий компетентлигини оширишда талабаларни ижодий жараёнга йўналтиришда ҳар доим ҳам рассом-педагоглар зиммасида бўлиб, уларнинг касбий компетентлиги ва креативлиги жуда муҳим саналади. Замоннинг шиддат билан ривожланиши натижасида бугунги кунда барча жабхалар қатори таълим соҳасига ҳам инновацион технологиялар кириб келди. Аммо Ўзбекистон таълим тизимида, тасвирий санъат машғулотида илғор замонавий технологиялардан кам фойдаланилмоқда. Бу ҳолат эса таълимнинг самарадорлигига таъсир кўрсатиб келмоқда.

Таълим тарбия тизимини такомиллаштириш сўзсиз унинг сифати ва самарадорлигини оширишни талаб қилади. Талабаларни ижодий жараёнга

Йўналтиришда бу бевосита таълим-тарбия тизимини барча бўғинида фаолият кўрсатаётган тарбиячи, ўқитувчи ва профессор-ўқитувчиларнинг ўзи ишлайдиган соҳаси бўйича ўқув фанини ва уни ўқитиш методикасини, уни амалга ошириши қонуниятларини яхши биладиган, компетенциясига боғлиқ. Анна шундай компетенцияли кадрларни тайёрлашни асоси эса умумий ўрта таълимда ва олий таълим тизимининг барча бўғинларида амалга ошириладиган таълим-тарбиянинг қанчалик сифатли ва самара берадиган қилиб, амалга ошириш натижасида яратилади. Тасвирий санъатни ёшларга ўргатишда педагогнинг касбий компетентлиги оширишда бу эса узлуксиз тизимининг барча бўғинида олиб бориладиган педагогик жараёнда тарбия олувчи талабалар га бериладиган билим замонавий талабларга жавоб берадиган кучли интеллектни ҳосил қилиши ва юксак компетенцияни шаклланиши зарур.

Шу сабабдан ҳам Тасвирий санъат ўқитувчиларининг касбий маҳорати ва педагогик компетентлигини ривожлантириш жараёни ҳисобланади.

Талабани ижодий жараёнга йўналтиришда педагогнинг касбий компетентлиги вазифалари қўйидагича:

-Олий педагогик таълимда тасвирий санъатини ўқитишда педагогик ва ахборот технологиялардан фойдаланиш механизмларини ишлаб чиқиш;

-Тасвирий санъат ўқитувчиларининг касбий маҳоратини ошириш;

-Тасвирий санъат ўқитувчиларининг компетенцияларини ривожлантириш ва олинган натижалар асосида илмий-методик тавсиялар, ўқув методик қўлланмалар тайёрлаш ҳамда уларни амалиётга жорий этиш механизмларини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Олий ўқув юртлири тасвирий санъат ўқитувчиларининг касбий маҳорати ва компетенцияларини оширишда, амалий машғулотлар самарадорлигига эришиш мумкин, агарда:

1. Талабаларга таълим бериш ва уларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантириш борасида мақсадга йўналтирилган ўқув фаолияти ташкил қилинса.

2. Талабаларнинг билимларни самарали эгаллашларида ўқув фаолиятини шакллантириш учун зарур педагогик шарт-шароитлар яратилса.

3. Рангтасвир машғулотларини ташкил этиш жараёнида талабаларнинг мустақил ўқув фаолияти мақсадга йўналтирилган ҳолда ташкил этилса ва ривожлантирилса.

4. Дарс машғулотларига инновацион компьютер технологиялари олиб кирилса ва самарали қўлланилса.

5. Педагог барча дарсларда замонавий ахборот коммуникатсия воситалари билан қуролланишга эришилса;

6. Амалий машғулотларнинг ўқув услубий мажмуаларини интерактив тарзда “Flash”, “AutoPlay”, дастурлари ёрдамида электрон вариантларини тайёрлаш ва амалада тадбиқ қилиш;

Бозор иқтисодиётига ўтиши билан юқори малакали кадрларни тайёрлаш талабалар таълим тизими олдига янги вазифаларни қўймоқда, лекин кейинги йилларда таълим соҳасига давлат томонидан қўйилаётган юксак талаблар, малакали кадрлар тайёрлаш, таълим тизимини тубдан ислоҳ қилиш, унга билим олишнинг самарали усулларини жорий этишни талаб этади. Бундай усуллар фаол мустақил билим олишга асосланган бўлиши, билим олиш жараёнининг самарадорлигини ошириш ва эътиборни илмий, услубий фаолиятга кўпроқ қаратилиши лозим бўлади. Талабанинг аудиториядаги фаол меҳнатига асосланган фақат тайёр билимларни эгаллашга қаратилган, анъанавий таълим ўз аҳамиятини йўқотмоқда. Ҳозирги кунда таълим жараёнида зарур билимларни талабалар қидириб топишга, мустақил ўрганишга, хулоса чиқаришга ўргатадиган замонавий педагогик технологияларга эътибор кучайиб бормоқда. Талабаларнинг фаоллигини оширилиши билан боғлиқ бўлган ноананавий дарсларни амалга ошириш, уларнинг услубиятини яратиш ҳозирги кундаги долзарб масалалардан биридир.

Эндиликда ўқитиш жараёнида талабаларни фикрлашга, тасвирий санъат қонуниятларини такомиллаштириш ва рангтасвирда портрет ишлашнинг турли

методларини ишлаб чиқиш ва улар билан биргаликда ўқитиш воситаларидан самарали фойдаланиш учун тавсиялар ва кўрсатмалар яратиш муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда.

Талабани ижодий жараёнга йўналтиришда педагогнинг касбий компетентлиги талабаларнинг тасвирий санъат машғулотида бўлган қизиқишларини янада оширади, таълим жараёнининг сифати васамарадорлиги ўсишида алоҳида ўрин тутади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ.

1. Компетенция нима?
2. Педагогик технология нима?
3. Рангтасвирнинг қандай турлари бор?
4. Ижодий иш дегенда нимани тушунасиш?
5. Қомусий алломалардан кимларни биласиз?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ў.Нуртаев, Б.Бойметов “Тасвирий санъат технологияси ва нусха кўшириш” Тошкент 2007. “Иқтисод-молия” Б.26-54
2. Н.Е.Киселева. Практикум основ копийной техники Барнаул АлтайГУ. 2016 ст.50-56
3. Н.Абдуллаев. «Санъат тарихи». 2-қ. Т.: Санъат, 2001. Б.45
4. С.Абдирасилов., Н.Толипов. «Рангтасвир». Т., 2005.Б.67
5. Степанова Е.М. Методические основы рисунка. Екатеринбург УРФУ 2016 Б.14
6. А.Степанова, И.Сергеевой .Учимся рисовать акварелью. Москва Издательство АСТ 2017 Б.16
7. Р.Ш.Халилов “Қаламтасвир”Тошкент. 2016. Наврўз. Б.9

5-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ. ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАРДАН ЎҚУВ ЖАРАЁНЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ МАЗМУНИ ВА ШАКЛИГА ҚЎЙИЛАЁТГАН ЗАМОНАВИЙ ТАЛАБЛАР

Ишнинг мақсади: Олий таълим муассасаларида тасвирий санъат фанларидан амалий машғулотлардан ўқув жараёнларини ташкил этишнинг мазмуни ва шаклига қўйиладиган замонавий талабларда, талабалар амалий машғулот жараёнида ўзларининг бадиий таълим ва малакаларини оширадilar. Шунингдек талабалар мавжуд воқеаликни бутун ранг-баранглигини ва қўлами билан идрок этиш орқали бадиий образни гавдалантиришга қаратилган билим, малака ва кўникмалар шакллантиради. Жаҳон тасвирий санъат усталаринининг меросини ўрганиш, уларнинг энгяхши ютуқларини ижодий ўзлаштирилиши, амалий тажрибаларини бойитади.

Режа:

1. Олий таълим муассасаларида рангтасвир дарсларида амалий машғулотлардан ўқув жараёнларини ташкил этишнинг мазмуни ва шакли.
2. Тасвирий санъат дарсларида амалий машғулотларни ташкил этишда натюрмортни тасвирлаш жараёни.
3. Куз неъматлари мавзудидаги натюрмортни тасвирлаш.

Тасвирий санъатнинг назариясини мунтазам ўрганиш, ушбу таълимни муваффақиятли ўзлаштиришнинг асоси ҳисобланади. Рангтасвир қонун-қоидаларини пухта эгаллаган талабагина амалий ижодда самарали шуғулланиши мумкин. Леонардо да Винчи бошловчи рассомларга маслаҳат тариқасида шундай ёзган эди: ... “агар сен нарсалар шакли ҳақидаги билимларга эга бўлмоқчи бўлсанг, у ҳолда қисмларидан бошла, агар сен унинг биринчисини хотиранг ва амалда етарли даражада яхши ўзлаштириб олмаган бўлсанг — кейингисига ўтма. Агар сен ўзга йўл тутадиган бўлсанг бекорга вақтингни сарфлайсан ёки очиғини айтганда, таълим олиш жараёнини жуда чўзиб юборасан. Мен сенга эслатиб қўймоқчиман — энг аввало кунт қилишни, кейин эса тезлаштиришни ўрганиб ол”.

Рус рассоми ва педагоги Д.Н.Кардовский айтиб ўтганидек: “тасвирий санъатни ўрганаётганлар тасвирлашнинг ифодалаш йўллари ва усулларига бўйсунингга мажбурдирлар, яъни нарсаларнинг шакли, ранги, ёруғи, характери, ҳаракати, нисбатларини кўрсата олиши керак, бу нарсаларнинг қонун-қоидаларини ҳам билиши зарурдир”.

Тасвирий санъатнинг тарихи рангтасвирни амалий ўрганишда жуда катта методик тажрибага эга. Методикага оид адабиётларда жуда қимматли материаллар тўпланган бўлиб, уларда кўплаб техник ва технологик маслаҳатлар ёритилган. Ранг тасвир назариясига келсак, бу масалада тарихий мероснинг аҳамияти унчалик сезилмайди. Рус Бадиий Академиясида ҳам рангтасвирни амалий тарзда ўқитиш жуда кучли бўлган, бироқ тасвирлашнинг назарий асослари ишланмасига етарли эътибор берилмаган.

Таълим олиш жараёнида талабалар аввало, рангтасвирнинг асосий қонунлари-натюрморт, гризайль услубида портрет, психологик портрет, ракурсдаги портрет, портрет қўллари билан (эркак киши), либоссиз эркак қоматининг ранг ва тус муносабатлари, уларни аниқлаш усулларини эгаллашлари лозим. Чунки айнан шулар рангтасвирнинг асосий курси таркибига киради.

Талабалар мавжуд воқеаликни бутун ранг-баранглигини ва қўлами билан идрок этиш орқали бадиий образни гавдалантиришга қаратилган билим, малака ва кўникмалар шакллантиради. Жаҳон тасвирий санъат усталаринининг меросини ўрганиш, уларнинг энг яхши ютуқларини ижодий ўзлаштирилиши, амалий тажрибаларини бойитади.

Натурани бадиий кўриш ва таҳлил қила билиш кўникмаси, ҳамда ўз ўқув топшириғини натура билан солиштирган ҳолда тасвирлаш жараёнини олиб бора билиш, шу билан бир қаторда, узоқ ва қисқа муддатли ранглавҳа ишларини бажариш кўникмасини эгаллаши, шунингдек, яхлитликдан майда бўлақларига, ундан яхлитлик принципи асосида иш жараёнини юрита билиш, шу билан бир қаторда ёш рассомда бадиий ижодиётнинг муҳим бир жиҳати бўлган

тасвирланаётган инсоннинг психологик ҳолати, ҳиссиёти, кайфияти ва фикр доираси, умуман олганда, қаҳрамоннинг психологик дунёсини кўрсата билиши талаб этилади. Бадиий таълим методикасида аста секин ҳар бир вазифани мукамал очиб берилиши - қандай бошлаш, сўнгра нима ишларни бажариш ва қандай тугаллашни ўрганишнинг аҳамияти бекиёс. Бунда айтилганлар ўқув жараёнининг барча даврларида, унинг илк қадамларида ҳам ва унинг якунида ҳам бирдай аҳамият касб этади.

Тасвирий санъат дарсларида амалий машғулотларни ташкил этишда натюрмортни тасвирлаш жараёни

Натюрморт – французча сўз «nature morte» - жонсиз табиат, маъносини англиб, *тасвирий санъат* жанри ҳисобланади. Инсоннинг атрофини ўраб турган реал маиший муҳитда жойлашган ва композиция жиҳатидан яхлит гуруҳни ташкил қилган нарсалар тасвирланади.

Натюрмортда «жонсиз буюмлар» масалан, уй-рўзғор буюмлари, турли атрибутлар, мева-сабзавотлар, гуллар, қуш ва ҳайвонларнинг тулумлари, қурол-аслаҳалар тасвирланади. Асосий мавзунини тўлдириш учун баъзан натюрмортга одамлар, ҳайвонлар, қушларни ҳам киритиш мумкин.

Натюрмортда тасвирлаётган буюмлар ўз эгасининг феъл атворини, қизиқишини ёритишга ёки буюмларнинг шакли, ранги, фактураси, тузилишидаги ритмик, динамик ва статик ҳолатларини кўрсатишга қаратилган.

Ўзбекистон тасвирий санъатида натюрморт унсурлари қадимги давр санъатида масалан, Афросиёб деворий расмларида – вазадаги мевалар, миниатюра санъатида Камолиддин Бехзоднинг Шайбонийхон портретида тасвирланган сиёҳдон, камчи каби буюмлар учрайди. Натюрмортнинг ҳақиқий шаклланиши ва ривожланиши 20-асрнинг 30-50 йилларига тўғрикелади. Айни шу даврда рассомларнинг ижодида натюрмортнинг дастлабки намуналари пайдо бўлди: Л.Насриддиновнинг «Нонли натюрморт», Ш.Ҳасанованинг

«Хитой чинниси билан ишланган натюрморт»и фикримиз далилидир. М.Курзин, В.Рождественский, В.Уфимцев, Н.Кашина, З.Ковалевская, О.Татевосян, С.Абдуллаев, В.Фадеев, Ю.Елизаров ва бошқалар турли мавзуларда натюрморт композицияларини яратдилар. 60-80 йилларда Л.Салимжонова, Ю.Талдикин, Р.Чориев, В.Бурмакин,Е.Мельниковлар ижодида натюрморт жанри кенг ўрин тутди. Рассомлар Р.Аҳмедов, А.Икромжонов, М.Нуриддинов, Я.Салпинкиди, Ғ.Абдурахманов ва бошқалар натюрморт жанрида самарали ижод қилиб, унинг тараққиётини таъминладилар.

Ҳаққоний тасвирлаш саводини дастлабки таълим босқичларида ўқув натюрмортларини бажариш орқали ўзлаштириш мумкин. Дарҳақиқат, саводли тасвирлаш асосларини ўрганишда **натюрморт** қимматли тасвирий объект бўлиб ҳисобланади. Масалан, Р.Аҳмедовнинг «Ёз неъматлари» асари мисол бўла олади.

Р. Аҳмедов. Ёз неъматлари.

Ш. Кузиева. Натюрморт.

Натюрмортни рангтасвирнинг камерли мусиқаси деб аташади. Унда маҳоратли бўёқ суртмаси, колорит монандлиги ва шакл пластикасини кузатиш, улар орқали рангтасвирнинг асосий қонуниятларини тез ва қулай ўзлаштириш мумкин. Яъни, перспектив ва конструктив қурилиш, шаклнинг соя-ёруғлиги ва рангда тасвирланиши, тасвирланаётган нарсаларнинг фазовий узоқлашишдаги ҳолати ва материаллиги, тус ва ранг муносабатларини тасвирлашдаги бирлик

ва уйғунлик ҳисобланади. Ўзбекистон Бадий Академиянинг академиги Т. Кўзиев, ўқув жараёнида натюрмортнинг муҳим эканлигини таъкидлаб: «Натюрморт, — шундай заминки, унда бадий мактаб мустаҳкам жойлашган бўлиши керак», — дейди.

Н.Тен. Натюрморт. Кузги натюрморт. Ўқув вазифа

Натюрмортни хона ичида, очик ҳавода, сояда ва қуёшда, табиий ва сунъий ёруғликда тасвирлаш лозим. Бу эса, ўз навбатида, ўқув ва ижодий вазифаларни самарали амалга оширишга пухта замин яратади.

Натюрмортни амалий тасвирлашнинг дастлабки босқичида бироз соддарок, сўнгра эса, нарса ва буюмларнинг бир гуруҳини тасвирлаш керак. Нарсаларнинг бир гуруҳ йиғилганини тасвирлаш учун натюрморт композициясини тўғри ташкил этиш муҳимдир. У икки жиҳат асосида тузилади: натура қўйилмасининг ташкилий қисмини (нарсаларни танлай билиш ва уларни композицион чиройли жойлаштириш) натурага нисбатан кўриш нуктасини аниқлаш ва қоғоз юзасида қўйилмани тасвирлаш. Ўқувнатюрморт қўйилмасини тузишда қуйидаги қонун-қоидаларга риоя қилиш керак.

Куз неъматлари мавзудаги натюрмортни тасвирлаш.

Қаршимизда турли буюм ва нарсалардан тузилган натюрморт қўйилмаси: Ҳаворанг кўза, зарғалдоқ анор, ликопчада қовун бўлаги ва столдаги оч ҳаворанг

ҳамда жигарранг матолар. Оқ девор оч сариқ мато билан фон вазифасини ўтайди.

Кўза ва анор ранг жиҳатдан бошқа нарсаларга нисбатан анча ёрқинроқ. Бошқа нарса ва буюмлар ранги анча мураккаб. Қўйилмани жойлаштиригач чиройли қараш нуқтасини танлаймиз. Қўйилмага ён томондан тушаётган ёруғлик мақсадга мувофиқдир.

Дастлаб ал-ля прима техникасида натюрморт эскизи 1-сеансда бажарилади. Бу босқичда асосан қўйилмадаги катта муносабатлар - соялар ва яримтуслар аниқланади.

Бу тайёрлов ишда ижодкорнинг ғоясини кўриш мумкин. Қоғоз юзасида предметлар аниқ жойлашган, биринчи, иккинчи ва учинчи кўринишдаги буюмлар тўғри топилган. Этюдни таҳлил этадиган бўлсак, ранглар фарқидаги иссиқ ва совуқ, ёрқин ва хира нарсалар аниқ кўрсатилган. Зарғалдоқ рангдаги анор эса ўзига иссиқ ва камтўйинган тусларни бўйсундиради.

Кўзада соя, яримсоя ва ёруғлик белгиланиб, ёрқин тусдаги матонинг олдинги кўринишда ва девордаги фарқи аниқланган. Олдинги кўринишдаги қовун бўлаги худди ҳозиргина кесиб қўйгандек жуда яққол тасвирланган.

Энди эса қўйилмани қоғоз юзасида тасвирлашни белгилаймиз. Қоғоз юзасида тасвирлашдан аввал, кичик ўлчамдаги қоғозда эскиз вариантини чизиб, сўнгра катта ўлчамдаги қоғозда ёрдамчи чизиқлар орқали натюрмортни тасвирлаймиз. Бу бизнинг биринчи босқич ишимиз бўлади. Энди бўёқларда ишни бошлаймиз.

Натюрмортнинг босқичли бажарилиши.

Нимадан бошлаган маъқул? Ёрқин рангга эга бўлган буюмлардан бошлаш мақсадга мувофиқдир. Қўйилмамизда кўза ва анор кўзга яқин нарсалардир. Девор ва сариқ матони жуда бўрттириб ишланса, яхлитлик нисбатлари бузилиб, натюрмортнинг ранг муносабатлари ўзгариб кетади. Кўза ва анорни тўлиқ ўз ҳолатидаги рангида олиш мумкин.

Ҳаво ранг рангдаги кўза, турли тусда кўринади: ёруғликда бир хил, яримсояда бошқа, сояда энди у ҳаворанг эмас, балки сиёҳранг ҳаво ранг, айрим бўлакларида яшил-жигаррангроқ (шуъла таъсирида) бўлиб кўринади. Ранглар билан ишлашда уларни қўйилмадаги нарсалар рангидан тўқроқ бериш керак, чунки у куригач, бироз очаради. Ҳаво ранг кўзанинг ранглари ёруғлик шуълалар таъсирида товланиб, турли тусда кўринади. Қўйилмадаги анорда тушаётган ёруғлик таъсирида совуқроқ пушти ранг, яримсоя эса зарғалдоқ, соя қисмида кучли қизғиш тус ҳукмронлик қилади.

Кичик лагандаги қовун бўлагини бўяр эканмиз уни девор ва девордаги сариқ мато билан таққослаб ишлаш тўғри бўлади.

Шу нарса ёддан чиқмасинки, ҳар дақиқа қўйилмани ўзингиз тасвирлаётган иш билан таққослаб, ишлашни давом эттираверинг. Маълум вақт ўтгач, ўз ишингизни қўйилма ёнига қўйиб, уларни солиштиринг ва камчилигини топишга ҳаракат қилинг. Таққослашда аввал кичик бўлақлар рангини, сўнгра ишга яхлит қараб, унинг умумий тус муносабатларини аниқлаш мақсадга мувофиқдир. Энг асосийси иш сўнггида барча буюм ва нарсаларни умумий тусга бўйсундириб якунлаш ҳисобланади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ.

1. Натюрмортчи рассомлардан кимларни биласиз?
2. Ўйлаб кузатайлик-чи лагандаги қовун оч тусдами ёки деворми?
3. Ранг жиҳатидан қайси бири совуқроқ - девор, қовун ёки лаганми?
4. Қовун бўлагининг пўстими ёки қовун ўзи ранглироқми?
5. Қандай фарқлар мавжуд?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ҳасанов Р. Амалий безак санъати машғулоти методикаси. Ўқув қўлланма.-Тошкент, 2003.
2. Кузиев Т. Абдирасилов С. Нуртаев У. Сулайманов А. Тасвирий санъат. 5- аудитория, дарслик.-Тошкент, 2020.
3. Ахмедова Н.Р. Живопись Центральной Азии XX века: традиции, самобытность, диалог. Особенности формирования и развития. - Т.,2004.
4. Степанова Е.М. Методические основы рисунка. Екатеринбург УРФУ2016 Б.14
5. Паранюшкин Р.В., Трофимов Е.Н. Рисунок фигуры человека «Лань» Санкт-Петербург 2015 Б.24
6. А.Степанова, И.Сергеевой .Учимся рисовать акварелью. Москва Издательство АСТ 2017 Б.16
7. Б.Эдвардс Откройте в себе художника. Рабочая тетрадь Минск. «Попурри» 2014 Б.23
8. Женнифер Лиля Фашион Иллюстрацион Арт. Сопйригхт © 2015.Б.3Р.Ш.Ҳалилов “Қаламтасвир”Тошкент. 2016. Наврўз Б.9
9. Р.Худойбергенов Рангшунослик асослари Тошкент Г.Гулом 2006. Б.11
10. Б.Тожиев, Н.Исаходжиева. Рангтасвир ва композиция(Натюрморт) Тошкент 2014 ТДПУ Б.34

6-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ. ТАЛАБАЛАРНИНГ АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАРДА ЎЗЛАШТИРИШЛАРИНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ ВА БАҲОЛАШ

Ишнинг мақсади: Тасвирий санъат машғулотларида талабалар мутахассислик фанларидан бажарилаган амалий машғулотларини ўзлаштиришларини таҳлил қилинади дойими равишда талаба ўзлаштириётган билимларини баҳолаш орқали назорат қилиб борадилар.

Режа:

1. Амалий машғулотлардан бериладиган топшириқлар.
2. Талабалар фаолиятини таҳлил ва назорат қилиш.
3. Амалий машғулотларда талабалар фаолиятларини баҳолаш мезонлари.

1. Амалий машғулотлардан бериладиган топшириқлар.

Талабаларнинг тасвирий санъатдан фаолиятлари ўқитувчининг уларга берилган топшириқлари юзасидан дарс ва дарсдан ташқари вақтларда амалга оширилади. Бу топшириқларни аудитория ва уй ишлари шаклида ифодаласа ҳам бўлади. Талабаларнинг аудиторияда бажарилган ишлари мазкур дарсликнинг “Олий таълимда тасвирий санъат машғулотлари мазмуни” қисмида баён этилган. Аудиторияда талабаларга бериладиган топшириқлар мазмуни, асосан янги билим ва малакалар бериш мақсадида амалга оширилади. Дарс жараёнида топшириқларнинг қуйидаги икки шакли кўп қўлланилади.

1. Аудиторияда бажариладиган топшириқлар.
2. Уйда бажариладиган топшириқлар.

Аудиторияда бажариладиган топшириқларнинг қуйидаги турлари мавжуд.

Санъатшунослик асослари машғулотларида:

-тасвирий, амалий, меъморчилик санъатларининг назарий асослари, тарихи, санъаткорларнинг ҳаёти ва ижоди юзасидан суҳбатлар ўтказиш;

-Талабаларнинг ўзлари ишлаган расмлари юзасидан иншолар ёздириш;

-санъатшуносликликка оид кроссворд, чайнворд ечиш,
викторинаўйинларини ўйнаш;

-ўрганиш мақсадида маҳаллий санъат ёдгорликларига, кўргазма ва музейларга бориш.

Композиция машғулотида.

- Ўқитувчи томонидан тавсия этилган ёки эркин мавзуларда мустақил равишда композициялар ишлаш;

-Аввалги дарсда бошланган ва якунланмаган топшириқни давомэтдириш.

-Композиция машғулоти билан боғлиқ эскиз, ранглама ва қораламалар ишлаш.

Натурага қараб расм ишлаш машғулотида.

-Натурага қараб расм ишлаш бўйича ўқитувчи томонидан аудиторияда ўрнатилган натуранинг расмини ишлаш;

-Аввалги дарсда бошланган ва якунланмай қолган ишни давом эттириш.

Бадий -қуриш-ясаш машғулотида:

-ўқитувчи томонидан тавсия этилган мавзуда табиий, бадий ва ташландиқ материаллардан бадий қуриш ишларини бажариш;

-аввалги дарсда бошланган ва якунланмай қолган ишни давом эттириш;

-қуриш-ясаш ишлари учун материал тўплаш;

-қуриш-ясаш ишлари учун тайёргарлик босқичини бажарувчи расм ишлаш.

Борлиқни идрок этиш машғулотида:

-Йил фаслларида табиатдаги ўзгаришларни, улардаги гўзалликни, турли фасллардаги кишиларнинг меҳнат жараёнларини кузатиш, табиат манзараларининг гўзаллиги, қуш ва ҳайвонларнинг ҳаётини кўрсатувчи фильмларни томоша қилиш ва ўрганиш;

-мавзу билан боғлиқ бўлган гуллар, дарахтлар, қуш, ҳайвонлар расмларини ишлаш.

Уйда бажариладиган топширикларнинг қуйидаги турларихарактерлидир:
Санъатшунослик асослари дарсларида.

-Санъат асарларининг репродукциялари, открыткалари, фотолари, расмларини тўплаш.

-Санъат ва санъаткорлар ҳақида китоблар, ҳикоялар, мақолалар ўқиш.

-Санъат асарлари, санъаткорлар ҳақида иншолар ёзиш.

-Санъат ва санъаткорлар ҳақида викторина, чайнворд, кроссвордларечиш, тўқиш, топишмоқларни топиш.

-Санъаткорлар билан суҳбатлашиш.

-Музей, кўргазма ва санъат ёдгорликларига бориш.

-Мавзуга доир санъат ва санъаткорлар ҳақида ота-оналар, таниш-билишлар билан суҳбатлар қилиш.

Композиция ишлаш машғулотлари бўйича.

-Аудиторияда ишланган чала композицияни давом эттириш.

-Аудиторияда ишланган мавзу бўйича янги композиция ишлаш.

-Ишланадиган композиция мавзуси юзасидан материаллар тўплаш.

-Композиция мавзуси юзасидан борликни, ҳаётдаги воқеа ва ҳодисаларни кузатиш.

-Композиция мавзусига алоқадор қоралама ва рангламалар ишлаш

-Эркин мавзуда композиция ишлаш

-Композиция мавзусига доир (цирк, телевидение, мусобақалар, байрамлар, ўйинлар, спектакллар, кинофильмларда кўрганларни эслаб келиш.

-Аудиторияда ва уйда бажарилган ишларни кўргазмага қўйиш учун тайёрлаш.

-Келгуси дарсда ишланадиган композиция мавзуси юзасидан тайёргарлик кўриш.

-Дарс учун ўқув қуролларини тайёрлаб келиш.

Натурага қараб расм ишлаш машғулотлари бўйича.

-Натурага қараб қоралама, ранглама натюрморт ва бошқа расмлар ишлаш.

-Турли материаллар (сангина, соус, пастел, уголь, ретушь в.б.) билан машқлар бажариш.

-Аудиторияда ишланган мавзу бўйича уйда натурага қараб расмлар ишлаш, дарс учун ўқув қуролларини тайёрлаш.

Бадий қуриш-ясаш машғулотлари бўйича.

-Мавзуга доир табиий, бадий, ташландиқ материалларни тўплаш.

-Аудиторияда бошланган ва якунланмай қолган ишни давом этдириш.

-Аудиторияда бажарилган мавзуда янгича композиция ишлаш. Борлиқни идрок этиш машғулотлари бўйича

-Йил фасллари давомида табиатдаги ўзгаришларни кузатиш.

-Йил фасллари ҳақида шеърлар ёдлаш.

-Баҳор, куз фаслидаги меҳнаткашларнинг меҳнат жараёнларини кузатиш.

-Йил фасллари ва меҳнат жараёнлари ҳақида, уларнинг гўзаллиги ҳақида иншолар ёздириш.

2. Талабалар фаолиятини таҳлил ва назорат қилиш. Олий таълимда тасвирий санъат машғулотларининг самарадорлиги кўп жиҳатдан талабалар фаолиятини назорат қилиш ҳисобланади ва у давлат таълим стандартлари асосида амалга оширилади. У ўз ўрнида биринчидан, ўқитувчи фаолиятига баҳо бериш, иккинчидан талабалар томонидан материалларни ўзлаштириш даражасини аниқлаш имконини беради. Шунингдек, у талабаларни фанга бўлган қизиқишини оширишга, уларнинг фаолиятларидаги ютуқ, камчилик ва нуқсонларни аниқлашга ёрдам беради. Оқибатда талабаларни ўз тасвирий фаолиятларига бўлган муносабатлари ўзгаради.

Педагогика фанида ҳар бир ўқувчининг ҳар қандай фаолиятини назорат қилиш, ўз вақтида баҳолаб турилиши лозимлиги қайд қилинган. Айниқса, Талабаларнинг тасвирий санъатга бўлган қизиқиши қўллаб-қувватланиши, паст ўзлаштирувчи талабаларни камчиликларини кўрсатиш ва уларни тушунтириш

самаралидир. Лекин паст ўзлаштирувчи талабалар га паст баҳолар қўйиш ва уларни камситиш тавсия этилмайди. Кўпчилик ҳолларда, масалага бундай ёндошиш талабалар ни тасвирий ва ижодий фаолиятга қизиқишларини сўндиради. Айрим ҳолларда улар тасвийй фаолиятдан бутунлай совиб кетишлари мумкин.

Тасвирий санъатдан талабалар фаолиятини ўз вақтида ва мунтазам назорат қилиб туриш ва баҳолаш ниҳоятда муҳимдир. Чунки ўқитувчи томонидан берилган топшириқларни талабалар анча вақт ва куч сарфлаб бажарадилар, уларни талаблар даражасига етказишга ҳаракат қиладилар. Уларни ўқитувчиларга ёқишни, юқори баҳолар олишни хоҳлайдилар, топшириқ юзасидан кўп билимларга эга эканликларини кўрсатмоқчи ва мақтанмоқчи бўладилар. Бу кунни улар орзиқиб кутадилар. Ўқитувчи эса топшириқ бериб уни назорат қилмаса талабалар нинг топшириқларни бажаришга бўлган ихлослари аста-секин сусаяди. Бора-бора улар топшириқларни бутунлай бажармай қўядилар. Шундай экан, ўқитувчи фақат топшириқни ўз вақтида текшириши ва уни аудитория журналида қайд қилиб туриши лозим. Топшириқларни назорат қилишнинг бир қатор шакллари мавжуд. Улар жорий назорат, оралиқ назорат ва якуний назорат деб юритилади.

Жорий назорат мунтазам равишда хох у назарий, хох амалий бўлсин, ҳар бир дарсда амалга оширилади. Уни янги материалларни баён этиш жараёнида, шунингдек, дарс охирида ўтказилади. Янги материални баён этиш жараёнида талабалар ни дарсдаги фаоллиги ва топшириқни бажаришдаги саби-ҳаракати учун баҳолар қўйилади. Назоратнинг иккинчи турида ўқувчининг топшириқни қандай даражада бажарганлиги текшириладива баҳоланади. Бунда талабалар нинг дарсдаги фаоллиги ҳам ҳисобга олиниши мумкин.

Амалий ишларни баҳолаш бевосита талабалар томонидан бажарилган тасвирий ишлар (расм, ҳайкал, қуриш-ясаш) асосида назарий билимларни баҳолаш эса савол-жавоб, суҳбат тарзида амалга оширилади.

Жорий назорат дарсинг бошланғич қисмида, ўтган дарсда унга берилган топшириқларни текшириш мақсадида ҳам ўтказилади.

Талабалар нинг ўзлаштиришини назорат қилиш ва объектив баҳолаш учун жорий назоратни тез-тез ўтказиб туриши лозим. Амалий ишларни ҳар бир дарсда ҳар бир талаба фаолиятини назорат қилиш ва баҳолаш имкони бор. Уларни маълум қисмини дарснинг бошланғич қисмида, бир қисмини дарс давомида, қолган қисмини, талабалар ишларини йиғиб олиб ўқитувчи дарсдан сўнг текширса бўлади.

Талабалар нинг дарсдаги фаоллигини тақдирлаш, қизиқишини ошириш мақсадида улар томонидан бажарилган ишларнигина эмас, топшириқларни бажаришга бўлган муносабатлари, ҳаракати учун ҳам баҳолар қўйиш мумкин. Шунингдек, ҳар қандай баҳо қўйганда бутун аудиторияни нима учуншундай баҳо қўйилганлигидан хабардор этиш лозимки, талабалар баҳо мезонларини онгли равишда тушуниб етсинлар. Талабалар нинг топшириқларни бажаришга бўлган муносабатларига қўйилган баҳолар фақат ижобий эмас, салбий бўлиши ҳам мумкин. Шунини ҳам алоҳида қайд қилиш лозимки, пасайтирилган баҳолар асослаган ҳолда ва талабалар нитушқунликка тушириб юборадиган бўлмаслиги лозим. Бир топшириқни баҳолашда талабанинг аввалги дарслардаги ўзлаштиришларини ҳам ҳисобга олиш лозим. Мунтазам яхши ўзлаштириб келган талабани аввалги муваффақиятлари ва ҳаракатлариши ҳисобга олиб, бу галги қониқарсиз ишига ёмон баҳо қўймаса ҳам бўлади.

Оралик назорат дастурдаги у ёки бу бўлимнинг тугаши ва чорак давомида бажарилган ишларнинг якунини назорат қилиш мақсадида ўтказилади. Оралик назорат савол-жавоб, суҳбат, тест, иншо, амалий тасвирий ишларни таҳлил этиш каби йўллар билан амалга оширилади.

Оралик назоратда фақат чорак давомида қўйилган баҳоларни умумлаштириш билан чегараланиб қолмасдан, талабаларга қайта текширув топшириқлари ҳам берилади. Бу топшириқлар талабалар томонидан мустақил равишда бажарилади ва улар тасвирий, шунингдек ёзма иншо шаклида бўлади. Талабаларни қайта текширув топшириқлари олинган баҳо натижалари умумлаштирилиб ягона оралик назорат баҳолари қўйилади. Ягона оралик

назорат баҳоларини қўйишда ўқитувчи талабалар ни тасвирий санъатдан дарсдан ташқари ишларини бажаришдаги ҳаракатлари, фаоллиги ва ютуқларини ҳисобга олиши лозим ва у талабалар ни бу соҳадаги янги ишларга илҳомлантиради, баҳоларни объективлигини таъминлайди.

Якуний назорат ўқув йили давомида Талабаларнинг тасвирий фаолиятлари натижаларини аниқлаш ва умумлаштириш мақсадида ўтказилади. Якуний назоратнинг бу турида баҳолар талабаларни қайта текширув натижалари, уларнинг аудиториядан ва олий таълимдан ташқари олиб борган ишлари, уларнинг бу фанга қизиқишлари, ҳаракатлари асосида қўйилади.

Баъзан шундай бўладики, талабанинг ўзлаштириши яхшиланиб боради ёки аксинча ёмонлашиб боради. Бундай ҳолда ўқувчининг сўнгги баҳолари, қайта текширувдан олган баҳолари ҳал қилувчи роль ўйнайди.

Айрим ҳолларда тасвирий санъатдан баҳоларни бироз кўтариб қўйиш ҳоллари учраб туради. Буни инкор этиш мумкин эмас. Лекин, у асосланган ҳолда бўлиши лозим. Бунга қуйидаги ҳолларда риоя қилиш муҳим:

1. Талабанинг шу фанга қизиқиши катта, ҳаракати кучли.
2. Берилган топшириқларни ўз вақтида бажаради.
3. Аудиториядан ташқари ишларда фаол иштирок этади.
4. Тасвирий санъат тўғарагига қатнашади.
5. Дарсдан ташқари вақтларда мустақил ишлайди (китоб ўқийди, расм ишлайди, кўرғазма ва музейларга боради, рассомлар билан алоқалари бор.)

3.. Амалий машғулотларда талабалар фаолиятларини баҳолаш мезонлари.

Амалий машғулотларда талабалар фаолиятларини баҳолаш мақсадида назоратнинг қуйидаги турлари қўлланилади:

1. Оғзаки сўров.
2. Машқ.
3. Тасвирий-ижодий мустақил иш.
4. Ёзма (матнли) мустақил иш.
5. Тест.
6. Уй вазифаси.

1. Оғзаки сўров. Назоратнинг бу турида Талабаларнинг тасвирий амалий, меъморчилик санъатларидан назарий билимлари (композиция, ёруғсоя, рангшунослик, перспектива), махсус атамалар, рассом ва хайкалтарошларнинг

ишлатадиган асосий иш қуроллари ва материаллари, тасвирий санъатнинг тур ва жанрлари, машҳур рассомлар ва уларнинг асарлари ҳақидаги тушунчалари ҳажми аниқланади. Оғзаки сўров фронтал ва индивидуал тарзда амалга оширилади ҳамда у талабалар ни тез-тез назорат қилиш имконини беради. Шунингдек, оғзаки сўров талабалар ни тасавури, тафаккури, хотираси ва нутқини ривожлантиришга ҳам ёрдам беради. Назоратнинг бу турида ҳикоя қилиш, тавсиф бериш, шарҳлаш ва бошқа усуллардан фойдаланиш самаралидир.

2. Машқлар. Назоратнинг бу турида Талабаларнинг қалам, мўйқалам, стек ва бошқа иш қуроллари, бадий материаллар билан ишлаш малакалари ва кўникмаларининг даражаси аниқланади. Бу иш кўпроқ натурага қараб расм ишлаш ва композиция машғулоти билан боғлиқ бўлади.

3. Тасвирий-ижодий мустақил ишлар. Назоратнинг бу турида талабалар ни бадий тафаккури ва қобилиятлари, ривожланиш даражалари аниқланади. Бу иш кўпроқ рангтасвир, декоратив ишлар ва ҳайкалтарошлиқдан композицияларни бажаришда қўлланилади.

4. Ёзма (матнли) мустақил иш. Мустақил ишнинг бу турида талабалар томонидан олинган билимларни қанчалик ўзлаштирилганлиги аниқланади. У бевосита тасвирий санъатнинг санъатшунослик асослари курси билан боғлиқ бўлиб, унда талабалар чайворд, кроссвордлар ечадилар, викторина саволларига жавоб қайтардилар, тасвирий санъатдан иншо ва рефератлар ёзадилар.

5. Тест синовлари. Назоратнинг бу турида талабалар томонидан тасвирий санъатнинг назарий асослари, махсус атамалар, рассом, ҳайкалтарошлар ва уларнинг асарлари, иш қуроллари ва ишлатадиган материаллари, талабалар томонидан ранг номларини ўзлаштириш даражаси аниқланади. Тестлардан фойдаланиш тасвирий санъат дарсларининг барча турлари (натурадан расм ишлаш, композиция, санъатшунослик асослари) билан боғлиқ ҳолда амалга оширилади.

6. Уй вазифаси. Уй вазифалари аудиторияда ўтилган мавзу билан боғлиқ бўлган ижодий ишларни бажариш, натурага қараб ранглама ва қораламалар ишлаш, машқларни бажариш, аудиторияда тугалланмай қолган ишни тугатиш, теварак-атрофдаги кўриниш ва ходисаларни кузатиш, аудитория ишига доир адабиётлар ўқиш, музей ва кўрғазмаларга, санъат ёдгорликларига бориш, келгуси дарс учун материаллар тўплаш ёки тайёргарлик кўриш, аудиторияда ўтилган мавзулар бўйича иншо, рефератлар ёзиш, кроссворд, чайнвордлар ечиш, викторина саволларига жавоб қайтариш, санъаткорлар, ота-оналар билан топширилган мавзуда суҳбатлар қилиш, санъат асарларининг репродукциялари ва фото нусхаларини, иллюстрация ва расмларни тўплаш йўналишларида намоён бўлади.

Уй вазифалари тасвирий санъат машғулотларининг барча турларига таълуқли бўлиб, у нафақат янги материалларни ўзлаштириш, балки ўтилганларни мустақкамлаш, билимларини кенгайтириш ва чуқурлаштириш, малакалар ва ижодий қобилиятларни ўстиришга хизмат қилади.

Талабаларнинг тасвирий ишлари ва билимларини баҳолашда бир қатор мезонлар қўлланилади. Тасвирий фаолиятнинг ҳар бир турида алоҳида баҳо мезонлари ишлатилади. Хусусан:

1. Борлиқни идрок этиш. 2. Бадий қуриш–ясаш ишлари. 3. Натурадан ишланган расмлар. 4. Натурага қараб ишланган ҳайкаллар. 5. Рангтасвир композициялари. 6. Декоратив композициялар. 7. Ҳайкалтарошлик композициялари. 8. Санъатшунослик асослари.

Борлиқни идрок этиш

- борлиқни мустақил кузата олиши;
- теварак-атрофни билишга қизиқиши;
- нарсаларнинг тузилиши ҳақидаги тасаввури;
- нарсаларнинг ранги ҳақидаги тасаввури;
- нарсаларнинг шакли ҳақидаги тасаввури;
- нарсаларни ўлчовлари ҳақидаги тасаввури;

-
- табиат ва борлиқдаги нарсаларни гўзаллигини сезиши;
 - теварак-атрофда мавжуд нарсаларнинг турлари ҳақидаги тасаввури;
 - нарсаларнинг характери (юради, учади, ўрмалайди в.б.) ни билиши;

Бадиий қуриш-ясаиш

- бадиий қуриш-ясаишга оид иш қуролларини билиши;
- бадиий қуриш-ясаишга доир иш қуроллари билан тўғри муносабатда бўлиши;
- бадиий қуриш-ясаишга доир иш қуроллари билан ишлашни ўзлаштирилганлиги;
 - тасвирни қоғоз юзасида жойлашуви (компоновка);
 - тасвирни мустақил бажарилганлиги;
 - ишга ижодий ёндошувнинг мавжудлиги;
 - ишни бажаришдаги эстетик диди;
 - ишнинг композицияси;
 - ишда тасвирланган нарсаларнинг шакллари;
 - композиция учун материалларни (бадиий, табиий, ташландик материаллар в.б.) тўғри танланганлиги;
 - композициядаги нарсалар ўлчови ва ўлчов нисбатлари;
 - ишнинг тоза ва тартибли бажарилиши.

Натурага қараб ишланган ҳайкаллар Натурага қараб ишланган расмлар

- Расмни қоғоз юзасида жойлашуви (компоновка);
- ишни мустақил бажарилиш даражаси;
- натуранинг ўлчови, ўлчов нисбатлари;
- натура ва натура бўлақларининг шакллари;
- қалам билан ишлаш малакалари;
- мўйқалам билан ишлаш малакалари;
- нарсалардаги ёруғсояларни тасвирланиши;
- нарсалар рангини тасвирланиши;
- нарсаларнинг перспектив тасвири;
- ишнинг тоза ва тартибли бажарилиши.

Натурага қараб ишланган расмлар

-
- ишни мустақил бажарилганлиги;
 - хайкал ўлчовлари ва ўлчов нисбатлари;
 - хайкал ва унинг бўлақларининг шакллари;
 - хайкалтарошлик асбоблари ва қўл билан ишлаш малакалари;
 - хайкалдаги ҳажмнинг тасвирланиши;
 - ишнинг тоза ва тартибли бажарилиши;

Рангтасвир композицияси

- расмни қоғоз юзасида жойлашуви (компоновка);
- ишни мустақил бажарилиши;
- расм мазмунини унинг мавзусига мослиги;
- бажарилган ишдаги бадиий-эстетик дид;
- расм композицияси;
- ишга ижодий ёндошув;
- нарс ва ҳодисаларнинг ўлчов ва ўлчов нисбатлари;
- нарс ва ҳодисаларнинг шакли;
- расмда ранглар ечими;
- расмда нарсалар тузилишининг ечими;
- қалам ва мўйқалам билан ишлаш малакалари;
- ишда перспектива қонунларига риоя қилинганлиги;
- расмни тоза ва тартибли бўлиши.

Декоратив композиция.

1. Намунадан кўчирилган декоратив ишлар.

- тасвирни қоғоз юзасида жойлашуви (компоновка);
- ишини мустақил бажарилиш даражаси;
- безак элементларининг шакли;

- безак элементларининг ўлчами ва ўлчов нисбатлари;
- безак элементларининг стилизацияси;
- ранг ечими;
- безак элементларининг шакли;
- қалам билан ишлаш малакалари;
- мўйқалам билан ишлаш малакалари;
- ишнинг тоза ва тартибли бажарилиши.

2. Ижодий ишланган декоратив композиция.

- ишни мустақил бажарилиш даражаси;
- расмни қоғоз юзасида жойлашуви (компоновка);
- безак элементларининг ўлчов ва ўлчов нисбатлари;
- безак элементларининг стилизацияси;
- безак элементларининг шакли;
- ранглар ечими;
- ўқувчини ишга ижодий ёндошганлиги;
- ишни бажаришдаги бадиий-эстетик дид;
- иш композицияси;
- декоратив ишларнинг асосий воситаларидан саводли фойдаланиш (ритм, симметрия);
- қалам билан ишлаш малакалари;
- мўйқалам билан ишлаш малакалари;
- ишнинг тоза ва тартибли бажарилганлиги.

ҳайкалтарошлик композицияси

- ишнинг мустақил бажарилиши;
- ҳайкални мавзуга мослиги;
- ҳайкал композицияси;
- ишни бажаришдаги бадиий-эстетик дид;
- ҳайкал бўлаклари ва уларнинг ўлчовлари ҳамда ўлчов нисбатлари;
- ишдаги нарсаларнинг ҳажми;
- ҳайкалтарошлик асбоблари билан ишлаш малакалари;
- ишнинг тоза ва тартибли бўлиши.

Санъат асарларининг таҳлили.

Талабалар билишлари лозим:

- асарнинг номи;
- асарнинг муаллифи;
- асарнинг яратилган йили;
- асарнинг мазмуни;
- асарда илгари сурилган ғоя;
- асар композицияси;
- асарнинг тасвирий саводхонлик даражаси (ранг, перспектива, ёруғсоя қонунлари, анатомия, ўлчов ва ўлчов нисбатлари в.б.)
- махсус атамалар;
- асар сақланаётган жой;

-асарни яратишда рассомнинг қўллаган тасвирий техникаси;
-асарни яратишда рассом қандай тасвирий материаллардан
фойдаланганлиги.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ҳасанов Р. Амалий безак санъати машғулоти методикаси. Ўқув қўлланма.-Тошкент, 2003.
2. Кузиев Т. Абдирасилов С. Нуртаев У. Сулайманов А. Тасвирий санъат. 5-аудитория, дарслик.-Тошкент, 2020.
3. Ахмедова Н.Р. Живопись Центральной Азии XX века: традиций, самобытность, диалог. Особенности формирования и развития. - Т.,2004.
4. Степанова Е.М. Методические основы рисунка. Екатеринбург УРФУ 2016 Б.14
5. Паранюшкин Р.В., Трофимов Е.Н. Рисунок фигуры человека «Лань» Санкт-Петербург 2015 Б.24
6. А.Степанова, И.Сергеевой .Учимся рисовать акварелью. Москва Издательство АСТ 2017 Б.16
7. Б.Эдвардс Откройте в себе художника. Рабочая тетрадь Минск. «Попурри» 2014 Б.23
8. Женнифер Лиля Фашион Иллюстрацион Арт. Сопйригхт © 2015.Б.3
Р.Ш.Ҳалилов “Қаламтасвир”Тошкент. 2016. Наврўз Б.9
9. Р.Худойбергандов Рангшунослик асослари Тошкент Г.Гулом 2006. Б.11
10. Б.Тожиёв, Н.Исаходжиева. Рангтасвир ва композиция(Натюрморт)Тошкент 2014 ТДПУ Б.34

7- АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ.

ОЛИЙ ТАЪЛИМДА МАХСУС ВА МУТАХАССИСЛИК ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШНИНГ ПЕДАГОГИК ЖАРАЁНИНИ ЛОЙИХАЛАШ. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАРНИ “УСТОЗ-ШОГИРД”ТИЗИМИ АСОСИДА ЛОЙИХАЛАШТИРИШ.

Ишнинг мақсади: Олий таълимда махсус ва мутахассислик фанларни ўқитиш жараёнида амалий машғулотларни “Устоз- шогирд” тизими асосида ташкил этиш. Ёшларни ҳалол меҳнат қилишга, уларни турли касб-ҳунар сирларини мукамал эгаллашга ўргатиш шунингдек талабаларни “Устоз-шогирд” тизими асосида тарбиялаш.

Режа:

1. Олий таълимда махсус ва мутахассислик фанларни ўқитишнинг педагогик жараёнини лойиҳалаш.
2. Устоз-шогирд одоби анъаналари мезонлари

1. Олий таълимда махсус ва мутахассислик фанларни ўқитишнинг педагогик жараёнини лойиҳалаш. "Устоз-шогирд педагогикаси" анъаналаридан фойдаланишга оид замонавий қарашлар дейилганда, аждодлар томонидан қолдирилган маънавий меросимиз бўлмиш "Устоз-шогирд педагогикаси" анъаналарининг мазмуни ва моҳияти назарда тутилади.

Маълумки, Шарқда азал-азалдан касб-ҳунар улуғланган, устоз-шогирд одоби ва устознинг шогирдга бўлган меҳр-оқибати жуда юқори қўйилган.

«Устоз-шогирд педагогикаси» анъаналаридан фойдаланишни ижтимоий-педагогик муаммо сифатида ўрганишдан аввал, унга оид айрим тушунча ва терминларни аниқлаштириб олиш лозим. Хусусан, «устоз», «шогирд», «одоб», «ҳунар», «ҳунарманд» каби терминларнинг изоҳли луғати 1-иловада келтирилади.

Буюк алломаларимиз доимо касбга эга бўлишни, илм олишни, саводли

бўлиш кабиларни даъват этиб келганлар. Хусусан, Ҳадису Шарифда қуйидагилар таъкидланган.

- касбнинг энг яхшиси кишининг ўз қўли билан бажарилган иши ва ҳалол меҳнатидир;
- илм ўрганиш ҳар бир мусулмон учун фарздир;
- бир соатгина илм ўрганиш бир кечалик ибодатдан яхшидир;
 - қайси бир олимнинг илмидан сўралганда қизганиб гапириб бермаса, қиёматда оғзига ўтдан тизгин солиб қўйилади;
- аввало олим бўл! Илму уламоларни севувчи бўл!;
 - садақанинг афзали мусулмон кишининг илм ўрганиб, сўнг бошқа мусулмон биродарларига ҳам ўргатишидир.

Пайғамбар Довуд алайҳиссалом - темирчилик, Арастудан кейинги иккинчи муаллим дея шуҳрат топган қомусий олим Форобий - боғбончилик, шоир Саккокий - пичоқчилик, шоир Завқий эса маҳсидўзлик билан тирикчилик ўтказишган. Ҳожа Баҳовуддин Нақшбанд ҳам ҳунармандчилик билан шуғулланиб, у Туркистонда биринчилардан бўлиб, одамларни ҳунар ўрганишга ва ҳунар билан шуғулланишга чорлаганлар. У қалин ипакли мато- кимхоб тўқиш билан тирикчилик қилар, шогирдларига ҳам ҳунар ўргатар эди. Алишер Навоий «Насоим ул-муҳаббат» да тасаввуф пирлари ва шайхлари ҳақида сўз юритар экан, Ҳожа Абдулла Ансорий - этикдўз, Шайх Абубакр Ҳаббоз - новвой, Шайх Омулий - қассоб, Шайх Ашарий - ғишт терувчи, Шайх Баннон - ҳаммол, Шайх Абухасан - дурадгор бўлганлигини айтади ва қатор мисоллар келтиради.

Маълумки, миллий кадриятларимизда устоз-шогирд одобига алоҳида бир инсоний амал, санъат сифатида қаралган, бу одобларда назарда тутилиши лозим бўлган фазилатлар бир қарашда майда амалларга ўхшаса-да, аслида яхши ҳунар соҳиби бўлишликнинг инсоний шартларидандир. Бу ўғитлар ҳозирги кунда ҳам ўз кучини йўқотмаган жуда ибратли ва долзарбдир.

Шарқнинг буюк алломалари, олимлари, шоирлари ва фозиллари жамият

ҳамда илм тараққиётига қанчалик ҳисса қўшган бўлсалар, уларнинг ҳар бири ҳунар ва илм эгаллашда каттанинг, яъни устознинг ўрни, шогирдлик бурчи масалаларини ҳам беъътибор қолдирмаганлар. Форс-тожик адабиётининг буюк намоёндаси Рудакий (884-954) кишига биринчи муаллим устоз эканлигини, «Ҳаёт сабоқларин этолмаса ёд, уни ўргатолмас ҳеч қандай устод» деса, Ибн Сино (980-1037) нинг ёшларни ҳунарли бўлишга чорлаган куйидаги дурдона насихати ибратлидир: «Олтин олмагину ўргангин ҳунар, ҳунарнинг олдида ҳасдир олтин-зар». Шарқ халқларида илм ўргатувчилар ва устозларга нисбатан иззат-ҳурматда бўлиш «фарзандлар онгига сингдирилган. Хусусан, нозиктаъб адиб, нуқтадон олим, XV аср маърифатпарварлари дарғаларидан бири бўлган Ҳусайн Воиз Кошифий: "Устоз ва муаллимлар ҳурматини ўрнига қўйган бу дунёда ҳам, охиратда ҳам саодат топар",-деб ёзган эди. Унинг фикрича, тўрт нарса саодат далилидир: тўғри сўз, тавозеъ, ҳалол касбу ҳунардаги меҳнат, сир сақлаш. Яъни, бирор касбга ўрганиш ёки ҳунарни ўргатиш машаққатли меҳнат эканлиги олимқарашларида марказий ўринда турган.

Ҳусайн Воиз Кошифий (1440-1505). (Хуросон) «Футуватномаи султоний ёҳуд жавонмардлик тариқати» асарида устоз-шогирд одоби ҳақида тўхталиб шундай деган: «Агар шогирдликнинг биноси ниманинг устига қурилади деб сўрасалар, само ва тоатдир деб айтгин. Агар само (эшитиш) ва тоат нимадир деб сўрасалар, нимаики устоз айтса, уни жон қулоғи билан эшитиш, чин кўнгли билан қабул қилиш ва вужуд аъзолари орқали амалгадо этишдир деб айт».

Кошифий устозлик шартларига ҳам тўхталиб: «Билгилким ҳеч бир иш устозсиз амалга ошмагай ва кимки устозсиз бир ишни қилур эрса, ул ишнинг асоси мустаҳкам бўлмагай»-деган. Кимки устозсиз иш бошлаган бўлса, унинг иши ва амали самара бермайди, устознинг этагини тутиб шод бўл, бир муддат устозга хизмат қилгинда, сўнгра ўзинг устоз бўл ... Агар комил инсон ким деб сўрасалар, у пок мазҳабли, ўз айбини кўрадиган доно ва тамизли кишидир деб айтгил. Унда ҳасад, гина ва бахилликдан асар бўлмайди».

Машҳур файласуф ва мутафаккир, қомусий илмлар билимдони **АбуНаср**

ал-Форобий (873-930) устоз-мураббийга шундай талаб қўяди: «Устоз ўз шогирдларига қаттиқ зулм ҳам, ҳаддан ташқари кўнгилчанлик ҳам қилмаслиги лозим. Чунки, ортиқча зулм шогирдда устозга нисбатан нафрат уйғотади, бордию устоз жуда юмшоқ бўлса, шогирд уни менсимамай қўяди ва уберадиган билимдан совиб ҳам қолади. У устозларга болаларнинг феъл- атворига қараб тарбия жараёнида қуйидаги «қаттиқ» ёки «юмшоқ» усуллардан фойдаланишни маслаҳат беради:

1. Тарбияланувчилар ўқиш-ўрганишга мойил бўлса, таълим-тарбия жараёнида юмшоқ усул қўлланилади.
2. Тарбияланувчилар ўзбошимча, итоатсиз бўлса, қаттиқ усул (мажбурлов) қўлланилади.

У ўқитувчининг тарбия усуллари ҳукумат (давлат) ва шоҳларнинг халқни тарбиялаш ва бошқаришдаги усулларига ўхшатади, уларни қийослайди. Ҳар иккаласида ҳам юмшоқлик ва мажбурлов зарурлигини уқтиради.

Хусусан, Абу Наср ал-Форобийнинг ўз даври учун катта хизматларидан бири шундаки, у кишиларни илм-маърифатли бўлишга, ҳалол меҳнат қилишга ва касб-ҳунар эгаллашга чақиради. Инсонни «Ожиз банда»,

«Ҳеч нарсага қодир бўлмаган мавжудод» каби ерга урувчи диний ақидаларга зид ўлароқ, мутафаккир "назариди инсон энг олий камолот бўлиб, «ақл-идрокзиёсига эга, ўзи учун зарур бўлган ҳамма нарсани яратишга қодир борлиқдир».

Форобий, инсон ўз ижтимоий вазифасини бажариши учун, биринчидан, кундалик ҳаётида атрофдагилар билан мулоқотда бўлиши зарурлигини, иккинчидан, у меҳнат ва касб-ҳунар кўникмаларини, ахлоқий фазилатларни ҳосил қилиши лозимлигини таъкидлаб, шундай деган: «Агар касб-ҳунар фазилати туғма бўлганда эди подшоҳлар ҳам ўзлари истаб ва ҳаракат қилиб эмас, балки подшоҳлик уларга фақат табиий равишда муяссар бўлган, табиат талаб қилган табиий бир мажбурият бўлиб қолар эди. Касб-ҳунар фазилати туғма бўлмас экан, ахлоқ-одоб, расм-русум, касб-ҳунар, одат ва иродани ҳосил

қилиш учун инсондан зўр қудрат талаб қилинади. Бу эса таълим ва тарбия йўли билан ҳосил қилинади. Таълим деган сўз халқлар ва шаҳарлар ўртасида назарий фазилатни бирлаштириш, тарбияси эса шу халқлар ўртасидаги туғма фазилат ва амалий касб-ҳунар фазилатларини бирлаштиришдеган сўздир».

Буюк аллома Ибн Сино (980-1037) ўқувчига билим беришустозларнинг масъулиятли бурчи эканлигини таъкидлайди. У устозларнинг қандай бўлиши кераклиги ҳақида фикр юритар экан, уларга шундай йўл- йўриқлар беради:

- болалар билан муомалада босиқ ва жиддий бўлиш;
- болаларга берилаётган билимнинг қандай ўзлаштириб олинаётганига эътибор бериш;
- таълимда турли метод ва шакллардан фойдаланиш;
- боланинг хотираси, билимларни эгаллаш қобилияти, шахсийхусусиятларини билиш;
- берилаётган билимларнинг энг муҳимини ажрата олиш;
- билимларни балаларга тушунарли, унинг ёши, ақлий даражасига мос равишда бериш;
- ҳар бир сўзнинг балалар ҳиссиётини уйғотиш даражасида бўлишига эришиш.

Муслиҳиддин Саъдий Шерозий (Шайх Саъдий) (1184-1292) таълим-тарбияда устозларнинг талабчанлиги, билим ва тарбия беришда қаттиққўл бўлишнинг тарафдори бўлади. У «Гулистон» асарида яна устоз-шогирд одобига оид қуйидаги ҳикоятни келтиради: «Бир одам кураш санъатида зўр маҳорат қозонди, у 360 хийлани билар ва ҳар куни бир хийлани ишлатиб кўрар эди. Шогирдларидан бирига 359 хийлани ўргатди. Аммо, бир хийлани ўргатмади: устозининг ҳурматини билмаган шогирд, устозидан ҳам устунлигини айтиб мақтанади. Бу сўз подшога ёқмайди. Уларни кураш тушмоқларини буюради. Устоз охириги хийласини ишлатиб шогирдини енгади. Устоз ҳурматини билмаган шогирд эса, халойиқ ва подшонинг нафратига учрайди».

Шунингдек, Саъдий Шерозий ўз даврининг доно мураббий шоири ва улуғ

рухшуноси ҳам бўлган. Мураббий-рухшунос шоир болалар табиатини жуда ҳам чуқур ҳис қилган ҳолда, уларни ёшлиқдан меҳнат қилиб, илму ҳунар ўрганишга ундайди.

Шоир илму ҳунарни ҳамма нарсадан юқори кўяр экан, «Гулистон» асарининг «Тарбия таъсири» деб номланган еттинчи бобида қуйидаги ҳикояни келтиради: «Бир ҳаким ўтулларига мундоғ панд берур эрдиким: «Эй жон фарзандларим, ҳунар ўрганишлар, нединки, мулк ва молға эътимод йўқцурур. Сийм ва зар хатар маҳаллидадур-ё ўғри барчасин бирдин олур ва ё ҳоким оз-оз олиб йўқ этар. Аммо, ҳунар чашмаи равон ва давлати бепаёндурким, агар ҳунарсиз одам давлатдин тушса, ҳеч ғам ва алами йўқдир. Нединким, ҳунар онинг зотида улуг ва ҳар ердаким борса, соҳиби кадр бўлур мажлисининг юқорисида ўлтурур ва ҳунарсиз киши гадоёлик қилур ва ҳар жойғаким борса, бекадр ва беътибор бўлур», - дейди.

Саъдий илму ҳунарга жуда юқори баҳо беради. Шоир илму ҳунар ўрганиш йўлида ҳар қанча машаққатдан қочмаслик лозимлигини уқтиради.

Соҳибқирон Амир Темури (1336-1405) ҳам ўз ҳукмронлиги даврида илм аҳллари, устоз, мударрисларга хурмат билан қарайди. Кишиларга мансаб беришда ҳам уларнинг илмларини ҳисобга олади. Кўплаб мактаб, мадраса очади, уларга муаллим ва мударрислар тайин этади. Узининг устозларини жуда қадрлайди.

Алишер Навоий (1441-1501) ижодида ҳам устоз-шогирд одоби масалаларига кенг ўрин берилади. У ёшларга чуқур билим бериш учун мударрис, устоз ва мураббийларнинг ўзлари ҳам билимли ва тарбияли бўлиши зарурлигини уқтиради. Нодон, мутаассиб, жоҳил устозларни танқид қилиб, улар маълумотли, ўқитиш йўлларини биладиган бўлиши зарур дейди. Масалан: «Маҳбуб ул-қулуб» асарида мактабдорлар ҳақида фикр юритар экан, уларнинг ўта қаттиққўл, жоҳил ва таъмагирликлари ҳақида: «Мактаб тутувчи гуноҳсиз ёш болаларга жафо қилувчидир», - деб ёзади. Шу билан бирга устоз меҳнатининг оғирлигини ҳолисона баҳолайди: "Унинг иши одам тугул, ҳатто девнинг ҳам

қўлидан келмайди. Бир кучли киши бир ёш болани сақлашга ожизлик қилар эди, у эса бир тўда болага илм ва адаб ўргатади"- дейди. Лекин шуниси ҳам борки, болалар орасида фаҳми, идроки озларибўлади. Устоз бу каби ҳолларда юзлаб машаққат чекади. Шу жихатдан олганда, болаларда унинг ҳақи кўп, агар шогирд улғайгач, подшоҳлик мартабасига эришса ҳам, ўз устозига қуллуқ қилса арзийди.

Ҳақ йўлида ким сенга бир ҳарф ўқитмиш ранж ила, Айламак бўлмас адо онинг ҳаққин юз ганж ила.

Дарҳақиқат, Алишер Навоий устозларнинг ҳурмати қанчалик жойига қўйилса, уларга бўлган талаб ҳам шунчалик ошиши, айниқса, мадраса мударрисларининг билимли, фозил, доно, камтар, маънавий пок бўлишлари зарур эканлиги ҳақида, пгундай дейди: «Мударрис керакки ғарази мансаб бўлмаса ва билмас илмни айтишга уринмаса, манманлик учун дарс беришга ҳавас кўргазмаса, ярамасликлардан кўрқса ва нопокликдан қочса».

Таълим-тарбия, касб-хунар ўрганишнинг афзаллиги, ҳалол меҳнат билан яшашнинг зарурлиги тўғрисидаги ўғитлар ҳадис, панднома, ривоят, ҳикоят, дoston, мақол ва бошқа кўринишлардаги маънавий мерос сифатида ҳозирги давргача етиб келган.

Бундай ёзма манбаларга IX-XI асрларда яратилган «Авесто», XI асрда Кайкавус томонидан ёзилган «Қобуснома», Абу Наср Форобийнинг «Бахт-саодатга эришув» асари, Абу Райҳон Берунийнинг «Геодезия», «Минералогия» асарлари, XI асрда Маҳмуд Қошғарийнинг «Девону луғотит- турк» (Туркий сўзлар (луғати) девони) асари, Юсуф Хос Ҳожибнинг

«Қутадғу билиг» асари, Муслиҳиддин Саъдий Шерозийнинг «Гулистон» асарларида касб-хунар ўрганишнинг афзалликлари ва меҳнат тарбияси ҳақида фикр юритилади. Дастлаб одамзодда меҳнат орқали ижод қилиш қобилияти ҳам таркиб топа бошлаган. Меҳнаъ фаолияти секин-аста мураккаблашиб бориб, ижодкор инсоннинг қарор топишида ҳамда кишилиқ жамиятининг

тараққиётида жуда муҳим ҳисобланган. Меҳнат инсонни улуглайди ва ижодни вужудга келтиради. Инсоннинг меҳнат жараёнини ҳосил қилган дастлабки кўникма ва малакалари аждоддан-авлодга ўтиб келган.

Оддий меҳнаткаш халқ яратган ва аждоддан-авлодга ўтиб келаётган меҳнат ва касб-ҳунар тарбиясига оид қарашлар, ғоялар, тажрибалар, урф-одатва анъаналар халқнинг ўзи яратган мақол, масал, ривоят, дoston каби халқ оғзаки ижоди намуналарида ўз ифодасини топган.

Меҳнат ва касб-ҳунар тўғрисидаги халқ мақоллари ҳамда Шарқ мутафаккирларининг ҳикматли сўзлари таълим муассасаслари ўқувчилари онгига дарс машғулотлари, тарбиявий тадбирлари жараёнида сингдирилиб борилади. Албатта, бунда меҳнатнинг тарбиявий таъсири ва энг аввало ўқувчиларда касб-ҳунарга бўлган муҳаббат туйғуси шаклланади.

Ўзбек халқ педагогикасида меҳнат тарбияси ва касб-ҳунар эгаллаш - бола камолотининг бош омили сифатида талқин қилинади. Шубҳасиз, халқ мақолларида ёшларни меҳнатсеварлик руҳида тарбиялаш билан бирга, касб-ҳунар эгаллашга даъват ҳам марказий ўринни эгаллайди. Масалан: «Хунар-ҳунардан унар», «Хунар тўйғазар, от миндириб, тўн кийгазар», «Хунар-оқар булок, илм-ёнар чйроқ», «Хунарли йигит-мевали дарахт», «Хунари борнинг олтин билаги бор», «Хунар-туганмас хазина». Қадимда кулоллар, ёғоч ваганч ўймакорлари, темирчи усталар ва бошқалар ўз шогирдларига касб эгаллаш ишларини унутмай, давом эттиришларини васият қилганлар. Кўпни кўриб, тажриба орттирган усталар ўз меҳнат сир-асрорлари ва малакаларини кейинги авлодга ўргатганлар.

Халқ ижодидаги мақол ва ривоятлардан ёшларни тарбиялаш воситаси сифатида кенг фойдаланиш мумкин. Шу жиҳатдан қаралганда куйидаги ривоят ибратлидир. Дехқон ўлими олдидан учала ўғлини ўз олдига чақириб, ҳар бирига алоҳида: «Узумзордаги тоқлардан бирининг тагига тилла кўмганман, лекин ҳозир қайси бирининг тагига кўмганимни эслолмаяпман»- дейди. Ака-укалар отасининг насиҳати бўйича тиллани роса қидирадилар. Натижада узумзордаги

тоқларнинг ҳаммаси қовланиб ташланади. Аммо, тиллани ҳеч ким топа олмайди. Қизиғи шундаки, шу йили тоқлар одатдагидан икки-уч баробар кўп ҳосил беради. Узумзордан тушган даромад ака-укаларни бойитиб юборади. Шундан сўнги ака-укалар оталарининг қилган панду насиҳатларини эслаб, уни ҳеч қандай тилла кўммаганлигини, балки билатуриб, болаларининг фақатгина ҳалол меҳнат қилишлари ва бунинг эвазига бойишлари учун шундай деганлигини тушуниб етганлар.

Маълум бўлдики, ривоятлар меҳнат ва касб-ҳунар ўрганишда ўсиб келаётган ёш авлоднинг маънавий тараққиёти учун зарур бўлган педагогик масала сифатида илгари сурилади. Масалан: «Шогирднинг интизоми»,

«Устоз-отангдек улуғ», «Кеккайган шогирд», «Хунар ҳақида халқ ривоятлари», «Устоз ва нопок шогирд» каби мазмундаги ривоятлардан ёшлар дунёқарашининг шаклланиши, меҳнат ва касб-ҳунар эгаллаши ҳаётини эҳтиёж эканлиги, одоб-ахлоқ қоидаларидан тўғри хулоса чиқаришлари ҳамда ҳалоллик, нопоклик каби тушунчаларни тушуниб етишларида тарбиявий восита сифатида фойдаланиш мумкин. Уларни дарс машғулотлари жараёнида, тарбиявий тадбирлар ўтказиш вақтида, оилада, ёшлар даврасида, яъни улар суҳбатида кенг қўлланилса, таълим-тарбиявий ишларнинг самарадорлигини янада оширишда муҳим аҳамият касб этади.

Халқ достонларида ҳам меҳнатсеварликка, касб-ҳунарга ўргатишни болаларга ёшлиқ чоғлариданоқ бошлаш лозимлиги таъкидланган.

Масалан: «Ёдгор» достонида: «Элдан эл кетса меҳнат, элга эл қўшилса давлат» деб, ўлкани обод қилиш учун ҳамкорликда меҳнат қилиниши назарда тутилган. «Рустамхон» достонида Тоғай образи орқали меҳнаткаш халққа хос инсонпарварлик фазилатлари ва меҳнат аҳлининг маънавий қиёфаси, орзу-умидлари қуйидагича тасвирланади: «Тоғай ҳар кимнинг хизматини қилган, ҳаммомга ўт ёқиб кун ўтказиб келаётган, бировнинг ҳақидан кўрққан, ҳеч кимга зарар етказмаган, ким камбағал бўлса, шунинг билан топишиб кўнглини олган; тўғри йўлдан қолмаган, эгри йўлга бормаган, ўғрилиқни билмаган, умрида

хиёнат ишни кўнглига ҳам олмаган, янги чопон киймаган, йиртиқ-ямоқ, жанда-жундадан бошқани киймаган, от тугул эшак минмаган, яёвлик билан умрини ўтказиб келаётган одам

Хуллас, ўзбек халқ оғзаки ижодида меҳнат тарбияси ва касб-хунар тўғрисида гап юритилар экан, уни амалга ошириш учун халқимизда қадим замонлардан бери қўлланилиб келинаётган ва синовдан ўтган, ҳозиргача ўз кадр-қимматини йўқотмаган усул ва воситалар акс эттирилган. Халқ педагогикасида меҳнатсеварлик ва касб-хунар ўргатиш ғояларини ёш авлод онгига сингдириш, уларни халқ анъаналарига бефарқ қарамасликка ўргатиш ўқитувчи ва мураббийларнинг муқаддас бурчи ҳисобланади.

Абу Райҳон Беруний (978-1048) ҳам мамлакатнинг ободонлигини, кишиларнинг бахт-саодати ва камолотини унинг ҳалол меҳнат қилишида ва касб-хунар ўрганишида деб билади.

Берунийнинг «Геодезия», «Минералогия» асарларида ҳам ўзи яшаб турган даврдаги ишлаб чиқаришнинг ривожини ва касб-хунарга оид қимматли маълумотлар берилган. Масалан: «Минералогия» асарининг «Темир ҳақида»ги бобида темирни ишлаш усуллари, пўлат ишлаб чиқариш технологияси ҳақидаги маълумотлар ҳозир ҳам ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ. Буюк олим, минералог, физик, кимёгар сифатида моддаларнинг солиштирма оғирликларини деярли ҳозирги ҳисобларга яқин ўлчамда аниқлаган. Бунинг учун у махсус ва хилма-хил қолиплар ясаган.

Абу Райҳон Беруний: "Кишининг энг биринчи ва зарур эҳтиёжи меҳнатдир. Фақат ақл-идрок ва меҳнатнинг жонланишигина кишилар ҳаётини белгилаб беради. Инсоннинг асосий бурчи ва вазифаси-меҳнат қилишдир, чунки исталган нарсага меҳнат сарфлаш орқали эришилади», - дейди.

Беруний меҳнат ва касб-хунар кишилар томонидан эркин, яъни ихтиёрий равишда қобилиятига қараб танланиши зарурлигини таъкидлаб:

«Бировни зўрлик билан ёллаб ишлатиш доимий бўлмайди, тўғри ҳам келавермайди», - деган. Фикримизча, ушбу сатрларда олим мажбурий

меҳнатнинг самарасиз ва беқарорлигини кўрсатган. Чунки, эркин, ижодий меҳнат фойдали бўлиши билан бирга, касбни ҳам такомиллаштиради, ҳунармандни улуғликка кўтаради.

Хуллас, Беруний инсоннинг ҳалол меҳнат қилиши ва касб-ҳунар эгаллаши туфайли ақл-заковати, қобилияти, қудрати ошиб боришига ишонади. Бу билан у меҳнатсеварлик ўз касбини ардоқлашдек фазилатларни ғоятда кадрлайди.

XI асрнинг бошларида яшаб, ижод этган машҳур тилшунос олимлардан бири Маҳмуд Қошғарий «Девону луғотит-турк» (Туркий сўзлар девони) асарига кирган қўшиқ ва мақолларида овчилик, чорвачилик, боғдорчилик, деҳқончилик меҳнати ва ҳаётини акс эттиради. Олим бу асаридан жой олган бир қатор мақолаларида меҳнат - инсоннинг яшаш омили ва камолот манбаи эканини таъкидлайди.

Атоқли, маърифатпарвар шоир ва мутафаккир Юсуф Хос Ҳожибнинг «Кутадғу билиг» (Саодатга йўлловчи билим) номли асарида шаҳар ва қишлоқ, ўтроқ ва кўчманчи халқларни ижтимоий табақаларга ажратиб, деҳқон, ҳунарманд, чорвадор, олим, табиб ва бошқалар ҳақида сўз юритилади.

Мутафаккир шоир ҳунармандлар ҳақида: «Жуда зарур кишилардир ... темирчи, тикувчи, этикчи, сувчи, тўқувчи, эгарчи, тошчи, ўқчи, камончиларнинг фойдаси катта... бу дунёда улар яхшилик келтирадилар. Улар жуда кўп, ажойиб нарсаларни ишлайдилар», - дейди.

Юсуф Хос Ҳожиб ўз болаларини фойдали меҳнатга ўргатмаслик, ортикча эркалиштириш оқибатида, уларнинг келгусида нолойиқ хатти-ҳаракатлар қилишга тўғридан-тўғри айбдор бўладиган ота-оналарни қаттиқ қоралайди. У: «Кимнинг ўғли ёки қизи талтайтириб юборилган бўлса, бунинг учун у охири қаттиқ йиғлайди», - деб таъкидлаб, ҳар бир ота-она ўз фарзандига ёшлигидан ҳунар ўргатиши кераклигини қайта-қайта уқтиради.

XI асрда яшаб ижод этган Кайкавуснинг «Қобуснома» номли асарида педагогикасида муҳим ўрин тутди. Кайкавус ўз асарида таълим- тарбия ва

одоб-ахлоққа оид масалалар ҳақида фикр юритади.

Кайкавус томонидан ёзилган «Қобуснома»да: «Эй фарзанд, огоҳ бўлки, ҳунарсиз киши ҳамиша фойдасиз бўлур ва ҳеч кишига нафъ еткурмас. Билурсанки, хори муғилон (тиканли бута) нинг тани бордур, аммо соясийўқдур. Ҳунарсиз киши ҳам хори муғилон янглиғ на ўзига ва на ўзгага фойда берур», - дейилган. Эзгулик яратиш учун киши меҳнат қилиши, ўз қўллари билан моддий бойлик яратиши зарурлиги уқтирилади.

Кайкавус «Қобуснома»нинг «Ҳунар афзаллиги, баланд кадр ва олий таъб бўлмоқ зикрида» деган бобида фарзандларни меҳнат қилишга ундайди:

«Билимни эгалламоқ учун меҳнат қилиш, баданни дангасаликдан қутқариш фойдалидир. Чунки, дангасалик, ишёқмаслик баданнинг бузилишига, касалланишига сабабчи бўлади. Агар меҳнат қилиб баданни ўзингга буйсундирмасанг, соғлом ва баланд мартабали бўла олмайсан ...», - дейди.

Юқорида Шарқ алломаларининг устоз-шогирд одоби ҳамда касб- ҳунарни кадрлашга оид айрим фикрлари келтирилди. Аслида бу таҳлил яна давом этиши мумкин Зеро, азал-азалдан Шарқда илм ҳам, ҳунар ҳам эъзозланган. Уларнинг ўргатувчиларига чексиз эҳтиромлар билдирилган, яхши ҳунар эгаллаган ёш кадрланиб, унга ғамхўрликлар қилинган.

Буюк алломаларнинг устоз-шогирд одоби тўғрисидаги қарашлари, уларнинг ҳозирги кундаги амалий ва назарий аҳамияти ўз кучини йўқотмаган. Мазкур тадқиқотда масаланинг ана шу хусусиятига эътибор берилди. Жумладан, мавжуд манбалар бўйича илмий таҳлиллар қадимда аждодларимиз устоз-шогирд одоби асосида ёшларга ҳунар ўргатиш бўйича бой тажрибага эга бўлганликларини кўрсатади. Лекин, кейинги йилларда аждодларимизнинг бой меросидан ҳамда бу борадаги тажрибаларидан ҳам тўлиқ фойдалана олинмаяпти. Бунинг сабабларидан бири - таълим муассасаларида устоз-шогирд одоби анъаналаридан фойдаланишга эътибор берилмаганлигида.

Бундан ташқари, аждодларимиз тажрибаси, бевосита «Устоз-шогирд одоби» анъаналаридан фойдаланишнинг моҳияти алоҳида ёритилган

адабиётларни ҳам етарли деб бўлмайди. Бундай камчиликлар мавжуд тажрибаларни кенг кўламда ёйишдаги номувофиқликлар умумтаълим мактаблари, ўрта махсус касб-хунар таълим муассасалари, олий ўқув юртлари, шахсий ташаббус билан шогирдга хунар ўргатаётган устахоналарда уста ва шогирднинг шарқона одобининг ўргатилмаслиги ўқувчи-ёшлар ахлоқи, маънавияти ҳамда билим даражасининг шаклланишига ўз таъсирини кўрсатади.

Маълумки, ўзбек халқ амалий безак санъати қадимийлиги ва бой маданияти билан бутун дунёга машҳурдир. Мамлакатимизнинг ер усти ва тупроқ остидаги қисми ўлкан бир тарихий музейдир. Асрлар давомида орттирилган маданий ва маънавий бойлигимиз, хусусан, ўзбек миллий халқ амалий безак санъатининг энг ривожланган турларидан: ганжкорлик, наққошлик, ёғоч, суяк ўймакорлиги, тоштарошлик, кандакорлик, пичоқчилик, заргарлик, каштачилик, зардўзлик, гиламчилик кабиларни ўргатиш, ўрганиш технологияси, усталарнинг ҳақиқий номлари, ўзига хос мактаблари, яратган услублари шўро тузуми даврида аста-секин йўқолиб кетиш хавфи остида қолди.

Бугунги кунда мустақил мамлакатимизда халқимизнинг асрлар бўйи яратган ижодий меҳнати натижаси бўлмиш амалий безак санъатини кўз қорачиғидек асраш, кадрлаш, улардан амалий фойдаланиш, ёшлар эстетик дидини ўстириш ҳамда юксак маданиятли кишилар қилиб тарбиялаш учун кенг имкониятлар очилди. Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, АлХоразмий, Низомий Ганжавий, Хисрав Деҳлавий, Алишер Навоий, Камолиддин Беҳзод, Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби жаҳонга машҳур олим, шоир ва мусаввирларнинг бетакрор маданият дурдоналари, халқ усталари яратган нодир асарлар руҳида ёшларни тарбиялаш, устачилик ва хунармандчилик сирларини уларга мерос қолдиришга чақирганлар.

Буюк саркарда, давлат арбоби Амир Темур хунар ва илм эгалари, йирик мутахассис олимлар ёрдамига таяниб, математика, геометрия, меъморлик, астронсЗмия, адабиёт, тилшунослик, тарих, мусиқа, тасвирий санъат, хаттотлик каби соҳаларни ривожлантиришга катта аҳамият берди.

Амир Темур ва темурийлар даврида халқ ҳунармандчилиги, қолаверса, маданияти юксак даражада ривож топди. Темурнинг амри билан турли мамлакатлардан усталар, меъморлар олиб келиниб, бетакрор бинолар қурилди ва боғу роғлар барпо этилди.

Ёшларни ҳалол меҳнат қилишга, уларни турли касб-ҳунар сирларини мукамал эгаллашга ўргатиб борилиши халқимиз тараққиёти тарихида, ҳар хил даврларда мутафаккир олимлар, назариётчи ва амалиётчилар томонидан тадқиқ этилиб, фикр ва мулоҳазаларини ўз асарларида баён этганлар.

Ҳозирги даврда ижод этган ва ижод этиб келаётган олимларимиздан профессор С.С.Булатов ўзининг «Ўзбек халқ амалий безак санъати» номли ўқув-методик қўлланмасида ўзбек халқ амалий безак санъатининг кенг тарқалган турлари, улар ҳақидаги илмий ва тарихий маълумотлар ҳақида амалий иш усулларини баён этган ҳамда бу санъат турларини ўрганиш ва ўргатишга доир назарий-методик йўл-йўриқлар берилган.

Муаллифнинг олиб борган кузатишлари ва тадқиқотлари асосида ганчкорлик, наққошлик, заргарлик, каштачилик, зардўзлик, гилам тўқиш, ёғоч, тош ва суяк ўймакорлиги, кулолчилик, пичоқчилик, кигиз босиш, саватчилик, бўйрачилик каби халқ амалий санъати турларининг тарихи, иш жараёнлари ва услублари, жиҳозлар, асбоб-ускуналар, хом ашёлар, уларни тайёрлаш ва ишлатиш ранг-баранг тасвирий лавҳалар мисолида тадқиқ этилади.

Бу санъат турларини ўрганиш юзасидан машғулотларни ташкил этишга доир илмий-методик тавсиялар, дастурлар берилган ҳамда халқ амалий санъати воситасида ўқувчиларни бадиий, эстетик тарбиялашнинг назарий ва амалий вазифалари баён этилган.

П.А.Гончарова ўзининг «Бухоро зардўзлик санъати» номли китобида зардўзлик ҳунарининг ташкил этилиши, сарой зардўзлик устахоналари, хусусий устахоналар, зардўзлик учун зарурий ашё ва асбоб-ускуналар, маҳсулот ишлаб чиқариш техникаси, зардўзлик нақшлари ва уларнинг тузилишлари ҳақида фикрлари билдирилган. Шунингдек, мазкур китобда зардўзликка оид барча хом

ашё ва жиҳозлар рангли ҳамда тасвирий лавҳалар мисолида келтирилган. Қ.Қосимовнинг «Наққошлик» номли қўлланмасида наққошлик тўғараги раҳбарига тўғарак ишини ташкил этиш ва ўтказишда амалий ёрдамберилади. Китобдаги методик тавсиялар ва иллюстрация материаллари ўқувчиларга наққошлик санъатининг жозибасини аниқлаш ва уларда ана шу санъат сирларини ўрганишга қизиқиш уйғотиш имконини беради.

Маҳмуд Усмоновнинг «Санъатим-саодатим» номли китобида ганчкорлик санъати Ўзбекистон меъморчилиги салномасида муҳим ўрин тутиши ҳақида ёзилган. Кўҳна тарих ёдгорликлари бўлмиш осори атиқаларни кузатар эканмиз, ўймакорлик санъати оддий паҳса деворлардан бошланиб, кейинроқ ганчкорий безакларга ўтганини кўрамиз. Бизнинг давримизга келиб ганчкорлик амалий безак санъатига талаб ва эҳтиёж кун сайин ортиб бормоқда. Мазкур китобда атоқли санъаткор Маҳмуд Усмоновнинг ижодий йўли, шогирд тарбиялашдаги фаолияти, ҳаёт тажрибалари ҳақида фикрлар билдирилган.

Шарқшунос олим ва шоир Маҳмуд Ҳасаний қирқдан ортиқ илмий, таржима ва таъдил асарларнинг муаллифидир. Унинг «Одоб бўстони ва ахлоқ гулистони», «Одобнома» рисолалари одоб-ахлоқ масалаларини ўз ичига олган ҳикмат, ҳикоят ва масаллардан ташкил топган. Таржимоннинг ушбу китоблари узок йиллик меҳнат самараси бўлиб, ҳали ҳеч ерда нашр қилинмаган кўплаб қўлёзма асарлардан саралаб таржима қилинган.

Олима Ойниса Мусурмонова ўзининг «Маънавий қадриятлар ва ёшлар тарбияси» номли қўлланмасида умумий таълим мактабларида адабиёт ва турмуш одоби фанларини ўқитиш жараёнида умуминсоний ва миллий қадриятлар муштараклигини таъминлаш замирида юқори синф ўқувчилари маънавий маданиятини шакллантиришнинг илмий-назарий ва методик асосларини ёритган.

Таржимон Ш.Шомухамедовнинг «Донолар бисотидан» номли китобига киритилган пурҳикмат байтлар жаҳон адабиёти хазинасига ажойибдурдоналар қўша олган форс-тожик (классиклари) намоёндалари, улуғфайласуф шоирлар,

доно боболаримиз бисотидан олинган. Унда Абулқосим Фирдавсий, Саъдий Шерозий, Хусрав Дехлавий, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий каби мутафаккир олимлар инсон табиатининг мусаффолиги, инсон хулқининг юксаклиги учун курашишимизда бизнинг сафимиздаелкадош бўлиб турадилар.

Матлаббека Улуғбек қизининг «Ҳикматлар гулдастаси» номли китоби халқ ҳикматлари ва мақолларидан иборат бўлиб, у ёшлар тарбиясида муҳим аҳамият касб этади. Кекса муаллима ва тарбиячи Матлаббека Улуғбек қизи халқ орасида юрган ҳикматли сўзлар ва мақолларни ушбу китобга жамлаган. Унда ахлоқ-одобга доир муаммолар ечими ўз ифодасини топган. Шунингдек, муаллиф ўз фикр дурдоналарини ҳам мазкур мажмуага киритган.

Улфат Маҳкамов ўзининг «Ахлоқ-одоб сабоқлари» номли асарида мустақил Ўзбекистонни буюк давлатлар орасидан жой олишида, ёшларни маънавий етук шахс сифатида тарбиялашда зарур бўлган иймон, эътиқод, инсонпарварлик, Ватанга меҳр-муҳаббат сингари инсоний фазилятлар - ахлоқ-одоб сабоқлари ҳақида қизиқарли ҳикоя қилади.

Ҳ.Узоқов, Э.Ғозиев ва Л.Ориповаларнинг «Оила этикаси ва психологияси» қўлланмаси ва «Оила ахлоқи ва одоби» номли китобида Урта Осиё мутафаккирларининг оила ахлоқи ва одобига, тарбиясига доир қарашларни акс эттирган айрим асарларидан парчалар келтирилган.

Олим А.Қ.Мунавваровнинг «Оила педагогикаси» номли китобида оилавий тарбия самарадорлигини оширишда ўзбек халқ педагогикаси ва анъаналарининг ижтимоий-тарбиявий аҳамияти очиб берилган. Ўзбек оилаларининг тарбия бериш имкониятлари ва таъсир кўрсатиш воситалари, шунингдек, умумий ва хусусий томонлари шу кун талаби асосида ёритилган. Ҳозирги замон ўзбек оилалари тарбияси самарадорлигини оширувчи йўл ва воситалар имконият даражасида кўрсатилган ҳамда тавсиялар берилган.

Малла Очилов ўзининг «Муаллим - қалб меъмори» номли китоби билан ўзбек педагогикаси равнақиға жуда катта ҳисса қўшган. Унинг маънавий-ахлоқий, маънавий-маърифий тарбия масалаларига бағишланган монография ва

ўқув қўлланмалари, илмий мақолалари ва таржима асарлари педагогика жамоатчилиги ҳамда кенг халқ оmmasига маълум.

«Муаллим - қалб меъмори» номли сайланмасига олимнинг илмий- амалий жиҳатдан мукамал ишлари жамланган. Хусусан, ўқитувчи одоби, педагогик таълим, камолот қирралари ҳамда педагогика тарихига оид қатор педагогик маълумотлар келтирилган.

Малла Очилов ва Нигора Маллаевна Очиловаларнинг «Ўқитувчи одоби» номли қўлланмасида Марказий Осиёда муаллимлик касб одобининг тарихий илдизлари, ўқитувчининг муҳим ахлоқий фазилатлари, касб одобининг тузилиши, педагогик фаолиятининг ахлоқий тавсифи ёритилган. Таълим-тарбия жараёнида муомала одоби қоидаларини баён этишга кўпроқ эътибор берилган.

Малик Муродовнинг «Олтин сандиқ очилди» номли китобида ўзбек халқ оғзаки ижоди, халқ педагогикаси ҳамда Шарқ алломаларининг ахлоқ- одоби, тарбияси ҳақидаги асарларидан келиб чиқиб, ибратли фазилатлар, хислатлар қандай бўлиши кераклиги ҳақида ўзига хос бир тарзда сўз юритилади.

А.Ҳаққуловнинг «Таъмир санъати» номли китобида ғоят муҳим мавзу - тарихий-маданий ёдгорликларни қадрлаш ва уларни келгуси авлодларга бекаму кўст етказиб бериш масаласи кўтарилади. Китоб, асосан муаллифнинг таъмир соҳасида узоқ йиллар давомида олиб борган кузатишлари заминида тугилган мақолалардан тузилган. Бу мақолаларда Самарқанднинг қадимий ёдгорликларини тарихимизда тутган ўрни, таъмир санъатининг мураккаб муаммолари ҳақида қизиқарли ҳикоя қилинади. Бундан ташқари, мазкур тўпламда ўқувчи учун ибратли ва бевосита ёдгорликлар тақдири билан боғлиқ бўлган ривоятлар ҳам келтирилган.

Ўзбекистон психолог олимларининг ҳам кўплаб илмий-тадқиқот ишларида педагогик жараёнда устоз-шогирд ўртасидаги муносабатлар ўрганилган. Бундай ишларга профессор Э.Ғозиев, В.М.Каримова раҳбарлигида тайёрланаётган диссертацияларни мисол келтириш мумкин. Э.Ғозиев бошчилигида олиб борилаётган илмий-тадқиқот ишлари орасида касб-хунар

коллежлари ишлаб чиқариш усталарининг ўқувчиларга психологик таъсир кўрсатиш хусусиятларини ўрганишга бағишланган А.Ғ.Раҳмонов ишларини ҳам мисол келтириш мумкин. Ушбу ишнинг мақсади ва тадқиқот предмети касб-ҳунар коллежи ўқувчиларини касбга мослашиш жараёнида ишлаб чиқариш таълими усталари билан ўзаро муносабатлари педагогик-психологиянинг ишончли тестлари ва услублари воситасида текширишдан иборатлиги аниқланган. Шунингдек, профессор В.М.Каримова раҳбарлигида тайёрланган диссертацияда устоз-шогирднинг ўзаро муносабатларига оид ижтимоий-психологик феноменлар мустақил тадқиқотнинг предметига айлантирилиб, уларнинг механизмлари, устознинг шогирд билан самарали коммуникатив фаолиятининг мезонлари аниқланган.

Илмий таҳлиллар шундан далолат берадики, таълим-тарбия муассасаларида кичик мутахассислар тайёрлаш учун «Устоз-шогирд одоби» анъаналарини ўрганиш ва ўргатиш масалалари тадқиқотчилар диққат марказидан четда қолган кўринади. Шу боис, ушбу муаммонинг ечимини топишни мақсад қилиб қўйиш лозим бўлди. Бунда, ўрганилаётган муаммо касб-ҳунар коллежларида ўқитиладиган амалий безак санъати йўналиши негизида ишлаб чиқилган «Устоз-шогирд одоби» махсус курси ўқув дастурига асосланган ҳолда мукаммал ўқув-услубий мажмуани яратиш мақсад этиб қўйилди.

Амалий безак санъати - безак санъати; ижтимоий ва шахсий турмушда амалий аҳамиятга эга бўлган буюмлар тайёрлаш ва кундалик турмуш ашёлари (асбоб-анжомлар, мебель, мато, меҳнат қуроллари, кийим-кечаклар, тақинчоқ, ўйинчоқлар ва бошқалар)ни бадий ишлаш билан боғлиқ ижодий меҳнат соҳаларини ўз ичига олади.

Шунингдек, таҳлиллардан шу нарса маълум бўлдики, касб-ҳунар коллежларида ўқитиладиган амалий безак санъати йўналиши бўйича ҳам алоҳида илмий тадқиқот ишлари олиб борилмаётганлигидан далолат беради.

Амалий безак санъати йўналишидаги касб-ҳунар коллежларига оид

махсус фанлар, жумладан «Устоз-шогирд одоби» махсус курси ўқув дастурининг таҳлили шуни кўрсатадики, Ўрта Осиёда касб-хунарни ўрганишда «Устоз-шогирд одоби» анъаналари азал-азалдан маданий, маънавий мерос сифатида ажоддан-авлодга ўтиб, улуғланиб келинган. Шу боис, у ҳозирги давр педагогикаси ва методикасининг долзарб услубий муаммоларидан бири ҳисобланади.

2. Устоз ва шогирд одоби анъаналари мезонлари. Ўзбекистон халқининг тарихи, кадриятлари, илм-фан, маданият дурдоналарини ҳар томонлама илмий ўрганиш ва таҳлил этиш ғоят муҳимдир. «Бугун бизнинг олдимизда шундай тарихий имконият пайдо бўлдики, - деган эди Президентимиз И.А.Каримов, - биз босиб ўтган йўлимизни танқидий баҳолаб, миллий давлатчилигимиз негизларини аниқлаб, буюк маданиятимиз томирларига, қадимий меросимиз томирларига қайтиб, ўтмишдаги бой анъаналарни янги жамият қурилишига татбиқ этмоғимиз керак». Шу мақсадда республикаимиз ҳукуматининг қатор ҳужжатлари Ватанимизни ҳар томонлама жаҳон андозалари асосида ривожланишига қаратилмоқда. Жумладан, ёшларга таълим-тарбия беришда маданиятимиз, кадриятларимиз, миллий санъатимиз намуналаридан, ота-боболаримиз томонидан яратилган ва бутун жаҳонга машҳур бўлган ажойиб санъат намуналаридан кенг фойдаланишга катта аҳамият берилмоқда. Шу маънода Республика ҳукумати томонидан, таълим тизимини тубдан ислоҳ қилиш мақсадида 2020 йили янги таҳрирдаги «Таълим тўғрисида» ги қонун қабул қилинди. Унда «Ўзбекистон Республикасининг таълим соҳасидаги сиёсатини, умуминсоний кадриятлар, халқнинг тарихий тажрибаси, маданияти ва фан бобидаги кўп асрлик анъаналари, жамиятнинг истиқболдаги ривожланишини ҳисобга олган ҳолда юргизилади, дейилган.»

Бизнинг илмий изланишларимиз шуни кўрсатадики, қадимда, ажодларимиз уста-шогирд анъаналари асосида ёшларга хунар ўргатиш бўйича бой тажрибага эга бўлганлар. Лекин, биз кейинги вақтларда ажодларимизнинг бой меросдан, ҳамда тажрибаларидан тўлиқ фойдалана олмаяпмиз. Шулардан

бири устоз-шогирд анъаналарини чуқурўрганмаганлигимиздир. Аждодларимиз тажрибалари ёритилган адабиётларни ҳам етарли деб бўлмайди. Бундан ташқари аждодларимиз бой тажрибаларини ҳозирда ҳунар ўргатилаётган жойларда, чунончи; олий ўқув юртларида, ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасаларида, шахсий уста-шогирд анъанаси асосида ўргатаётган устахоналарда устоз-шогирд одоби тўлиқ ўргатилмаслиги, ўқувчи-ёшларимизни ахлоқ-одобига ва билим даражасига, умуман, уларнинг маънавиятини шакллантиришга салбий таъсир этаётганлигининг гувоҳи бўламиз. Шунинг учун аждодларимиз қолдирган маънавий меросдан тўғри ва унумли фойдаланиш, чунончи, ишлаб чиқарилган «Устоз ва шогирд одоби анъаналари» асосида ўқувчи-ёшларнинг шахсий ва касбий фазилатларида қуйидаги ижобий ўзгаришлар рўй беради: аждодларимиз маънавий меросига бўлган ҳурмат-эътибори кучаяди; ўз ота- онасига, устозига, ўртоқларига, хуллас, инсонларга бўлган ҳурмати ошади. Уларнинг шу ҳунарни қиёмига етказиб ўрганишларида асос бўлиб хизмат қилади.

«Устоз ва шогирд одоби анъаналари» мавзуси ёритилган 16 такўргазмали қуролдан иборат тўплам олий ўқув юртлари, ўрта махсус, касб- ҳунар таълими муассасалари, мактабларда синфдан, мактабдан ташқари муассасаларда ташкил этилган ҳунармандчилик устахоналарида ва бошқа муассасаларда фойдаланилса мақсадга мувофиқ блар эди. Ушбу устоз ва шогирд одоби анъаналари мезонларини маънавият хоналарида, устахоналарда, ижодиёт хоналарида деворий кўргазма сифатида қўллаш мақсадга мувофиқдир. У ҳар бир касб-ҳунар ўрганаётган шогирдларнинг ёнида бўлиши лозим.

Шогирднинг одоб қоидаси

1. Уз ишига яхши муносабатда бўлиш, яъни ўз касбини севиш
2. Уз ишига эътиқод қўйиш ва унга ишониш
3. Устоз олдида ҳокисор бўлиш, ўзининг салбий одатини тарк этиш
4. Кўриш лозим бўлмаган ҳамма нарсалардан нигоҳини олиб қочиш
5. Эшитиши мумкин бўлмаган барча нарсаларга қулоқ солмаслик

6. Барча нолайик ишлардан қўл тортиш
7. Устозга зид бўлган кишилар билан муомала қилмаслик

Шогирднинг устоз олдидаги бурч ва вазифалари

1. Устозга итоатли бўлиш
 2. Устоз анъаналарини давом эттириш
 3. Устознинг панд насиҳатларига амал қилиш
 4. Устозга тақлид қилиш
 5. Сабр-тоқатли бўлиш
 6. Иродали бўлиш
 7. Устознинг юзини ерга қаратмаслик, аксинча унинг обрўсиниқўтариш
 8. Устоз шаънига илиқ сўзлар айтиш
 9. Устознинг душмани билан дўст тутинмаслик
 10. Устознинг оила аъзоларини ҳурмат ҳилиш
 11. Устознинг қариндош уруғларини ҳурмат қилиш
 12. Устознинг рухсатисиз ҳеч нарсага қўл теккизмаслик
 13. Бировнинг нарсасига кўз олайтирмаслик
 14. Устозга чексиз ҳурмат билан муносабатда бўлиш Шогирднинг энг яхши хислатлари
1. Устоз қабулига кирганда ёки устозни кўрганда биринчи бўлибсалом бериш
 2. Устознинг олдида кам гапириш ва бошини эгиб туриш, кўзни ҳартомонга югиртирмаслик
 3. Агар маслаҳат сўрамоқчи бўлса, олдин устоздан ижозат олиш
 4. Устоз жавоб айтганда эътироз этмаслик
 5. Устоз олдида бошқаларни ғийбат қилмаслик
 6. Утириб-туриш одобини тўлиқ сақлаш Шогирдлар рухий оламининг муҳим замини

Ватанпарварлик, ўртоқлик, дўстлик, ҳамкорлик, ҳамжиҳатлилик, садоқат, меҳр-мурувват, касб танлаш имкониятини, миллий ифтихор, инсонпарварлик,

хушмуомалалик, озодалик, покизалик, самимийлик, зийраклик, ташаббускорлик, инсофлилик, ростгўйлик, ор-номуслилик, андишалилик, катталарни хурмат қилиш, соф муҳаббатни қадрлаш, вазминлик, тўғрилиқ, миллатларни хурмат қилиш, ота-онани хурмат қилиш

Шогирднинг бир-бирига муносабатлар мезони

1. Узаро кўркам хулқ билан самимий муносабатларда бўлиш
2. Интизомли бўлиш
3. Бир-бирининг айбини ошкор қилмаслик
4. Эринчоқ ва ялқов бўлмаслик
5. Дўстининг омонатига ҳиёнат қилмаслик, зиён-заҳмат етказмаслик
6. Мунофиқ ва риёкор бўлмаслик, адоват, хасад, ғийбат, ифвоқилмаслик, ёлғон сўзламамаслик
7. Бир-бирига ёрдам бериш
8. Дўстининг муваффақиятидан қувониш

Устознинг шахсий фазилатлари
Саҳийлик, одоблилик, меҳр-мурувватлилик, марҳаматлилик, очик юзлилик, ширин муомалалилик, сабр-тоқатлилик, талабчанлик, ифбатлилик, итоатлилик, қаноатлилик, тўғри сўзлик, поклик, мулойимлик, ростгўйлик, ўртоқлик, дўстлик, ҳамкорлик, ҳамжиҳатлилик, садоқатлилик, ватанпарварлик, инсонпарварлик, самимийлик, озодалик, покизалик, зийраклик, ташаббускорлик, инсофлилик, ор-номуслилик, андишалик, катталарни хурмат қилиш, соф муҳаббатни қадрлаш, вазминлик, миллатларни хурмат қилиш, ота-онани хурмат қилиш, меҳр-шавқатлилик ва бошқалар.

Устознинг касбий фазилатлари

Осон йўл билан мураккаб билимларни шогирдларга ўргата олиши (укувчанлик); барча хунар ва фан турлари юзасидан муайян билимга эга бўлиш; қисқа дақиқаларда шогирдларни идрок қила олиш фазилати; шогирдларни уюштира олиш ва бошқариш истеъдоди; ихчам ва маъноли, оҳангдор, муайян ритм, темп, частотага эга бўлган нутқ; ўзининг шахсий хусусияти, билимдонлиги, ақл-фаросатлиги, мустаҳкам иродаси билан обрў орттириши,

уқувчанлиги, муомала ва мулоқот ўрната олиш; инсоннинг қиёфаси, ҳаракатлари ва қилган ишлари асосида келажакни оқилонатасаввур қилишдан башорати; бир неча объектларга бир даврнинг ўзида шахсий муносабатни билдириш уқуви; имон-эътиқодга, фаол ҳаётий жараёнларга йўналтириш қобилияти; ташаббусга, ижодга илҳомлантира олиш; билимдонлик, таълим ва тарбия ишларини олдиндан айта олиш, тадқиқотга лаёқатлилиқ, яъни ўз ҳунарига янгиликлар кирита олиш, ўз ҳунарига қизиқиши ва уни ёшларга сидқи дилидан ўргата олиш; соҳаси бўйича ўздан кейин содиқ шогирдлар қолдириши ва бошқалар.

Устознинг шогирдлари, ота-оналарига бўлган муносабати

1. Фарзандга ҳунар ўргатиш учун зиммасига олган вазифасини бажариш
2. Уз ваъдаси устидан чиқиш
3. Ота-онага фарзанднинг қобилияти, ҳулқ-одоби тўғрисида очиқгапириш:

Ота-оналарнинг устозга бўлган муносабати

1. Устозга мурувват кўрсатиш
2. Устознинг фарзандига берган танбеҳини тўғри тушуниш
3. Фарзандининг ҳунар ўрганишида керакли нарсаларни етказиб бериш
4. Устозни рози қилиш
Ҳунармандларнинг одоб қондаси
 1. Уз ҳунарини ифлос ва шубҳали даромадлардан асрайдилар
 2. Ҳунарни бойлик орттириш манбаи деб эмас, балки ҳаётда муносиб ўрин эгаллаш мақсадида ўрганадилар
 3. Ўз ишининг усталарига доим ҳурмат ва эҳтиромда бўладилар
 4. Нопок йўллар орқали бойлик тўпловчилар билан алоқа қилмайдилар
 5. Ишда камчиликка йўл қўймайдилар ва танланган касбларга бефарқ бўлмайдилар
 6. Маҳсулотларнинг асл баҳосини билмаганлар билан тўғримуомалада бўлиш
 7. Агар олди-берди тарози билан боғлиқ бўлса кам бермаслик ва кўп ҳақ олмасликка интиладилар

8. Агар иш ҳисобчи билан битадиган бўлса, ўзларининг хиссасидан юқори қўймайдилар

Хунармандларнинг касб маданияти

1. Хунарни жамият тараққиётига ҳисса қўшиш мақсадида ўрганиш
2. Хунарни меҳнатсиз даромадлардан асраш
3. Устозлар анъанасига эҳтиромда бўлиш
4. Меҳнатсевар бўлиш
5. Интизомли бўлиш
6. Муваффақиятсизликлардан тушкунликка тушмаслик

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ.

1. Устознинг шахсий фазилати ?
2. Устознинг касбий фазилатларини сананг?
3. Мулойимлик деганда нимани тушунасиз?
4. Ватанпарварлик туйғуси деганда нимани тучинасиз?
5. Устоз ҳақида ривоятлар биласизми?

ТАСВИРИЙ САНЪАТ ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШДА МАШҚ ВА ЎЙИНЛАРНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ (тавсия)

«Қор йиғими» ўйини

Бошловчи кўрсатмасига биноан унинг ўнг ёки чап томонидан турган иштирокчилардан биттаси ўз исмини айтади. Иккинчиси эса биринчи иштирокчининг ва ўзининг исмини айтади. Учинчи иштирокчи эса биринчи, иккинчи иштирокчининг ва ўзининг исмини айтади. Шу тариқа охиригача давом этади. Охирги иштирокчи биринчи иштирокчидан бошлаб то гуруҳ аъзоларининг ҳаммасини ва ўзининг исмини айтади. Гуруҳ аъзоларининг бир-бири билан танишиши ва шу тарзда амала ошади.

Иккинчи турда ҳар бир иштирокчи ўзига тахаллус (гул, мева, бадий қаҳрамон, оланеталар номи каби) ўйлаб топиб, кейин ўша тахаллус бўйича ўзини таништиради. Бу машқ ҳам шахслараро чиниқиш, хотирани мустаҳкамлаш, эмоционал тангликнинг олдини олиш мақсадида хизмат қилиши мумкин.

«Олма»

Қатнашувчилар давра кўриб ўтирадилар. Бошловчи «Менинг исмим.... Мен ...ни яхши кўраман (хохлаган нарса ёки кишини айтиши мумкин) «,- дейди ва олма (копток)ни бирон кишига қараб отади. Олма (копток)ни илиб олган иштирокчи ҳам ўз навбатида ўзини шундай таништиради ва коптокни бошқа иштирокчига узатади. Ўйин барча иштирокчилар ўзларини таништириб бўлгунларига қадар давом этади.

Иштирокчилар таништириш жараёнида айтилиши мумкин бўлган жумлалар

Мен...яхши кўраман (кишини исми ҳам бўлиши мумкин) .

Болалигимда яхши кўрган овқатим...(каша) эди.

Мен ёқтирадиган ранг (гул ёки мева) -...

«Исмлар – фазилатлар »

Бу ўйин гуруҳ иштирокчиларининг кайфиятини кўтариш, иштирокчилар ўзларини эркин хис қилишлари учун ташкил қилинади.

Ҳар бир иштирокчи бирон-бир исмнинг биринчи ҳарфи билан бошланадиган

шахнинг ижобий характер хусусияти, киши фазилати номини айтиш лозим (Масалан, Рашид – ростгўйлик, Мурод – мардлик ва ҳоказо).

«Жуфтлик асосида танишув»

Иштирокчлар жуфт-жуфт бўлиб 5 минут давомида бир-бирларига ўзлари ҳақида маълумот берадилар. Кейин улардан бири иштирокчилар қаршисида ўз «шериги» ҳақида унинг елкасига қўлини қўйган ҳолда маълумот беради. Ўйин шу тартибда ҳамма иштирокчилар бир-бирларини таништиргунларига қадар давом этади.

АҲИЛЛАШТИРИШ ЎЙИНЛАР

«Ботқоқлик ўйини»

Бунинг учун картондаги ясалган ўртача катталиқда «ликопчалар» керак бўлади. Уларнинг сони 9 та бўлиши керак. Гуруҳ аъзолари қатор бўлиб биринкетин тарелкаларда оёқ қўйиб ботқоқликдан ўта бошлайдилар, атрофда эса (иккинчи гуруҳ аъзолари) қароқчи тимсоҳлар юради. Тимсоҳлар тарелкаларни олиб қўйишига шай турадилар мақсад ҳар бир гуруҳ аъзоси тарелкалардан оёқ узмаслиги ҳеч бўлмаганда бир оёқнинг учи билан уларни босиб туриши керак. Агар гуруҳ аъзолари иттифоқ бўлиб ҳаракат қилсалар мағлубиятсиз ботқоқликдан ўтадилар, биронта ликопчани тимсоҳга бермайдилар.

«Автобус»

Иштирокчилар икки гуруҳга бўлинадилар. Бошловчи улар иккита автобусда жойлашишлари кераклигини айтади. Автобус ўриндиқлари сифатида стулларидан фойдаланишлари мумкин. Иштирокчилар стулларга бир-бирларига қарама-қарши жойлашиб ўтирдилар. Ҳамма икки автобусга жойлашиб бўлгач бошловчи биринчи автобус юрмаслигини, у бузулиб қолганлигини маълум қилиб, ҳамма иккинчи автобусга ўтиши кераклигини айтади. Бу ўйин бошловчига гуруҳга иштирокчилар орасида бир-бирига ишончни ривожлантиришига ёрдам беради.

Топинг-чи, бу ким?

Бунинг учун ҳар бир иштирокчи шу гуруҳ аъзоларидан кимнингдир 10

тадан кам бўлмаган характер хусусиятларини қоғозга ёзади, лекин ким ҳақида ёзилганлигини, хатто ўғил ёки қиз болалигини ҳам ҳеч кимга айтмайди. Қолган иштирокчилар ёзилган характер хусусиятларига қараб гап ким ҳақида кетаётганлигини топишлари лозим. Агар гуруҳ ким ҳақида кетаётганлигини тез топса, уни таърифланган иштирокчи моҳир одам сифатида раҳбатлантирилади.

«Орқама-орқа»

Иштирокчилар хона бўйлаб ҳаракат қиладилар. Бошловчи тана аъзоларидан бирининг номини айтади, масалан, «орқа» дейди. Шунда иштирокчилар ўзларига жуфт топиб, бир-бирига суянишлари керак. Ўзига шерик топа олмаган иштирокчи эса ўртага чиқади ва ўйинни давом эттириш учун бошқа тана аъзоларининг номини айтади(масалан қўл, оёқ, бош бармоқлар, елка ва ҳоказо).

«Ғарам, тепалик, сўқмоқ»

Иштирокчилар 6-10 кишилик гуруҳга бўлинадилар. Ҳар бир гуруҳ аъзолари бир-бирларининг қўлларидан ушлаб, давра курадилар. Ўйин иштирокчиларининг ўнг томонга қараб айланиши билан бошланади. Бошловчи томонидан «Сўқмоқ» дейилганда иштирокчилар бир қатор бўлиб ўтириб олишлари керак. «Ғарам» дейилганда ҳар гуруҳ 2 кичик гуруҳга бўлинади ва бир-бирига юзма юз бўлиб қўлларини бирлаштириб юқорига кўтаадилар. «Тепалик» дейилганда эса, иштирокчилар яна бир қатор бўладилар, бироқ бунда гуруҳдаги бир иштирокчи турса, иккинчиси ўтириб олад, натижада тепаликлар кўринишини акс эттирадилар. Вазифани бошқалардан олдин ва яхши бажарган гуруҳга 1 балл берилар. Шундай қилиб энг кўп балл жамғарган гуруҳ ғолиб деб топилади.

«Қаерга-қаерга»

Гуруҳ аъзоларининг ҳар рақам билан номланади. Иштирокчилар ўз рақамларини эслаб қолишлари керак. Шундан сўнг улар аралашиб кетишади. Бошловчи ўртада туриб иккита сонни айтади. Шу рақамлар билан номланган иштирокчилар «қаерга, қаерга» деб бир-бирларининг ўринларига ўтиб олишлари

зарур. Бошловчи ҳам бу орада очик қолган жойни эгаллашга уринади. Жойсиз қолган иштирокчи ўйинни давом эттиради.

« Қайта тузилиш »

Иштирокчилар 2 гуруҳга бўлинадилар ва бошловчи ишораси билан турли белгиларга кўра тезроқ сафга тузилишига ҳаракат қиладилар (масалан, оёқ кийимининг ўлчами, туғилган куни ва ҳ.к.лар ҳисобига олиниши мумкин).

«Ишонч паравози»

Барча иштирокчилар бир қаторга тузилишади. Биринчи иштирокчидан ташқари гуруҳ аъзоларининг ҳаммаси кпъзларини юмишади ва бир-бирларининг белидан ушлаб олишади. Биринчи иштироксининг вазифаси - «паравоз»ни хона бўйлаб тўсиқлар (йўллар) орасидан олиб юриш, қолганлар эса олдиндаги иштирокчининг ҳаракатларига мос равишда тўсиқлар орасидан уринмай-суринмай ўтишлари даркор.

«Ёмғир»

Иштирокчилар айлана кўринишида туриб олишади. Бунда жимлик ҳукм суриши керак. Бошловчи «Ҳозир сиз ёмғир товушини эшитасиз, лекин бунинг учун Менинг ҳаракатларимни такрорлашингиз керак» дейди. Бошловчи ўртага туриб ҳар иштирокчининг олдига келади ва унинг кўзига қараб, муайян ҳаракатларни бажариб кўрсатади. Ҳар бир иштирокчи токи бошловчи бутун даврани айланиб келиб бошқа ҳаракатни кўрсатмагунича шу ҳаракатни бажариб туриши зарур.

Ҳаракатлар:

1. кафтларни бир-бирига юклаш;
2. бармоқларни қирсиллатиш;
3. тиззаларни шапатилаш;
4. тиззаларни шапатилаб, оёқларни дупиллатиш;
5. тиззаларни шапатилаш;
6. бармоқларни қирсиллатиш;

«Кўринмас совға»

Иштирокчилар давра куриб олишади. Бошловчи кўлида ҳамма нарсани яшаш мумкин бўлган кўринмас лой борлигини ва иштирокчилар ундан совға ясаб, ўнг томондаги иштирокчига узатилари лозимлигини айтади. Совға ясатилади ва қабул қилиб олингач, яна бошқаттан совға ясаиб, навбатдаги иштирокчига тақдим этилади . Шу тариқа барча «совға» олмагунича бу ҳаракатлар такрорланади. Ўйин охирида кимнинг има совға қилигани ва сабаби сўралади.

«Яширинли лидер»

Гуруҳ аъзоларидан бири хонадан чиқиб туради. Қолганидан бири «лидерни» танлашади. Қолган иштирокчиларнинг вазифаси: лидер муайян ҳаракатларни бажарганда улар ҳам бу ҳаракатларни такрорлаши керак. Хонадан чиқариб юборилган иштирокчини хонага таклиф қиладилар унинг вазифаси: «лидер» кимлигини аниқлаши керак. Агар тўғри топса лидер билан ўрин алмашади.

Сакраш

Гуруҳ иштирокчилари юзларини бир томонга ўгирган ҳолда бир қатор турадилар.

Ўйриқнома: «Мен «бир, икки, уч», деб санайман ва ҳар «уч» деганимда сиз куйидагича ҳолатларда сакрашингиз мумкин:

1. Жойингиздан туррган ҳолда.
2. Сакраб ўнг томонга ўгирилиш.
3. Сакраб чап томонга ўгирилиш.

Топшириқни бир-биримиз билан гаплашмасдан, жимликда бажарамиз. Машқ ҳамма иштирокчилар бир томонга қараб турмагунларича давом этаверади. Машқни бажаришда ўзаро кўрсатмалар берилмаслигига, айрим иштирокчиларнинг келишиб олмасликларига ва бир иштирокчининг буйруғи билан бирор томонни танламасликни эътибор бериши керак.

Машқ гуруҳни жипслантиради, кайфиятни кўтаради, қизгинликни тангликни юмшатади. Шуниндек, гуруҳ қатнашчларининг биргаликдаги фаолиятини келишиб олишларига ва умумий қарорга келишларига имкон берди.

Ўйин охирида гуруҳга бериладиган саволлар: «Гуруҳни олдига қўйган вазифани бажаришда нима ёрдам берди?», «Вазифани тезроқ бажаришда нима ёрдам берди?», «Вазифаларни тезроқ бажаришда нималар ёрдам бериши мумкин эди?» ва ҳ.к.

Бармоқ танлаш

Гуруҳнинг ҳамма иштирокчилари доира шаклида ўтирадилар.

Йўриқнома: «Ҳозир ҳаммамиз биргаликдаги қўйидаги тоширикни ҳал этишимизга тўғри келади: Мен «бир, икки, уч» - деб санайман ва ҳамма тезлик билан, бир вақтни ўзида бир-бири билан келишмасдан, гаплашмасдан, қўлдаги панжаларни хохлаган миқдорда ташлайди». Машқ ҳамма бир хил бармоқ ташламагунича машқ давом этаверади. Давранинг ҳамма иштирокчилари бир хилдаги бармоқлар сонини ташлаанда машқ тугаган ҳисобланади.

Машқлар турлича бўлиши мумкин. Баъзан гуруҳга вазифа ечилмагунча ўттиз мартагача такрорлаш талаб қилинади, баъзан тўрт-беш марта етарли бўлади. Ҳар қандай ҳолатда ҳам, машқ муҳокама қилиш учун бой маълумотлар берилади.

Чигилни ечиш

Қатнашчилар доира шаклида турадилар .

Йўриқнома: «Келинлар бир-биримизга яқинроқ бўлиб оламиз, кичикроқ доира ҳосил қилиб, Барчамиз қўлларимизни доира ўртасига чўзамиз. Менинг ишорам билан ҳаммамиз бир вақтда қўлларимизни ушлаймиз. Шундай ушлашимиз керакки, \хар биримиз қўлимиз орасида яна кимнидир қўллари бўлиши керак. Шунинг учун ёнимиздаги киши қўлини эмас, кейинги қаршимиздаги одамникини ушлашга ҳаракат қилайлик. Иккала қўлимиз билан биро дамнинг иккала қўлини ушламанг – бир қўлингиз билан бир иштирокчининг иккинчи қўлингиз билан эса иккинчи иштирокчини қўлини ушланг. Шундай қилиб бошлаймиз. Бр, икки, уч».

Шундан сўнг тренер барча қўблар бир-бирини ушлашига ишонч ҳосил қилганидан сўнг, гуруҳ қатнашчиларига қўлларини қўйиб юбормай машқни

бошлаш, «чигални ечишни» таклиф қилади. Тренер ҳам бевоситамашқда қатнашади, аммо бу пайтда турли фикрлар туғилади. Бундай пайтда тренер хотиржамлик билан, бу ҳал қилиши мумкин бўлган вазифа эканлигини Чигал ечилиши мумкинлигини таъкидлаши керак. Маш уч вариантнинг бирор кўринишида ижро этилиши мумкин.

1. Гуруҳнинг барча қатнашчилари бир доира ичида турадилар. Бу пайтда кимдир орқасига, яна кимдир ёнида қараб туриши мумкин. Асосийси доира ҳолати сақланиб қолиши керак.

2. Агар гуруҳ катта бўлса, унда икки ёки ундан ортиқ мустақил доиралар қилиниши мумкин.

3. Гуруҳ қатнашчилари занжир бўлиб, бир-бирларига боғланиб доира ҳосил қиладилар. Бу машқни бажариш учун гуруҳ қатнашчиларига вақтни 3-5 минутдан 20 минутгача белгилаш мумкин.

Машқ якунлангандан сўнг, гуруҳга бундай саволлар билан мувожаз қилинади: «Машқни бажаришга нима ёрдам берди?», ёки «машқни тезроқ бажариш учун яна нима қилса бўларди?». «Бумашқни тезроқ бажариш учун нима халқит берди?». Бизнинг назаримизда бундай саволлар бериш мақсадга мувофиқдир. Одатда иширокчилар, ўйин муҳокамасида шундай фикрга келадилар: бундай машқни мувофиқиятли ҳал этиш учун ҳамкорлик, бир-бирига ҳурмат билан муносабатда бўлиш, барча ўзини эркин хис этиши, барча кишини фикрларини инобатга олиш ва машқ жараёнида диққат билан кузатиб боориш керак экан. Бу машқ гуруҳни бириктиришга, шуниндек оғир кечган кунни мароқли якунлаш имконини беради. Машқни эҳтиёткорлик билан бажариш талаб қилинади, чунки у иштирокчилар орасида жисмоний боғланишни тақозо этади. Агар тренер ўйин давомида бирор қатнашчининг толиққанини сезса, уни ўйиндан озод қилиши мумкин.

ИШЧАНЛИК МУҲИТИНИ ЯРАТУВЧИ ҶИЙИНЛАР

Жой алмашиш

Иштирокчилар доира атрофида ўтирадилар, тренер эса доира ўртасида туради.

Йўриқнома: «Ҳозир бизда таништириш давом эттириш имконияти бўлади. Буни шундай қиламиз: доиранинг марказида турган киши (бошида бу мен бўлман) бирор умумий белгига эга бўлган нарсани ҳаммада таклиф этади ва кимда шу белги бўлса у жойини алмашади. Масалан, мен шундай дейман: «Синглиси борлар жойингизни алмаштиринг» ва ҳамма синглиси борлар жойларини алмаштиришлари керак. Бунда доиранинг марказида турган киши бўшаган жойни эгалашга уруниши керак. Марказда жойсиз қолган иштирокчи эса ўйинни давом эттириши керак».

Машқ тугаганидан сўнг тренер гуруҳга қуйидаги саволлар билан мувоҳаза этиши мумкин: «Сиз ўзинизни қандай ҳис этаёпсиз?», « Ҳозир сизнинг кайфиятингиз қандай?» Қоидаги мувофиқ машқлар қуйидагича ўтади. У қизишганликни пасайтиради, кайфиятини кўтарди, диққат ва фикрларни фаоллаштиради.

Мевали салат

Ўйин иштирокчилари доира шаклида ўтириб олишади, улардан биттаси (чиқарувчи) ўртада туради. У учта одамадан энг яхши кўрган мевасини номини айтишини сўрайди ва кейин доира бўйлаб юриб, ўзидан бошлаб ҳар бир иштирокчига айтилган уч хил меванинг номи билан «исм» қўйиб чиқади. Масалан, агар мевалар – олма, анор, узум, бўлса ўзига «олма» деб ном қўяди ва қолганларга ҳам шу тарзда ном қўйиб чиқишни давом эттиради (иштирокчиларнинг ҳаммасига исм қўйилмагунча). Шундан сўнг бошқаларга ном берган ўртадаги одам мевалардан биронтасининг (масалан, олма) номини айтса, барча «олмалар» ўринларини алмашишлари лозим бўлади, ўртадаги одам эса улардан бирининг ўрнига ўтириб олишга ҳаракат қилиши керак. Туриб қолган одам чиқарувчи бўлади. Агар ўртадаги одам «мевали салат» деса барча

иштирокчилар ўринларини алмашадилар.

Бу ўйин жуда қизиқарли ва жалб қилиш хусусиятига эга бўлиб иштирокчилар ўртасидаги барерни йўқотишига ва уларни тез ўйлаб тез ҳаракат қилишга ундайди.

Ўтириб туриш

Ҳамма иштирокчилар доира шаклида ўтирадилар.

Йўриқнома: «Мен сизларга у ёки бу панжалар сонини кўрсатаман. Баъзан бир қўлда. Мен қўлимни кўтаришим билан, шунча иштирокчилар ўринларидан туришлари керак, нечта канлигини мен кўрсатаман: (кўп ҳам, оз ҳам эмас) Масалан: агар мен қўлимни кўрсатиб тўртта оанжамни кўрсатсам (кпътаради ва кўрсатади) унда мумкин қадар тезроқ сизлардан тўрт киши сизлардан туради. Қачонки мен қўлимни тушисам, улар ўтиришлари мумкин».

Тренер гуруҳга бир неча марта у ёки бу панжаларининг сонини кўрсатади. Машқ бошланишида 5-7 панжани кўрсатиш яхшироқ бўлади, охирига бориб эса 1-2 та панжаларни. Машқнинг бажарилиши жараёнида тренер гуруҳ иштирокчиларининг вазифани бажаришда бўлган интилишлари ҳақида мулоҳаза юритади ва таалуқли хулосалар чиқаради.муҳокама вақтида тренер гуруҳга бир неча саволлар бериши мумкин: «Биз олдимизга қўйилган вазифани бажаришимизда нима ёрдам берди, ёки унинг бажарилишини нима қийинлаштирилди?», «Сиз туришга қарор қилганингизда нимани назарда тутдингиз?. Агар бизда бу вазифани олдиндан муҳокама қилиш имконияти бўлганда, ишни қандай ташкил этган бўлардик?».

Ҳайвонот олами

Ўйин иштирокчилари доира бўлиб туришади ва ўзларига бирорта ҳайвоннинг номини танлашади. 20 кишидан иборат гуруҳ учун 6 та ҳайвоннинг номи етарли. Бир хилдаги ҳайвонларнинг номи қоғозга сонлар билан ёзилиб, уларга шулардан бирини олиш таклиф этилади. Иштирокчилар маълум бир ҳайвонларни танлаб бўлганларидан сўнг кўзларини юмиб, атрофда айланиб юрадилар ва ўзлари мансуб бўлган турдаги шерикларини излайдилар. Бунда

ҳамма ўзига мос овоз билан бир-бирини чорлаши керак (масалан, «ба-а-ба-а», «миёв-миёв», «вов-вов» ва ҳ.к.). иккита бир хил «хайвон» бир-бирини топиб олса, улар қўлларини маҳкам ушлаганча кейинги шеригини излашга тушадилар ва барча шеригини топиб, токи алохида гуруҳлар тузилмагунча давом этаверади.

Бу кириш ўйини ҳисобланиб, у асосан бир-бирига ишонч ҳосил қилди.

Азизим мен сизга ёқаманми?

Мақсад: диққатни бир жойга тўплаш, жимликни сақлаш, хотирани яхшилаш.

Ҳамма доира шаклида ўтиради. Бошловчи ўзининг ўнг сўл томонида ўтирган одамдан: «Азизим мен сизга ёқаманми?», деб сўрайди. Сўралган одам эса қуйидагича жавоб беради: «Азизим, Сиз менга ёқасиз, лекин мен сизга табассум ҳада эта олмайман». Бошловчи ўша одамнинг табассум қилишга эришиш учун турли хил юз ифодаларидан, қизиқарли нарсаларни гапириб беришдан ёки охириги чора сифатидан қитиқлашдан фойдаланиши мумкин. Шундай тахлитда иштирокчилар навбатма-навбат ўйинни давом эттирадилар. Лидер ўйин жараёнида нима мумкин ёки мумкинмаслигини белгилаб, назорат қилиб туради (масалан, «йўқ, менга ёқмайсиз», дейиш мумкин эмас). Ўйин то охириги иштирокчи бошловчини табассум қилишга эришмагунча давом эттирилади.

ОИЛАВИЙ ТАСАВВУРЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШИГА КЎМАК БЕРУВЧИ ЎЙИНЛАР

Оила муаммолари

Мақсад: Оилавий ҳаётда учраши мумкин бўлган муамолар ҳақида тушунча бериш. Уларнинг ҳал қилишнинг турли ечимларини топа билишга оид билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш.

Ўйиннинг бошланишида иштирокчилардан бошловчи ҳозирги пайтда оилаларда энг кўп учраши мумкин бўлган муамолар нималардан иборат эканлигини сўрайди. Жавоблари флипчатга ёзиб борилади.

Шундан сўнг гуруҳда «Оила муамолари» ўйини ўтказилади.

Фаолиятнинг бу турини амалгам оширишда гуруҳни 5-8 кишидан иборат кичик гуруҳларга бўйиш мумкин. Шундан сўнг кичик гуруҳларнинг ҳар бирига қуйидагича топшириқ берилади:

«Биргаликда иш олиб бориб; юқорида санаб ўтилган оила муамоларидан бирини танлаб олинг ва шу асосида 10 дақиқага мўлжалланган сахна кўриниши тайёрланг. Ҳар бир гуруҳ турли хил муамоларни танлаб олиши лозим. Кейин эса анашу муамони сахна кўриниши асосида очиб беришлари лозим. Сизга муамони танлаш ва шу муамо асосида сахна кўриниши тайёрлаш учун 15 дақиқа вақт берилади».

Бунда бошловчи албатта ҳар бир гуруҳнинг мавзу танлишида турли муамоларга мурожат қилиши учун уларга маслаҳат бериши ва тайёрланаётган сахна кўринишларини кузатиб беришлари лозим. Муамолар турлича бўлиши мумкин. Масалан: оиладаги ота- она ва бола ўртасидаги келишмовчиликлар, эр- хотин ўртасидаги низолар, ажралиш, қайнона-келин ўртасидаги клишмовчиликлар, ичкиликбозлик, гиёҳвандлик муамоси ва ҳ.к.

«Самолёт» ўйини

Иштирокчилар икки гуруҳга бўлинади. Ҳар бир гуруҳда 4-5 тадан одам иштирок этади. Гуруҳларда 5 минут давомида бахтли оилавий ҳаёт учун зарур бўлган қадриятлардан 5 тасини ёзиш топширилад. Ҳар бир гуруҳ ўз гуруҳи билан маслаҳатлашиб, қоғозга умумий фикрларини ёзади. Сўнг ҳар бир гуруҳдан битта иштирокчи ўз гуруҳининг фикрини тақдим этади. Такрорланган қадриятлар ёзилмайди.

Сонгра бошловчи ўз ҳикоясини бошлайди: «Тасаввур қилиб кўринг, ҳаммамиз коинотга янги кенгликларни очиш учун космик кемада парвоз қиляпмиз. Сиз билан бизнинг вазифамиз инсоният ҳаёт кечириши учун яроқли бўлган янги сайёрани топиб, унда инсониятнинг янги цивилизациясини яратишдан иборат, яъни энг бахтли оилалардан иборат инсониятнинг янги цивилизациясини яратишдан иборат.

Тўсатдан сиз материоридли-астероидли ёмғирга дуч келиб қолдингиз. Кемангизнинг ҳимоя майдони бузилган. Таъминот тизими тўлалигича ишдан чиққан. Бир оздан кейин сизнинг кемангиз ва ундаги барча жонзод ҳалок бўлиши мумкин. Аммо, қаердандир фаришта пайдо бўлиб қуйидаги сўзларни айтди: «Мен сизларнинг ҳаётларингизни сақлаб қоламан, аммо сиз бунинг эвазига, қуйидаги санаб ўтилган қадриятлардан 5 тасидан кечишингиз керак. Роппа-роса бир минутдан кейин, сиз менга жавоб беришларингиз даркор». Акс ҳолда ҳалок бўласизлар, лекин сизлар яратган модел сақланиб қолади. Бир минутдан сўнг ҳар бир гуруҳ ўша жавобини тақдим этади. Улар нега ўша тўхтамга келганликларни изоҳлайдилар. Бошловчининг вазифаси жавоб берувчи чалғитишдан иборат бўлиб, унга ифвогарона саволлар бера бошлайди.

Тақдимот яқунлангач, бошловчи фариштани гапларини давом эттиради:»Мен барча инсоният учун ўз ҳаётини қурбон қилади одамларни ҳаммасини тирик қолдираман ва қутқараман, лекин шуниндек мен ўйлаб кўрмоқчи бўлганлари туфайли хатоликка йўл қўйганларни ҳам жонларини омон қолдираман, чунки мен азроил эмас, фариштаман».

Бошловчи (мураббий)нинг вазифаси, ўз шахсий ҳаётларини эвазига бўлсада, барча инсоний қадриятларни сақлаб қолишга қарор қилишларининг эришишдан иборат:

Оиладаги эркак ва аёлларнинг мажбуриятлари

Мақсад: *Оилавий ҳаётда эркак ва аёлларнинг вазифаларини аниқлаштириш ва амалиётда айрим вазифаларни эркакларга юклатиш.*

Материаллар: гендерли роллер таҳлили; «эркак», «аёл», «эркак ва аёллар бирга турган» 3 та алоҳида тасвирдаги расмлар; мажбуриятлар тасвирланган 12 ва ундан зиёд расмлар; ручка ва қоғозлар.

Бошловчи учун кўрсатма:

*** Агар бу машғулот билан бундан олдинги машғулотлар орасида узилиш рўй берса, гуруҳ бундан олдинги учрашувдан нималарни ўрганганлигини ва қандай қарорга келганини муҳокама қилинг.

***Иштирокчиларни 5-8 одамдан иборат гуруҳларга бўлиб ташланг.

***Гуруҳдан қуйидаги топшириқни бажаришни сўранг: « Ҳар бир гуруҳга эркак, аёл, эркак ва аёл бирга (жуфт ҳолда) тасвирланган расмлар берилади. Шунингдек, турли мажбуриятлар тасвирланган суратлар тахлами ҳам тақдим этилади. Гуруҳ аъзолари бу мажбуриятларни кимлар бажаришини муҳокама қилишади. Сиз улардан бир фикрга келишгач мажбуриятлар тасвирланган суратларни аёл, эркак ёки жуфтлик тасвирланган расм остида қўйишларини сўранг. Эркак ва аёл бирга тасвирланган (жуфт) расм иккала жинс ҳам бу мажбуриятларни биргаликда бажаришини аниқлатади.

***Гуруҳларнинг мустақил ишлаши ва олинган натижаларни муҳокама қилишга имкон беринг. Бунинг учун, сиз уларни тоза қоғоз варағи билан таъминлашингиз зарур.

***гуруҳлар топшириқни бажариб бўлгач, ҳар бир гуруҳдан биттадан вакил чиқиб, ўз гуруҳини қарорини қолган иштирокчиларга тақдим этиб тушунтириб бериши ва саволларга жавоб бериши лозим.

***Гуруҳ билан, қуйидагиларни муҳокама қилинг:

- Ким нима билан шуғулланади?
- Эркак ва аёлларнинг иш билан бандлиги
- Уларнинг бандлигидаги фарқ
- Эркак ва аёл бажариладиган мажбуриятлар доирасининг ўзгариши ютуқ ва камчиликлар

*** Гуруҳ билан у нималарни ўрганиши, унга нималар ёқди-ю нималар ушбу машғулотда ёқмаганлигини муҳокама қилинг.

Оила шажараси

Бошловчи иштирокчиларга миллий қадриятларнинг оилавий ҳам мустаҳкамлигига таъсири ҳақида тушунча беради. Сўнг ўйинни қуйидаги тарзда олиб боориш мумкин.

Бошловчи: Ишончим комилки, сизларнинг ҳар бирингиз ўз ота-

онангизнинг нафақат исми, балки фамиляси, шуниндек туғилган кунларини ҳам биласиз. Оиланинг бошқа аъзоларини-чи? Илтимос ота-онангиз исми, фамилясини, уларнинг қачон туғилганликларини айтинг. Ота-онангизнинг туғилган йили, ой, кунини аниқ эслай олган бўлсангиз, жуда соз. Мабодо эслай олмасангиз ҳечқиси йўқ, сира ташвишланманг ҳали олдинда имкониятингиз бор. Энди оила шажарасини тузсак. Аристократлар 10 пуштгача бўлган авлод-аждодларининг аниқ исми-фамиляси, туғилган йили, таржимаи ҳолига хос фактларни эсга сақлаб қолганлар ёзиб берганлар ҳамда бу маълумотларни ўз фарзандларига қолдирганлар. Бугунки кунда худди шундай шажарани тузиш бироз мушкул, аммо шундай беролсада кеч беролмаганда 3 пуштгача беролган авлодлар шажарасини тузинг. Бунинг учун иловадаги схемадан фойдаланинг.

«Оила шажараси»да кўрсатилган барча қариндошларнинг исми, фамиляси, туғилган жойи ва вақтини кўрсатишингиз шарт.

Бошловчи мураккаблигига қарамасдан ота-оналар ва оила мавзусини муҳокама қилиши мақсадга мувофиқдир. Ушбу этюдни муҳокама қилишда унга тўлиқ жавоб олишнинг имконияти йўқ. Жадвални охиригача тўлдиришни талаб этиш шарт эмас. Синалувчилар оила шажараси устида озгина фикр юритсинлар. Уларни рағбатлантириш мақсадида 10 балли системада баҳолаш керак.

Бу ўйин оилавий муамолар билан боғлиқ бўлган барча ўйинлар каби ўта эҳтиёткорлик ва назокатлиликни талаб қилади. Иш жараёнига иштирокчиларнинг эмосионал ҳолатини диққат билан кузтиш, керак бўлганда қўллаб-қувватлаш лозим.

ХУЛҚ-АТВОР НОРМАЛАРИГА РИОЯ ҚИЛИШ

“Таъқиқланган мева “

Мақсад: Оилада, ўзбек маданий турмушида таъқиқланган хулқ ҳолатлари мотивларини аниқлаш.

Материаллар: Қути, “мумкин эмас “ деб ёзилган иккита табличка

Ўйиннинг бориши: Ўйин 25 минутгача давом этади.

1. Бошловчи қутини хона ўртасига қўяди ва икки томони “мумкин эмас” деган ёзувларни қўяди, ушбу ёзув ҳамма қатнашчиларга кўриниб туриши керак.

Қутича кун бошланишиданок хона ўртасига қўйилган маъқул натижада иштирокчиларнинг қизиқиши ортади, унинг асосий қисми ўтиш осонлашади. Бошловчи ўйин бошланишида иштирокчиларни қизиқишларини ошириши мумкин. (“Ҳа, энди бир қизиқ нарса яширилганда”, “Кейин кўрасизлар”, “Бир нарса борда” каби сўзлар билан), лекин қутига қарамаслик ҳақидаги таққ ўз кучига туриши керак. Қандай ҳолларда баъзи болалар ўзларини тия олмай қути ичига қарашга уринишади ва таққи бузишади. Сўнгра бошловчи ушбу машқ билан боғлиқ бўлган асосий қисмга ўтади ва гуруҳга қуйидагича йўриқнома беради:

“Хона ўртасида кун бошиданок чиройли қути турибди, уни хусусияти шундаки унинг ичига қараш мумкин эмас. Бу қутига нисбатан сизга бирон қизиқиш уйғонган бўлса керак. Келинлар кимнинг ичида нима кетаётганлигини таҳлил қилиб кўрайлик. Ўз кечинмаларингиз ҳақида айтиб беринлар”.

Таҳлил. Бошловчи иштирокчилардан улар нега ўзини шу хилда тутганлигини сўрайди, уларнинг ҳаракатларидаги асосий сабабни аниқлашга ҳаракат қилади. Таққи ҳақидаги қондани бузиш қанчалик қийин бўлганлиги ҳақида сўрайди, ўзини тийиб туриш осон ёки қийин кечганлиги ҳақида билишга уринади.

2. Ўйин якуни сифатида одамлар нега таққланган хатти-ҳаракатларни содир этишлари оилавий ҳаётга зид бўлган хатти-ҳаракатларни амалга оширишларининг сабаблари аниқланади. Ушбу якуний хулосалар кичик гуруҳларда ҳам ишлаб чиқарилиши мумкин.

“Мен кимман”

Йўриқнома: Ҳозир ҳар бирингиз бир варақ қоғозга қуйидагиларни ёзишингиз керак бўлади. Ўзингизга 20 марта “Мен кимман” деган саволни бериш ва ҳар бир саволга берган жавобингизни кетма-кет ёзёзинг. Ушбу саволга

мийянгизга келган биринчи жавобни ёзинг ва ҳеч нарсдан уялманг. Ёзган жавобларингиз ҳеч кимга кўрсатилмайди, шунинг учун хоҳлаган нарсангизни ёзишингиз мумкин. Ҳамма мустақил ишлайди.

Ёзиб бўлганларидан сўнг иштирокчилар уни бажара туриб нимани ҳис этганликлари ҳақида сўралади. Бошловчи иложи борича жавоблардаги ўзига хосликни, баъзи бир фикрларни тан олиш ва қоғозга тушуришда ички қийинчиликлар сезилганлиги ҳақидаги жавобларни таъкидлайди.

Машқнинг натижаларига кўра инсон ички бойлиги нақадар бойлиги ва хатто ички қарама-қаршиликларга эгаллиги ҳақида хулоса чиқарилади.

«Ҳалокатга учраган кема»

Ўйин бошланишидан олдин бошловчи «Жавобгарликнинг ўзи нима? Сиз буни қандай тушунасиз?» деган саволни ўртага ташлаган маъқул.

Бошловчи иштирокчиларнинг жавобларини флинчартга ёзар экан, иштирокчилар томонидан «жавобгарлик» сўзини маъносини тушунишга ҳаракат қилишларини одилона баҳолаши ва ушбу масала юзасидан билдирилган фикрлар кундалик турмуш тарзимизда учраб туришини таъкидлаб сўнг жавобларни қўшимча янги мисоллар билан янада бошига ҳаракат қилиши лозим.

Бу ўринда бошловчи «Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да жавобгарлик сўзига қандай таъриф берилганлигини айтиб ўтиши мумкин. Лекин луғатдаги сўзининг маъносифақат бир тушунча билан кифояланиб қолмайди. Ундаги «жавобгарлик» тушунчасининг изоҳидан ташқари ўз зиммасига олинган «жавобгарлик маъсулияти», «жавобгарликни ўз зиммасига олиш», ўз бўйнидан жавобгарликни «соқит» қилиш, жавобгарликка «тортиш», жавобгарлик кимгадир «тушяпти» каби жавобгарликка таалуқли умумий тушунчалар изоҳи билан ҳам яқиндан таништириб ўтиш керак.

Луғатда «жавобгарлик» сўзига бирор нарсага жавоб бериш, бўйин эгиш, кафил бўлиш қарзни узиш каби маънолар сингдирилган.

Алоҳида иқтидорли иштирокчилар учун «жавобгарлик» сўзининг маъноси, унинг келиб чиқиши (етимология) билан яқиндан таништириб ўзаги «жавоб»дан

иборат «жавобгарлик» сўзи ўзбек тилига қадимдан мавжуд эканлигини баъзи тилларда шу жумладан рус тилида «жавобгарлик» сўзи XIX аср охирида пайдо бўлганлигининг қайд этилиши сўзининг аҳамиятини ва унга бўлган эътиборини янада оширади.

Сухбат мавзусига нисбатан иштирокчиларнинг фаоллигини янада ошириш мақсадида сўзга тегишли изоҳ бермасдан аввал ўртага «Жавобгарлик» сўзи қандай келиб чиққан? У қандай пайдо бўлган? Қани ким жавоб беради?», деб савол танлаш ўринли.

«Жавобгарлик» сўзи тушунчаси ҳақида тўла-тўқис маълумот берилганидан сўнг, «ўз зиммасига жавобгарлик олиш»нинг аҳамияти қайт этилади, кейин бошловчи томонидан иштирокчиларга ушбу сифатни шакллантириш машқинитаклиф этиш мақсадга мувофиқдир. Ушбу машқни бажариш учун ўқитувчи томонидан қуйидаги йўриқнома берилади: «Ўзингизни тинч океанида яхтада сузиб кетаётгандекҳис қилинг. Ёнғин туфайли яхтанинг ва юкларнинг кўп қисми нобуд бўлди. Яхта аста-секин чўка бошлайди. Зарур жиҳозларнинг ишдан чиққанлиги сабабли сиз турган жой ноаниқ. Яқин куруқликдан тахминан жанубий-ғарбий йўналиш бўйича 1000 км масофада турибсиз. Бу ҳолдан қандай чиқиш мумкин?

Қуйида ёнғиндан сўнг бутун қолган ва зиён кўрмаган 4 та жиҳознинг рўйхати берилган. Бунда кўшимча равишда ихтиёрингизда эшкагибор пуфаки қайиқча ҳам сақланиб қолган. У экинаж аъзоларининг сақлаш имконига эга. Шуниндек, бундай ҳолатларда жуда зарур бўлган 4 та нарса ҳам омон қолган. Булар бир қутти сигарет, бир неча қути гугурт ва қоғоз пул.

Ҳар бирингизга 15 минутдан вақт берилади. Шу вақт ичида океанда сиз ўзингиз учун ҳамда бошқалар учун жавобгарлик маъсулиятини хис этишингиз керак. Пасдда берилган 14 та жиҳоздан ҳаёт учун зарур бўлган 4 та нарсани аниқлаш лозимки, бу жиҳозлар ёрдамида чўкаётганларни ҳам қутқариш мумкин бўлсин. Бундай танлаш жараёнида энг муҳим ҳисобланган жиҳоз 1- ўринга кейинги муҳим жиҳоз 2- ўринга ундан кейингиси 3- ўринга ва ҳ.к. қўйилади.

Шу усул ёрдамида мавжуд барча жиҳозларнинг ўрни белгиланади. Оқибатда 14-ўринли унчалик аҳамиятга эга бўлмаган жиҳоз эгаллайди.

Энди қуйидаги 14 та жиҳозни ўз ўрнига қўйишингиз керак бўлади. Бунда асло сиз ўзингиз ва дўстларингиз учун жавобгарлик вазифасини олаётганлигингизни унутмаслигингиз керак». Шундан кейин иштирокчиларга қуйидаги жиҳозлар рўйхати ҳавола этилади.

1. Компас
2. Соқол олиш учун кўзгу
3. 5 литрли сув идиш
4. Балиқ тутадиган тўр
5. Тинч океани хариталари
6. Ҳаво тўлдириладиган ёстик
7. 2 литрли нефт ва газ аралашмаси идиши
8. Кичик транзистрли радио
9. Акулаларни қўрқитувчи жиҳоз, репеллент
10. Ёмғир сувини йиғиш учун катта юзали тимқора пластик (клеенка)
11. Бир неча 80* ли Пуерто-рико роми
12. Икки қути шкалад
13. 25 метр нейлон йўғон арқон
14. бир яшик кансерва

Иштирокчилар томонидан тегишли жиҳозни ажратиб олиш олиш жараёнини бажарилгач, бир қарорга келиб олишлари учун синфга яна вақт берилади. Иштирокчилар берилган вазифани алоҳида-алоҳида бажариб бўлишганидан сўнг, биргаликда ҳаёт учун ёрдам берадиган 4 та асосий жиҳозни танлаб олишлари керак бўлади.

Уларнинг умумий бир тўхтамага келиши осонроқ бўлиши учун иштирокчиларга қуйидагиларни тавсия қилиш мумкин:

- ўзини шахсий фикрини ҳимоя қилишдан эҳтиёт бўлиш, яъни ўзини устун қўймасдан, кўпчили томонидан қабул қилинган ягона қарорга жавобгарликни олиш:

- бу қийин бўлса умумий қарорнинг маъқул жиҳатларигина қисман қабул қилиш

Бутун гуруҳ юқорида қайт этилганларнинг энг муҳимларини танлаганидан кейин шахсий натижаларни гуруҳ натижалари билан солиштириш ва тегишли жиҳозларни танлаб олган бетараф гуруҳ фикри билан қиёслаш фойдадан ҳоли бўлмайди.

Бетараф гуруҳ томонидан танлаб олинган жиҳозлар қуйидагилардан иборат:

1. Соқол олиш учун кўзгу. У ҳаво ва денгиз қутқарувчилари учун сигнал бериш вазифасини ўтайди.
2. Гугурт ёки пул билан ёқиш мумкин бўлган нефт ва газ қоришмасининг икки литрли идиши. Бу ҳам қутқарувчилар эътиборини тортадиган воситалардан биридир.
3. чанқоқни қондириш учун беш литрли сув идиши;
4. 1 яшик консерва.

«Кеманинг ҳалокатга учраши» машғулоти тугаганидан кейин бошловчи ўз зиммасига жавобгарлик маъсулиятини олиш оғир пайтлар юзага келмай, бу сифат ҳар кишининг оилавий ҳаётида кундалик турмуш тарзининг асосий хусусиятларидан бири бўлиши лозимлиги алоҳида қайт этади.

«Мумкин эмас ...»

Ўйиннинг бориши:

Гуруҳ иккига бўлинади. Биринчи гуруҳ ўз истак-хохишларини баён қилади, иккинчи гуруҳ эса бунга рад жавобини бериши керак. 10 минутдан кейин гуруҳлар ўз ўринларини алмашадилар. Ўйин тахминан қуйидагича бошланиши мумкин:

- Мен бугун кечқурун дискотекага бормоқчи эдим.
- Йўқ, мумкин эмас, кеч бўлиб қолади.

Ўйиндан сўнг хохишларини рад қилиш учун қўлланилган далиллар уларнинг

сабаблари ва мазмун таҳлил қилиб чиқилади. Бошловчи қуйидагича хулоса қилса бўлади: « Асосли ва асоссиз рад этишлар бор. Кўпинча сизга баъзи таъқиқлар асоссиздай туюлиши мумкин, бироқ уларда ҳам мақсад, мазмун борлигини инкор эта олмаймиз. Агар биз истагимиз нега рад этилаётганлигини англасак, тушунсак, бунга копънишимиз осонроқ бўлади. Баъзан ўзимиз қилаётган хатти-харакатларимиз, истагимиз ноўрин эканлогини ҳам англаб турамыз. Бундай ҳолда тушунушимиз қийин бўлган кечинмаларни хис қиламыз».

МУЛОҚОТ МАВЗУСИГА ТЕГИШЛИ ЎЙИНЛАР

«Бузуқ телефон» машқи.

Мақсад: *Маълумот узатишдаги бузилишларни англаш. Маълумотни анланган ҳолда идрок қилиш ва фаол тинглаш услубини ўзлаштириш.*

Йўриқнома: « Ушбу машқимизда 6 киши иштирок этиши керак. Бунда 5 киши хонадан ташқарида пойлаб туришади, 1 киши эса хонада қолади. Мен хонада қолган одамга оғзаки топшириқ айтаман. Бу одам иложи борича ҳамма топшириқни эслаб қолади ва иккинчи (хонадан ташқарида турганлардан бирига) одамга айтади. Иккинчи одам учинчисига, учунчиси тўртинчисига ва ҳ.к. Биз эса маълумотлар қандай узатилишини кузатиб турамыз. Кейин эса худди шу жараённи муҳокама қиламыз».

5 та иштирокчи хонадан чиққанидан кейин бошловчи қолган 1 та кишига қуйидагича топшириқ айтади: «Сиз мактаб директорининг муовинисиз. Директоримиз Собир Комилович Сизни анча пойладилар. Лекин келмаганингиздан сўнг сизга мен орқали топшириқ айтиб кетдилар. Айтдиларки, у киши ҳозир бизга Япония апаратурасини олиш учун хужжатларни расмийлаштиришга кетдилар, у ердан чиқиб раён кенгайтилрилган йиғилишга борар эканлар. Агар улар соат 12 га келмасалар ўқитувчилар мажлисини ўзингиз ўтказар экансиз, бу мажлис 8 «б» синфнинг давоматини кўриб чиқиш керак. Кейин соат 15.00 да мактабимизга Полшадан келаётган меҳмонларни кутиб олиш учун аэропортга 1 та «Нексия» билан 1 та «Дамас» автомашинасини чиқариш керак экан. Ҳамма

ўқитувчиларга 2 килодан гўшт тарқатиб директорнинг улушини холодилникка солиб қўйсангиз ўзлари келиб олиб кетар эканлар».

Шундан сўнг маълумотлар бирин-кетин кириб келаётган иштирокчиларга узатила бошлайди.

Машқ сўнгида одатда маълумотнинг бузилиши кузатилади. Машқда иштирок этган иштирокчилар видео ёрдамида маълумот мазмунини била оладилар. Шундан сўнг иштирокчиларга ҳар қандай маълумотни биринчи манбадан олиш зарурияти айтиб ўтилади. Маълумотларнинг бир кишидан иккинчи кишига ўтиши натижасида у қанчалик ўзгариб кетиши пайдо бўладиган миш-миш гапларга асос бўлиши айтиб ўтилади.

Маълумот узатишдаги ҳолатларни бартараф этиш мақсадида фаол тинглашни ўрганиш машқи таклиф этилади. Бу машқ йўриқномасига кўра ҳамма иштирокчилар 3 кишилик гуруҳларга бўлинадилар. Бу гуруҳдаги уч иштирокчи уч хил ҳолда иштирок этади: гапирувчи, тингловчи ва назоратчи.

Гапирувчи ҳаётдаги бирон-бир воқеани айтиб беради ва тингловчи бу воқеани иложи борича эсига олиб қолиб, қайтадан такрорлаб айтиб бериши керак. Назоратчининг вазифаси йўл қўйилган хатоларни айтишдан иборат. Гуруҳдаги ҳар бир иштирокчи уччала ролдан бирортасига иштирок этиши шарт. Ушбу машқни бажариш орқали иштирокчилар вербализасия яъни фаол тинглаш методини ўзлаштирадилар.

Шахслараро муносабатлар ва низоли вазиятларни ҳал этиш усуллари

Мақсад: Ролли ўйин орқали ҳамкорлик муносабатлари ҳақидаги тасаввурларни шакллантириш

Бошловчи 10 та иштирокчи хонанинг ўртасига таклиф этади. Улар икки қатор бўлиб, бир-бирларига қарама-қарши туришади ва улар олдида йўриқномага биноан вазифа қўйилади.

Йўриқнома: «Тасаввур қилинг, сиз иккита мактабнинг вакиллари сиз. Яқинда физика фанидан икки кунлик олимпиада бўлиши керак, лекин олимпиаданинг

қаерда бўлиши ҳали аниқ эмас. Биринчи қатор –А томон – биринчи мактаб вақллари, иккинчи қатор эса - Б томон – иккинчи мактаб вақллари. Олимпиада кимнинг мактабига ўтиши ҳозирги сизнинг ҳаракатингизга боғлиқ. Ҳар бир томондаги иштирокчи иложи борича қаршисидаги шеригини ҳар хил ваъдалар таклифлар билан ўз томонига оғдириб олишга ҳаркат қилиши керак. Қайси томонга ўтилса, олимпиада шунинг мактабига ўтади. Бунинг учун сизга икки минут вақт берилади».

Иштирокчиларнинг мулоқоти тугагандан сўнг бажарилган вазифа таҳлил этилади. Иштирокчиар жойларига ўтирганларидан сўнг бошловчи бўлиб ўтган ечим вариантларини флипчартга ёзади. Ушбу музокарадаги муносабатлар қуйидагича бўлиши мумкин.

1. А Б. А томон Б томонга ўтади ва Б жойида қолади.

Муносабатларнинг бу тури Б нуқтаи назардан қараганда рақобат деб аталади.

2. А-Б А томон жойида қолади, Б томон эса А томонга ўтади.

Б нуқтаи назардан қараганда бу хил муносабат ён бериши деб аталади.

3. А Б А ҳам Б ҳам бир-бирларининг томонига ўтишади ва ўз жойларида қолишади, бу хил муносабат пассивлик яъни масалани ҳал этишдан қочиш дейилади.

4. А Б Тўртинчи муносабат типи компраимист деб аталади. Бизнинг мисолимизда олимпиада бир мактабда ўтказилиши таклиф этилади.

5. А Б. Бу муносабат тури ҳамкорлик деб аталади. Ва бунда муаммо иккала томоннинг манфаатлари ҳисобига олинган ҳолда ҳал этилади: Яъни олимпиаданинг бир куни бир мактабга иккинчи куни эса иккинчи мактабда ўтади. Бу ҳолда иккала томоннинг қизиқишлари қондирилади. Ва ҳеч қайси томон ўзини камситилган деб ҳис этмайди.

Бу машқ хулосасига кўра, мулоқотнинг ҳамкорлик услуби энг самарали ва конструктив бўлиб ҳисобланади.

Машғулотнинг иккинчи ярми низоли вазиятларни ҳал этишга қаратилган бўлиб, иштирокчилардан бирон-бир низоли, муаммоли вазиятни айтиш сўралади.

Ушбу низоли вазиятнинг турли ечимлари иштирокчилардан сўралади ва ҳар бир таклиф этилаётган вариант бирон муносабат турига таалуқли деб топилади. Одатда, муамоли вазият ечимларидан ҳамкорликка таалуқли бўлган вариант низони ҳал этишдаги конструктивий бўлиб ҳисобланади. Бир неча низоли вазиятларни таҳлил этиш орқали иштирокчиларда ушбу хулоса мустаҳкамланади.

«Автобусда» ўйини

Мақсад: *Иштирокчиларда муомила маданиятини шакллантириш, шахслараро ижобий ривожлантириш.*

Иштирокчилардан бири автобусдаги безори ролини ўйнайди қолганлар эса йўловчилар. Безори автобусдаги иккита ўриндикни эгалла олиб, бирига ўзи ўтирибди, бирига эса магнитофонни қўйиб олган. У ҳеч кимга жой бермоқчи эмас. Йўловчилардан ҳар бири безори билан тил топишиб унинг ёнига ўтиришга ҳаракат қилиб кўриши керак. Шарт шуки –мақсадга жанжалсиз эришиши лозим.

«Авлодлар ўртасидаги низо» ўйин

Мақсад: *Иштирокчиларда муомала маданиятини шакллантириш, шахслараро муносабатларни ижобий ривожлантириш.*

Бунда уч киши иштирок этади – йигит, қиз ва катта ёшли одам. Авлодлар ўртасида «Ех, ҳозирги ёшлар...» кабилида тақлид уюштирилади. Йигит ва қизнинг вазифаси: имкон борича хушмуомалик билан низодан қочиш. Жюри аъзолари ҳар бир иштирокчининг ҳаракатини баҳолаб боради.

«Орқадаги ёзувлар»

Иштирокчиларнинг орқаларидаги варақ маҳкамлаб қўйилади. Ҳамма иштирокчилар хонада хоҳлаган одамнинг нимаси ўзига ёқишини ёзиши керак. Вазифани мукамаллаштириш ҳам мумкин. Масалан, ўша одамда нимани ўзгартиришни хоҳлашини ёзиши мумкин.

Информасияни (маълумотни) сўзсиз узатиш

Бу ўйинда бошловчи йўналтириб турувчи ролини бажаради. Бошловчи шундай тушунтириш беради: «Ҳозир бир киши хонадан ташқарида чиқиб туради,

қолганлар эса унга қандай маълумотни айтиш лозимлиги ҳақида келишиб олишади. Мен уни чиқараман, шунда бутун гуруҳ имо-ишора, турли қилиқлар ва юз ҳаракатлари билан унга шу информатсияни узатишга ҳаракат қилишади. Чиқарилган одамнинг вазифаси – гуруҳ унга айтмоқчи бўлаётган маълумотни англаб олишдан иборат».

Бошловчига эслатма: Одатда, ўсмирлар ўйин муҳитидан ножўя хатти-ҳаракатларни бажариш учун баҳона сифатида фойдаланишлари мумкин. Албатта, бу ўйинда ножўя ҳаракатлар бўлиши табиий, лекин кимки вазиятдан шўхлик ва хазил-хузул учун фойдаланмоқчи бўлса, уни ўйнаётган гуруҳнинг ўзи тартибга келтириб қўйиши керак. Бу усулнинг таъсир кучига эгаллигини ҳисобга олиб, уни жамоатчиликдан ҳоли ва шовқин кам бўлган махсус хоналарда ўтказиш мақсадга мувофиқдир.

Икки қўллаб кўришиш

Иштирокчиларнинг ҳаммаси доира шаклида ўтиришади. Қўллар бир-бирига бирлаштирилган бўлади. Иштирокчилар бирваракайига хохлаҳан томондаги (чап ёки ўнг ёнидаги) кишига саломлашиш учун қўшқўллаб қўл узатади. Униси эса қўлларини ёнидагисига узатиш мумкин ва биринчи иштирокчига навбат етгунча шу ҳолда давом этади. Шундай қилиб бир нечта мос келмаслик ҳолати кузатилиши табиий. Ана шунда қанақнги қий-чув кўтарилишини кўрасиз.

Бу ўйинни бир неча бор такрорлаш нафас ростлаш ва тинчланиш учун фойдалидир.

«Автобус» ўйини

Мақсад: *Мулоқот мазмунини шахснинг новербал ҳаракатларидан англаш имконияти ҳақидаги тушунчаларни шакллантириш. Новербал компонентлар:* *имо-ишора, мимика ва ҳиссий ҳолатларни ўқий олиш қолибилиятларни аниқлаш.*

Бошловчи иштирокчиларга инсоннинг мулоқот жараёни қанчалик бой эканлиги у фақатгина оғзаки мулоқотдан иборат бўлмай, балки сўзлар ёрдамисиз ишлатиладиган маълумотларга ҳам бой эканлиги ҳақида айтиб ўтади. Сўзлар ёрдамисиз узатиладиган маълумотлар мулоқотдаги новербал компонент

дейлади. Бу хил компонентларни: имо-ишоралар мимика (юз ифодаси) ва ихтиёрсиз тана ҳаракатларини мулоқотга киришаётган ҳар қандай одамда кузатиш мумкин. Бу хил компонентларни зеҳи билан кузатиш ва тушуниш натижасида кўпинча суҳбатдошимиз айта олмайдиган майл, истаклари ҳақида маълумот олишимиз мумкин. Бу хил ҳаракатларни кузата олиш ҳаракатларни кузата олиш қобилияти инсон ичк оламида юзага келаётган норозиликларни олдиндан сезиш, суҳбатдошини «яримта» гапидан тушуна олиш имконияти беради. Натижада, мулоқот жараёнида бу хил омилларни ҳисобга олиш бу жараённи анча енгиллаштиради ва ўзаро тушуниш хиссини келтириб чиқаради.

Иштирокчиларда бу хил билимларни мустаҳкамлаш учун қуйидаги машқ таклиф этилади. Иштирокчилар икки қатор бўлиб бир-бирларига қарама-қарши ҳолда юзма-юз турадилар. Ҳар бир иштирокчи қаршисидаги шериги билан машқни бажаради.

Йўриқнома: Тасуввур қилинг, сизлар қарама-қарши томонларга кетаётган автобусда кетаяпсизлар, автобус ойнасида бошқа автобусда кетаётган танишингизни кўриб қолдингиз. Биринчи гуруҳлардаги сизларнинг ўша танишингиз бирон зарур, муҳим гапингиз бор. Имо-ишора орқали унга ўз фикрингизни тушунтиришингиз керак. Иккинчи гуруҳдагилар, сизлар ўз суҳбатдошларингизни имо-ишорасидан нима демоқчи эканлигини тушуниб олишингиз керак.

Иштирокчилар машқни бажариб бўлганларидан сўнг бошловчи ҳар бир гуруҳ иштирокчиларига қуйидаги савол билан мурожат қилади: Шеригингиз бермоқчи бўлган маълумотдан нимани тушундингиз? Иккинчи гуруҳларга эса «Сиз аслида нима демоқчи эдингиз?» деб сўралади. Натижада солиштириб чиқилади ва новербал имо-ишора ва хатти-ҳаракатлар индивидуал хусусиятга эга бўлиши билан бирга умумий томонларга ҳам эгаллиги таъкидлаб ўтилади. Мулоқот давомида бу жараён иштирокчиларнинг нафақат сўзлари балки, хатти-ҳаракатлари, юз ифодаси товушидаги интониясиялар ўқий олиш зарурлиги ҳақида хулоса чиқарилади.

ГЛОССАРИЙ

Термин	Ўзбек тилидаги шарҳи	Инглиз тилидаги шарҳи
Академизм	академик услубга оид бадий йўналиш.	academic style of art direction
Аллегория	мажозий тасвир	word picture
Алфреско	деворий расм ишлаш усулларида бир тури.	the wall is a type of image processing methods
Анимал жанр-	Ҳайвонот дунёсини, Жониворларни тасвирловчи тасвирий санъат тури	wildlife, fine arts jonivorlarnitasvirlovchi
Антик санъат	қадимги деган маънони билдиради. Қадимги Юнон, Рим санъати	the oldest means. In ancient Greek, Roman art
Атлант	осмон гумбазини елкасига кўтариб турувчи қадимги Юнон афсонавий паҳлавони.	he vault of heaven on his shoulder and carrying an ancient Greek mythical hero.
Атрибуция	асарнинг ким, қачон, қаерда яратганлиги ва бошқабелгиларини аниқлаш	work who, when, where and made other signs
Алгоритм	Модул таълими таркибий бўлақларининг ўзаро жойлашиши ҳамда технологик жараёни амалга ошириш кетма-кетлигининг аввалдан белгиланган тартиб-қоидалари	Rules initially established to realize an interposition of parts of module education and sequence of technological process
Аралаш модел	Масофавий таълимнинг турли шакллари, бир неча шаклларнинг интеграциясига асосланган модел	Model based on various forms distance learning and integration of some forms
Аралаш ўқитиш	Онлайн ўқув атериаллари ҳамда ўқитувчи раҳбарлигида гуруҳда таълимолишга асосланган ўқитиш шакли	A form of teaching based on a group learning under the supervision of a teacher using online study materials

<p>Вебинар технология</p>	<p>Веб технологиялар асоси (онлайн тадбирлар ва таълим воситалари ёрдами)да ташкил этиладиган семинар, конференция, баҳс-мунозара, учрашув, тақдимот, тренинг, турли воқеа ёқ ҳодисалар бўйича Интернет тармоғи орқали ташкил этиладиган тўғридан тўғри узатиладиган лавҳа (трансляция)лар</p>	<p>Broadcasting organized via Internet transmitting liveseminars, conferences, debates, presentations, negotiations, meetings, trainings, various events with the help of Web technologies</p>
<p>Графика</p>	<p>Санъатнинг кенг тарқалган турларидан бири. Бу санъатга оддий қора қаламда чизилган сурат, мавзули композиция, Китобга ишланган турли суратлар, безак расмлардир.</p>	<p>Art is one of the common types. This simple drawingqoraqalamda art images,thematic composition, Shtobga made a variety of paintings, decorative pictures.</p>
<p>Гризайл</p>	<p>(Французча <i>gris</i> – бир хил рангда мўйқалам ёрдамида бажарилган тасвирий асар)</p>	<p>(French gris - works of art using the brush in a different color)</p>
<p>Дарс ишланмаси</p>	<p>Таълимий мазмунга эга лойиҳа ва ўқитувчи Томонидан тузилиши мажбурий бўлган ҳужжат</p>	<p>An obligatory document completed by a teacher and a project that hasducational essence</p>
<p>Дизайн</p>	<p>эҳтимоли бўлган муаммолар, ўқув фанининг имкониятларини инобатга олган ҳолда ташкил этиладиган таълим; 2) педагогик технологияларидан бири</p>	<p>opportunities of the academic subject; 2) one of the pedagogical technologies</p>
<p>Дизайн</p>	<p>расм чизиш маъносини билдиради, «Дизайн» – форма яъни, шакл яратиш тушунчасини беради.</p>	<p>drawing means, Design - that is, the concept of form.</p>
<p>Драматик ўйинлар</p>	<p>Психологик ҳамда ижтимоий масалаларни ҳал қилишга йўналтирилган</p>	<p>Games intended for solving psychologic and social issues</p>

	Ўйинлар	
Дидактик ўйинлар	Ўрганилаётган объект, ходиса, жараёнларни моделлаштириш сосида талабаларнинг билишга бўлган қизиқишлари, фаолликларини оширадиган ўқув фаолияти тури	A type of a study activity that increases activeness, interest of students in getting knowledge based on the modeling of processes, events, objects that are being studied
Ижодий лойиҳалар	Индивидуал ёки ҳамкорлик асосида ижодий характерга эга янги таълим маҳсулотлари (ижодий ҳисобот, кўргазма, дизайн, видеофильм, нашр ишлари – китоб, альманах, буклет, альбом, босма ва электрон журнал, компьютер Дастурлари кабилар)ни яратишга йўналтирилган лойиҳалар	The projects intended to creat new educational products (activity report, exhibition, design, videofilm, publishing works: books, literary miscellany, pamphlets, albums, printed and electronic journals, computer programmes) that have creative characteristics based on cooperation and individualactivity
Имитацион ўйинлар	Ишлаб чиқариш корхоналари, иш ўринлари, фирмалар, ташкилотларда ходимлар томонидан амалга ошириладиган фаолиятни имитациялаш (тақлид қилиш, кўчириш) асосида талабаларни муайян амалий ёки касбий фаолиятга самарали тайёрлашга йўналтирадиган ўйинлар	Activities aimed at effective preparing students for certain activities based on imitation of activity carried out by employees of organizations, companies, factories

<p>Индивидуал таълим</p>	<p>Таълим жараёнида ўқитувчининг фақатгина бир нафар талаба билан ёки талабанинг таълим воситалари(адабиётлар, компьютер, телевидение, радио ва б. ахборот технологиялар) билан ўзаро ҳамкорлиги асосида ўқув материал-ларининг ўзлаштирилишини таъминлашга ўналтирилган таълим</p>	<p>Education aimed at developing of mastering skills of a student in cooperatuion with a single student or educational means (literature, computer, television, redio, etc.) during educational process</p>
<p>Инновацион таълим</p>	<p>Талабада янги ғоя, меъёр, қоидаларни яратиш, ўзга шахслар томонидан яратилган илғор ғоялар, меъёр, қоидаларни табиий қабул қилишга оид сифатлар, малакаларни шакллантириш имкониятини яратадиган таълим</p>	<p>Education that allows to develop skills and qualities of a student</p>
<p>Инновацион фаолият</p>	<p>Янги ижтимоий талабларнинг анъанавий меъёрларга мос елмаслиги ёки янги шаклланаётган ғояларнинг мавжуд ғояларни инкор этиши натижасида вужудга келадиган мажмуали Муаммоларни ечишга қаратилган фаолият</p>	<p>An activity carried out for solving a set of problems that occur as a result of rejecting new developing ideas or inappropriateness of new social requirements to traditional standards</p>
<p>Инновация</p>	<p>Муайян тизимнинг ички тузилишини ўзгартиришга қаратилган фаолият</p>	<p>An activity aimed at changing the internal structure of a certain system</p>
<p>Интерфаол таълим</p>	<p>Талабаларнинг билим, кўникма, малака ва муайян ахлоқий сифатларни ўзлаштириш йўлидаги ўзаро ҳаракатини ташкил этишга асосланувчи таълим</p>	<p>The education based on organization of interaction in mastering by students certain moral qualities, skills and knodlegde</p>

<p>Ишбилармонлик ўйинлари</p>	<p>Маълум фаолият, жараён ёки муносабатлар мазмунини ёритиш, уларни самарали, тўғри, оқилона уюштиришга доир кўникма, малака ва сифатларни ўзлаштириш мақсадида ташкил этиладиган ўйинлар</p>	<p>Activities organized in order to master skills in running a certain activity, process or relationships and their effective and proper organization</p>
<p>“Кейс-стади” технологияси</p>	<p>Муаммоли вазият; талабаларда аниқ, реал ёки сунъий яратилган муаммоли вазиятни таҳлил қилиш орқали энг мақбул вариантларини шакллантиришга хизмат қиладиган технология</p>	<p>A technology that forms skills in earching for proper variants by analizing created or authentic dilemma (problematic situation) or problems</p>
<p>Компьютер таълими</p>	<p>Талабаларнинг ўқиш, мустақил таълим ва ўз-ўзини назорат қилишни ўз ичига оладиган билиш фаолиятини бошқаришда педагогнинг ахборотларни тўплаш ва узатишдан иборат фаолиятининг модели сифатида компьютер техникаси, телекоммуникация воситалари ҳамда дастурий-методик таъминот асосида ташкил этиладиган таълим</p>	<p>The education organizedbased on the computer technologies, telecommunication meansand programme andmethodological provisionas an activity model of a pedagog that comprises collecting and ransferringinformation in controllingthe activity of an independent education andself-control of students</p>

<p>Лойиҳалаш</p>	<p>Бошланғич маълумотлар, аниқ белгиланган вақт, махсус танланган шакл, метод ва воситаларга таяниб, кутиладиган натижани тахмин қилиш, башоратлаш, режалаштириш орқали аввалдан фаолият моделини тузиш, фаолият ёки жараён мазмунини ишлаб чиқишга қаратилган амалий ҳаракат</p>	<p>An action aimed at developing the essence of an activity or process, activity model by assuming, predicting, planning an expected result based on the initial information, specifically chosen form, method and means</p>
<p>Лойиҳа</p>	<p>Аниқ режа, мақсад асосида унинг натижаланишини кафолатлаган ҳолда педагогик фаолият мазмунини ишлаб чиқишга қаратилган ҳаракат маҳсули</p>	<p>A result of an action aimed at developing the essence of pedagogical activity based on a certain plan, a aim and by guaranteeing its effectiveness</p>
<p>Лойиҳа методи</p>	<p>Ўқув жараёнини индивидуаллаштириш, талабанинг ўзини мустақил намоён қилишини режалаштириш, ўз фаолиятини оқилона ташкиллаштириш ва назорат қилиш имкониятини берадиган таълим методлари мажмуи</p>	<p>A set of educational methods that allow individualization of educational process ,independent planning of students' performance, control and proper organization of an activity</p>
<p>Лойиҳа таълими</p>	<p>Таълимий характердаги аниқ режа, мақсад асосида унинг натижаланишини кафолатлаган ҳолда педагогик фаолият мазмунини ишлаб чиқишга</p>	<p>Education aimed at developing the essence of pedagogical activity by guaranteeing the effectiveness of a plan and aim that have educational</p>

<p>Масофавий таълим</p>	<p>Муайян нуқтадан ахборот-коммуникация воситалари (видео, аудио, компьютер, мультимедиа, радио, телевидение ва б.) ёрдамида таълим хизматларини кўрсатиш, таълимий маҳсулотларни тарқатиш ва етказиб беришдаи анъанавий ҳамда инновацион шакл, метод, воситаларга асосланган ҳолда таълим ресурсларидан фойдаланишга йўналтирилган таълим</p>	<p>Education aimed at using study resources based on innovational form, method and means in organizing study services, expanding and delivering study products with the help of certain information communication means (video, audio, computer, multimedia, radio, television, etc.)</p>
<p>Масофавий таълим технологиялари</p>	<p>Таълимнинг белгиланган мазмун асосида амалга оширилишини таъминлашга йўналтирилган шакл, метод ва воситалар мажмуасидир</p>	<p>A set of forms, methods and means used for increasing effectiveness of education and educational process</p>
<p>Маҳорат дарслари</p>	<p>Очиқ ташкил этилиб, илғор педагогик тажрибаларни тарғиб этишга йўналтирилган самарали ўқитиш шакли</p>	<p>An effective form of teaching organized to spread progressive pedagogical experiences</p>
<p>Модератор</p>	<p>Масофавий таълим негиздатошкил этилаётган семинар, тренинг, давра суҳбати ва форумларга бошчилик қилувчи (бошқарувчи) педагог</p>	<p>A gedagog leading seminars, trainings, debates and forums organized in the frames of distance learning</p>
<p>Моделлаштириш</p>	<p>Ҳодиса, жараён ёки тизимнинг умумий моҳиятини тўла ёритувчи моделни яратиш</p>	<p>Developing a model that discloses principal essence of an event, process and system</p>
<p>Модел</p>	<p>Реал, ҳақиқатда мавжуд бўлган объектнинг соддалаштирилган, кичрайтирилган (катталаштирилган) ёки унга ўхшаган нусхаси</p>	<p>A simplified or lessened copy of a real and authentic object</p>
<p>Модернизация</p>	<p>Объектнинг янги талаблар ва меъёрлар, техник кўрсатмалар, сифат кўрсаткичларига мос</p>	<p>Renewal of the object according to the new requirements, quality indicators and technical</p>

	равишда янгилиниши	regulations
Модул	<p>1) тизим ичидаги ўзаро чамбарчас боғлиқ элементлардан иборат тугун;</p> <p>2) муайян технологияни ташкил қилувчи таркибий бўлақларни ифодаловчи атама;</p> <p>3) ўқув материалнинг мантиқан тугалланган бирлиги</p>	<p>1) units that consists of interrelated elements in the system;</p> <p>2) notion meaning parts that create a certain technology;</p> <p>3) logically completed units of study materials</p>
Модул таълими	<p>Ўқув жараёнини ташкил этишининг муайян шакли бўлиб, унга кўра ўқув материали мантиқий тугалланган бирликлари – модулларга асосланган ҳолда маълум босқич ва қадамлар асосида ўзлаштирилади</p>	<p>A certain form of organization of Educational process, according to which the logically completed units of study materials are mastered based on the certain stages and steps</p>
Муаммоли вазият	<p>Талабаларнинг маълум топшириқларни бажариш (масалани ечиш, саволга жавоб топиш) жараёнида юзага келган зиддиятни англаши билан боғлиқ руҳий ҳолати бўлиб, у ҳал этилаётган масала билан боғлиқ янги билимларни излашни тақозо этади</p>	<p>It is a psychological state of a student that is related with tension that occurs during a process of accomplishing the assignments, and it requires to master skills, knowledge for successful and effective accomplishment</p>
Муаммоли маъруза	<p>Ўқитувчи томонидан талабани муаммоли вазият, муаммоли масалани ҳал этишга йўналтириш орқали унда билиш фаоллиятини оширишга йўналтирилган маъруза</p>	<p>A lecture aimed at increasing students' study activity in solving an issue or dilemma</p>
Муаммоли таълим	<p>Талабаларда ижодий изланиш, кичик тадқиқотларни амалга ошириш, муайян фаразларни илгари суриш, натижаларни асослаш, маълум</p>	<p>Education aimed at developing students' competence and skills in carrying out creative researches, promoting certain theories, reasoning the results,</p>

	хулосаларга келиш каби кўникма ва малакаларни шакллантиришга йўналтирилган таълим	coming to some conclusions
Муаммоли таълим технологиялари	Талабаларда ижодий изланиш, кичик тадқиқотларни амалга ошириш, муайян фаразларни илгари суриш, натижаларни асослаш, маълум хулосаларга келиш каби кўникма ва малакаларни шакллантиришга хизмат қиладиган таълим технологиялари	The technologies that develop students' competence and skills in carrying out creative researches, promoting certain theories, reasoning the results, coming to some conclusions
Муаммо	Ҳал қилиниши муҳим назарий ва амалий аҳамиятга эга бўлган масала	an issue that has practical and theoretical significance and needs to be dealt with or solved
Мустақил таълим	ОТМ талабаларида педагог раҳбарлиги ва назорати остида ўқув ҳамда мутахассислик фанлари бўйича маъруза, семинар ва амалий машғулотларида эгалланган БКМни мустаҳкамлаш, бойитиш, улар томонидан янги БКМни мустақил ўзлаштирилишини таъминлаш, уларни касбий фаолиятни мустақил ташкил эта олишга тайёрлашга йўналтирилган таълим	education aimed at preparing the students of higher educational institutions for independent organization of professional activity, self-mastering and improving skills and competence obtained in lectures, seminars and practical lessons on specialized study subjects under the supervision and control of pedagogs
Новация	Тизимдаги айрим элементларнигина ўзгартиришга хизмат қилувчи фаолият	An activity that serves to change certain elements in the system
Педагогик муаммо	Ҳал қилиниши зарур, бироқ, ҳали ечиш усули номаълум бўлган педагогик характердаги масала	A pedagogical issue that must be solved but has uncertain ways of solution

Рангтасвир	турли хил бۆёқлар ёрдамида ишланадиган сурат, асарлар.	converted using different paints picture books
Репетиторлик таълими	Индивидуал таълимнинг энг оммалашган замонавий тури	A modern type of popular individual learning
Рефлекс	ёруғлик ёки ранг шуъласи (у бирор нарсага атрофидаги нарсалардан ёғдуланиб тушади, аксланади).	the lighting or the color of light (what is around it is something moonlight, echoes).
Ривожланиш	Шахснинг физиологик ҳамда интеллектуал ўсишида намоён бўладиган миқдор ва сифат ўзгаришлар моҳиятини ифода этувчи мураккаб жараён	A complicated process of qualitative and quantitative changes in individual's physiological and intellectual development
Ривожлантирувчи таълим	Талабаларнинг ички имкониятлари ривожлантириш ва уларни тўла рўёбга чиқаришга йўналтирилган таълим	Education aimed at revealing and developing students' inner capacities
Ролли ўйинлар	Маълум бир шахснинг вазифа ва мажбуриятларини бажаришдаги руҳий ҳолати, хатти-ҳаракатлар моҳиятини очиқ беришга йўналтирилган ўйинлар	Activities that allow to explore the psychological state and actions of an individual when accomplishing the assignments and obligations
Спектр	Бўёқ хиллари, рангларнинг хусусиятлари	Hillary paint color
Сюжетли ўйинлар	Педагогик воқелик, ҳодисалар баёнининг муайян изчиллиги ва унда иштирок этаётган шахслар фаолиятининг ўзаро боғлиқлигига асосланган ўйинлар	Activities that are organized based on the interrelation of activities of individuals who participate in pedagogical situations
Тадқиқот лойиҳалари	Илмий изланиш характерига эга лойиҳалар	Projects that have scientific study characteristics
Таълим жараёнини лойиҳалаштириш	Ўқитувчи томонидан талабанинг муаммони излаш, уни ҳал этиш бўйича фаолиятни режалаштириш ва ташкиллаштиришдан то оммавий баҳолашгача бўлган	A targeted educational activity organized in order to develop students' skills in carrying out independent actions to

	мустақил ҳаракат қилишини таъминловчи махсус ташкил этилган мақсадли ўқув фаолияти	plan and organize activities and its assessment
Таълим инновациялари	Таълим соҳаси ёки ўқув жараёнида мавжуд муаммони янгича ёндашув асосида ечиш мақсадида қўлланилиб, аввалгидан анча самарали натижани кафолатлай оладиган шакл, метод ва технологиялар	Forms, methods and technologies that are used for innovative solutions to existing problems in learning process or educational sphere and that guarantee effective results
Таянч концепт	Назарий ўқув материали (ахбороти)ни графикли тасвир (қисқа хулоса, тушунтирувчи сурат, шартли рамз, схема, жавал, график чизма ва б.)да ифодаловчи концепт	A concept about theoretical learning materials (information) depicted with graphic pictures (brief conclusion, explaining pictures, signs, schemes, charts)
Таълим тизимини модернизациялаш	Жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий ва маданий эҳтиёжларини, жамият ва давлатнинг малакали кадрларга, шахснинг эса сифатли таълим олиш бўлган талабини қондириш йўлида узлуксиз таълим тизимини барқарор ривожланишини таъминлаш мақсадида мавжуд механизмнинг қайта ишлаб чиқилиши ёки такомиллаштирилиши	Improving or developing an existing mechanism in order to provide sustainable development of continuous educational system that meets students' needs and interests as well as society's social, economic and cultural and country's skilled personal needs
Технологик модел (паспорт)	Таълим ёки маънавий-маърифий тадбирнинг асосий кўрсаткичлари ва уларнинг технологик тавсифини ёритувчи ҳужжат	A document that reveals main indicators of education or spiritual and educational events and their technological characteristics
Технологик харита	Таълим жараёни бажарувчи ёки маълум объектга техник хизмат кўрстувчи педагогларга тақдим этиладиган барча зарур маълумотлар, кўрсатмаларни ўз	A document that comprises all necessary information that is represented to pedagogues that lead

	ичига олган хужжат	educational process or those who carry out technical services to a certain object
Тьютор	Ўқув курслари учун интерфаол методларни танловчи, маъруза ўқитувчиси билан талаба ўртасида таълимий алоқани ўрнатувчи устоз, мураббий	A teacher, coach who uses interactive methods for courses and establishes learning communication between a student and lecturer
Узоқлаштирилган аудиториялар	Бир олий ўқув юртида ташкил этилаётган ўқув курслари, маъруза ва семинарларнинг ундан узоқ масофада жойлашган таълим муассасаларининг ўқув аудиторияларига телекоммуникация воситалари орқали синхрон телекўрсатув, видеоанжуман ва радио эшиттириш кўринишида узатилиши	A transmission of courses, lectures and seminars to classrooms or lecture halls in remote places organized in universities (colleges) via telecommunication means in the form of synchronous TV or radio programs, video forums
Фасилитатор	Масофавий таълим хизматидан фойдаланаётган гуруҳларнинг фаолиятини натижасини муаммонинг илмий ечимини топишга йўналтирувчи, гуруҳларда юзага келадиган мулоқотни ривожлантирувчи, шунингдек, гуруҳлар фаолиятини холис, самарали баҳоловчи педагог	A teacher who helps to search for scientific solutions to the problem of the results of activities of groups that use distance learning services, and who develops communication occurring in groups, effectively and objectively assesses activity of groups
Франчайзинг	Ўзаро ҳамкор университетларнинг бир-бирларига ўзлари томонидан ташкил этиладиган масофавий таълим курсларини ташкил этиш ҳуқуқининг бериши	Rights that are given by partner universities to other universities for carrying out distance learning courses
Фреска	Лойсувоқ юзасига ишланган деворий сурат	Rapidly converted into the surface of the clay wall
Шахсга	Талабанинг фикрлаш ва	Education aimed at

Йўналтирилган таълим	ҳаракат стратегиясини инобатга олган ҳолда унинг шахси, ўзига хос хусусиятлари, қобилиятини ривожлантиришга йўналтирилган таълим	developing particular characteristics and abilities and personality of a student by considering his thinking and action strategies
Шахсни ривожлантириш	Индивидда вақт нуқтаи назаридан жисмоний варуҳий ўзгаришларнинг содир бўлиш жараёни	A process of occurring physical and psychological changes in an individual
Эдвайзер	Битирув малакавий иши, курс лойиҳаларининг талабалар томонидан индивидуал, мустақил бажарилиши вақтида методик ёрдам берадиган маслаҳатчи	An advisor who assists in an independent accomplishment of a thesis, course projects by students
Ўйин	Кишилик фаолиятининг муҳим тури ҳамда ижтимоий муносабатлар мазмунининг болалар томонидан имитациялаш (кўчириш, тақлид қилиш) асосида ўзлаштириш шакли	An important type of individual's activity and a form or method of mastering by imitating the relationships by children
Ўйин технологиялари (ўйин таълими)	Ижтимоий тажрибаларни ўзлаштиришнинг барча кўринишлари: билим, кўникма, малака ҳамда ҳиссий-баҳоловчи фаолият жараёнини ҳосил қилишга йўналтирилган шартли ўқув вазиятларини ифодаловчи шахсга йўналтирилган таълим (педагогик технология) турларидан бири	One of the types of education (pedagogical technologies) aimed at creating a process of emotional and assessment activity as well as skills and competence that are the forms of mastering various social experiences by a student
Ўқув лойиҳаси	1) талабларнинг муаммоларни излаш, тадқиқот қилиш ва ечиш, натижа (ечим) нима ҳсулот кўриниши дарасмийлаштиришга қаратилган мустақил ўқув фаолиятини ташкил этиш усули;	1) a method of organizing an independent learning activity carried out by students for searching, studying and solving the problems and representing a result in the form of a product; means of learning

	<p>2) назарий билимлар асосида амалий топшириқларни ечишга қаратилган ўқув ҳаракати воситаси;</p> <p>3) ривожлантириш, тарбиялаш, таълим бериш, билимларни бойитиш, мустаҳкамлаш ва малакаларни шакллантиришга йўналтирилган дидактик восита</p>	<p>activities carried out by students for accomplishing the practical assignments based on theoretical knowledge;</p> <p>3) a didactic mean that develops, educates, increases knowledge and develops skills, competence</p>
Ўқув топшириқлари	<p>Ўрганилаётган мавзу бўйича талабалар томонидан ўзлаштирилган билим, кўникма ва малакалар даражасини аниқлашга хизмат қиладиган таълимий вазифалар йиғиндиси</p>	<p>A set of learning assignments that allows to identify the level of knowledge, skills and competence of students on a certain subject</p>
Ҳамкорлик таълими	<p>Ўқув жараёнида талабаларнинг жамоада, кичик гуруҳ ва жуфтликда билимларни биргаликда ўзлаштиришлари, ўзаро ривожланишлари, “педагог-талаба(лар)” муносабатининг ҳамкорликда ташкил тилишини ифодаловчи таълим</p>	<p>Education based on cooperation of a teacher and student, and cooperation of students for mastering learning materials and improving in a team, small groups or in pairs in a learning process</p>
Ҳамкорлик таълими технологиялари	<p>Ўқув жараёнида талабаларнинг жамоада, кичик гуруҳ ва жуфтликда билимларни биргаликда ўзлаштиришлари, ўзаро ривожланишлари, шунингдек, “педагог-талаба(лар)” муносабатининг ҳамкорликда ташкил этилишини таъминловчи таълимий характердаги технологиялар</p>	<p>Educational technologies that allow to establish relationships based on cooperation of a teacher and student, and cooperation of students for mastering learning materials and improving in a team, small groups or in pairs in a learning process</p>

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курамиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажак фақаровон бўлади. 3-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400
4. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари.4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б
5. Булатов С.С. Устоз-шогирд педагогикаси. Монография. Тошкент-2020 йил.
6. Азизходжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. Ўқув қўлланма. – Тошкент: ТДПУ, 2003 - 174 б.
7. Ахлидинов Р.Ш. Социально-педагогические основы управления качеством общего среднего образования (на матер. Национал. программы по подготовке кадров): Автореф. дис. ... докт.пед.наук. – Т.: 2002. – 44 с.
8. Толипов Ў.Қ. Олий педагогик таълим тизимида умуммехнат ва касбий кўникма ва малакаларни ривожлантиришнинг педагогик технологиялари: Дис. ... пед. фан. док. – Тошкент: 2004. - 314 б.
9. Ишмухамедов Р. Ўқув жараёнида интерфаол услублар ва педагогик технологияларни қўллаш услубияти. - Т.: РБИММ, 2008. – 68 б.
10. Ишмухамедов Р.Ж, Абдуқодиров А., Пардаев А. Директорнинг иш китоби (амалий тавсиялар). – Т.: «Фан ва технология» нашриёти, 2007. - 122 б.
11. Ишмухамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). – Т.: Истеъдод, 2008.-180 б.
12. Ишмухамедов Р.Ж, Абдуқодиров А., Пардаев А. Тарбияда инновацион технологиялар (таълим муассасалари ўқитувчилари, тарбиячилари, гуруҳ раҳбарлари учун амалий тавсиялар).– Т.: Истеъдод, 2010.-140 б.
13. Коджаспирова Г.М. Педагогика в схемах, таблицах и опорных конспектах./ М.:Айрис-пресс, 2006.
14. Колеченко А.Е. Энциклопедия педагогических технологий: Пособие для преподавателей. – СПб.: КАРО, 2002 г.
15. Толипов Ў.Қ., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқийасослари (ўқув қўлланма).-Т.: «Фан» нашриёти, 2006 й.
16. Толипова Ж.О. Педагогик технологиялар-дўстона муҳит яратиш омили. -Т.: ЮНИСЕФ, 2005 й.

МУНДАРИЖА

I. ТАСВИРИЙ САНЪАТ ФАНИДА КЎРГАЗМАЛИЛИКНИ ЎЗЛАШТИРИШНИНГ ПСИХОЛОГИК-ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ	7
Ўқитишнинг назарий ва услубий асослари. Таълим муассасаларида тасвирий санъат вазифалари ва курс мазмуни	7
Мактабда тасвирий санъат ўқитиш методикаси ривожланишининг тарихий назарий асослари	10
II. ТАСВИРИЙ САНЪАТДА ЎҚУВ ЖАРАЁНИНИ НАЗАРИЙ-УСЛУБИЙ ФАОЛИЯТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШДА ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ	
Ўқув жараёни фаолиятни модернизациялашда инновацион таълим технологияларининг таърифлари	17
Педагогик технологиянинг кўринишлари, даражалари, таснифи	22
Тасвирий санъат ўқитишда замонавий педагогик технологиялардан фойдаланишнинг долзарб масалалари	28
III. ИНТЕЛЛЕКТУАЛ САЛОҲИЯТГА ЭГА БЎЛГАН МУТАХАССИС КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИ ВА ТАЪЛИМ МАЗМУНИНИ ЯРАТИШ	
Тасвирий санъат машғулотларида замонавий педагогик технологиялар асосида интеллектual салоҳиятга эга бўлган мутахассис кадрлар тайёрлаш технологиялари	33
Тасвирий санъат ўқитувчиларини тайёрлашда педагогик ўқитиш жараёнини технологиялаштиришнинг мазмуни ва моҳияти	41
Тасвирий санъат фанларини ўқитишда илғор таълим технологиясидан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг асосий тамойиллари	45
Интерфаол машғулот самарадорлигини белгилашнинг педагогик-психологик асослари	46
Илғор педагогик технологиялардан фойдаланиш	49
IV. ИЛҒОР ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ВА ВОСИТАЛАРИГА АСОСЛАНГАН ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ ЛОЙИҲАЛАШТИРИШ	
Интерфаол машғулот самарадорлиги омиллари	57
Интерфаол таълим ва тарбия жараёни иштирокчилари	62
Интерфаол таълимда дарс жараёнини лойиҳалаш	64
Синфдан ташқари ишлар, уларнинг турлари	67
Тасвирий санъат дарсларида образли тасвирлаш	71
Композицияда бадиий образларнинг ифода воситалари	73
Композиция қонунлари. Мувозанат	78
Композиция категориялари	83

Композициянинг хусусият ва сифатлари	81
Композиция воситалари	83
Фронтал композиция	89
Ҳажмий композиция	90
Чуқурлашган-фазовий композиция	93
Амалий машғулотларни ўтказиш ва унинг услубий асослари	
1-амалий машғулот. Тасвирий санъат фанларидан амалий машғулотлар ўтказиш методикаси	95
2-амалий машғулот. Амалий ишлардан кўргазмалар ташкил этиш масалалари.	102
3-амалий машғулот. Ижодий ишларни муҳокама қилиш ва танқидий таҳлил қилиш.	110
4-амалий машғулот. Талабани ижодий жараёнга йўналтиришда педагогнинг касбий компетентлиги	119
5-амалий машғулот. Олий таълим муассасаларида амалий машғулотлардан ўқув жараёнларини ташкил этишнинг мазмуни ва шаклига қўйилаётган замонавий талаблар	126
ТАСВИРИЙ САНЪАТ ДАРСЛАРИДА АМАЛИЙ МАШЎУЛОТЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШДА НАТЮРМОРТНИ ТАСВИРЛАШ ЖАРАЁНИ	128
6-амалий машғулот. Талабаларнинг амалий машғулотларда ўзлаштиришларини таҳлил қилиш ва баҳолаш	134
7- амалий машғулот. Олий таълимда махсус ва мутахассислик фанларни ўқитишнинг педагогик жараёнини лойиҳалаш. Амалий машғулотларни “устоз-шогирд” тизими асосида лойиҳалаштириш.	147
Тасвирий санъат фанларини ўқитишда машқ ва ўйинларнинг қўлланилиши (тавсия)	171
Глоссарий	196

БЕРИКБАЕВ АЛИШЕР АЛИКУЛОВИЧ

ТАСВИРИЙ САНЪАТНИНГ НАЗАРИЙ ВА УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ

Ўқув қўлланма

Ўқув қўлланма 60111200 – Тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси
таълим йўналиши талабалари учун мўлжалланган.

Bosishga ruxsat etildi. 05.12.2023 y.
Qog`oz bichimi 60x84 1/16. Times New Roman
garniturasida terildi.
Ofset uslubida oq qog`ozda chop etildi.
Nashriyot hisob tabog`i 13. 5, Adadi 200. Buyurtma № 92
Bahosi kelishuv asosida

“BROK CLASS SERVIS” MChJ bosmaxonasida chop etildi.
Manzil: Toshkent shahar Zargarlik ko'chasi, Segizbayeva 10a.